

T.C
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANA BİLİM DALI
SANAT TARİHİ BİLİM DALI

MANASTIR ŞEHİRİNDEKİ OSMANLI MİMARİSİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Sevil BÜLBÜL

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Mehmet Z. İBRAHİMGİL

Ankara -2011

ÖNSÖZ

“Manastır Şehri’ndeki Osmanlı Mimarisi” başlıklı doktora çalışmamız,Rumeli Eyaletinin önemli merkezi olan Manastır şehrindeki XIV. İle XX.yüzyılları arasında inşa edilen Osmanlı yapılarını konu almaktadır.Tez çalışmamızın amacı Osmanlı idaresi altındaki Manastır şehrinde inşa edilen ve günümüzde ayakta olan yapıları tespit etmek ve tanıtmaktır.Ayrıca,bu şehirde yakın geçmişte değişik nedenlerle yıkılan,büyük ölçüde hasar gören,terk edilip yok olmaya mahkum olan Türk eserlerimizi belirlemektir.

Tez çalışmamızın oluşturulmasında her türlü yardımını esirgemeyen,doğru yönlendiren ve gereken durumlarda yapıcı ve olumlu eleştiren hocam,aynı zamanda kitabelerin transkripsiyonlarında yardımcı olan danışmanım Doç.Dr.Mehmet Zeki İbrahimgil’e sonsuz teşekkür ederim. Manastır’da ön araştırmaları yapmamda yardımcı olan Manastır Belediye Başkanı Vladimir Taleski’ye,Manastır Halk Kütüphanesi çalışanlarına, alan araştırması yapabilmem için izin veren Makedonya Kültür Bakanlığı yetkililerine,Manastır Müzesi Müdürü Zoran Nikolovski’ye, Türk Devri Eserlerinden sorumlu olan müze görevlisi Radmila Momidik Petkova’ya, teşekkürü borç bilirim.Ayrıca, İslam yapılarında gerçekleştirdiğim arazi çalışmalarına olumlu yaklaşan Manastır Müftülüğü yetkililerine,Manastır’da kaldığım süre içerisinde maddi ve manevi yardım eden emekli öğretmen Nuriye Asimova’ya,mimari yapıların çizimlerini yapan sevgili Hilal Acı’ya ve çalışmam esnasında her yönlü fedakarlıktan kaçınmayan ve destek olan aileme şükranlarımı sunuyorum.

ÖNSÖZ

İÇİNDEKİLER

Sayfa

I-GİRİŞ	1
A. TEZ ÇALIŞMAMIZIN AMACI VE ARAŞTIRMA METODU.....	1
B. KONUYLA İLGİLİ YAYINLAR.....	5
1. Manastır Şehriyle İlgili Yazılı Kaynaklar.....	5
2.Manastır Şehriyle İlgili Seyahatnameler.....	8
II - MANASTIR ŞEHRİNİN COĞRAFİ KONUMU VE TARİHÇESİ	10
a.Manastır Şehrinin Coğrafi Konumu.....	10
b.Osmanlıların Eline Geçmeden Önce Manastır Şehrinin Tarihi	11
c.Osmanlıların İdaresinde Manastır Şehrinin Tarihi ve Fiziki Yapısı....	20
d. Manastır Şehrinin Seyahatname’lerde Yeri.....	28
III-MANASTIR ŞEHRİ’NDEKİ OSMANLI MİMARİSİ	37
A.KÜLLİYELER.....	37
1.Ahmed Şerif Bey Külliyesi.....	37
1.1. Ahmed Şerif Bey Camisi.....	37
1.2.Ahmed Şerif Bey Mektebi.....	39
2. Hacı Mahmud Bey Külliyesi.....	40
2.1. Hacı Mahmud Bey Camisi.....	40
2.2. Hacı Mahmud Bey Medresesi.....	45
3.Hamza Bey Külliyesi.....	47
3.1.Hamza Bey Camisi.....	47
3.2.Hamza Bey Mektebi.....	52
4.Hasan Baba Külliyesi.....	53
4.1.Hasan Baba Camisi(“Kesik Baş” Tekke Camisi).....	53
4.2.Hasan Baba Türbesi.....	55
5.Haydar Kadı Külliyesi.....	58
5.1.Haydar Kadı Camisi.....	58

5.2.Haydar Kadı Medresesi.....	62
6.İshak Çelebi Külliyesi.....	63
6.1.İshak Çelebi Camisi(İshakiye Camisi).....	63
6.2.İshak Çelebi Medresesi(İshakiye Medresesi).....	73
6.3.İshak Çelebi Mektebi(İshakiye Mektebi).....	74
6.4.İshak Çelebi Zaviyesi(İshakiye Zaviyesi).....	74
7.Kadı Mahmud Efendi Külliyesi.....	75
7.1.Kadı Mahmud Efendi Camisi(Yeni Cami).....	75
7.2.Kadı Mahmud Efendi Medresesi.....	82
7.3. Kadı Mahmud Efendi Mektebi.....	82
8.Koca Ahmed Efendi Külliyesi.....	83
8.1.Koca Ahmed Efendi (Koca Kadı)Camisi.....	83
8.2.Koca Ahmed Efendi (Koca Kadı)Medresesi.....	86
B.CAMİLER.....	87
1.Çarşı Mescidi.....	87
2.Hatuniye Camisi.....	89
3.İsa Fakih Camisi(Çınar Müftü Camisi).....	91
4.Paftalı Camisi(Paftalı Türbesi).....	95
C.TÜRBELER.....	98
1.Dört Ayak Türbesi.....	98
Ç.HAMAMLAR.....	101
1.Debboy Hamam.....	101
2.Kerim Paşa Hamamı.....	106
3.Yeni Hamam.....	108
D. ARASTA.....	110
1.Arasta.....	110
E. KULELER.....	114
1.Saat Kulesi.....	114

2.Zindan Kulesi.....	118
F.KONAK.....	121
1.Hacı Mahmud Konağı.....	121
2.Türk Konağı.....	124
G.ÇEŞMELER.....	127
1.Kazan Çeşmesi.....	127
2.Türk Çeşmesi.....	129
İ.MEKTEP.....	130
1.Adem Mahmud Okulu.....	130
I.ASKERİ YAPILAR.....	133
1. Askeri İdadi	133
2. Ordu Evi	135

IV-GÜNÜMÜZDE AYAKTA OLMAYAN, ANCAK FOTOĞRAF VE ÇİZİMLERDEN TESPİT EDİLEN YAPILAR.....	138
A.CAMİLER.....	138
1.Kırık Camisi.....	138
2.Sungur Çavuş Camisi.....	140

V.GÜNÜMÜZDE AYAKTA OLMAYAN ANCAK MEVCUT OLDUKLARI YAYIN VE ARŞİV BELGELERİNDEN TESPİT EDİLEN YAPILAR.....	143
A.KÜLLİYELER.....	143
B.CAMİLER.....	144
C.MESCİTLER.....	150
D.MEDRESELER.....	151
E.MEKTEPLER.....	152
F.HANLAR.....	154
G.BEDESTENLER.....	155
H.TEKKELER.....	155
İ.ZAVİYELER.....	156

I.KONAKLAR.....	156
K.ASKERİ YAPILAR.....	156
L.KÜTÜPHANELER.....	158
VI-KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME.....	159
A. Külliye ve Camiler.....	159
B. Türbeler.....	180
C. Hamamlar.....	183
Ç. Arasta.....	189
D.Kuleler.....	191
E.Konaklar.....	194
F.Çeşmeler.....	198
G.Mektep.....	199
İ.Askeri Yapılar.....	200
VII-SONUÇ.....	203
VIII-KAYNAKÇA.....	211
IX-EKLER.....	226
Ek-1:Resim ve Çizimler Listesi.....	226
Ek-2: Ekler.....	236
Ek-3:Belgeler Listesi.....	237
Ek-4:Şehir Haritası	237
ÖZET	
ABSTRACT	

KISALTMALAR

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
Bkz	: Bakınız
C.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
d.	:defter
GİNi	:Glasnik na Institutot za Nacionalna İstoriya
Haz.	:Hazırlayan
RAD JAZU	:Radovi Zavoda Yugoslavenske Akademije Znanosti İ Umjetnosti
RZZSK	:Republički Zavod za Zařtita na Spomenicite na Kulturata
S	:Sayı
s.	:sayfa
ZZSKB	:Zavod za Zaştita na Spomenicite na Kulturata Bitola
V.G.M.A.	:Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi

I-GİRİŞ

A. KONUNUN AMACI,ÖNEMİ VE ARAŞTIRMA METODU

Hiç şüphesiz ki, Osmanlı İmparatorluğu, köklü bir değişimin öncüsü olarak “Uygarlıklar Tarihinde” önemli bir yere sahiptir.Osmanlının izlerine,Avrupa,Asya ve Afrika gibi üç farklı kıtada rastlamak mümkündür.Bu bağlamda Balkanlarda inşa edilen Osmanlı Dönemi Mimari Eserleri,Osmanlı mirası olarak Türk Sanatının bölünmez bütünlüğüdür.Ancak,Türkiye sınırları dışında kalan bu mimari eserlerimizin çok az araştırıldıkları bilinen bir gerçektir.Son dönemlerde Balkanların belirli bölgelerinde yapılan envanter çalışmaları ile Üsküp şehrinin monografi yayınları gibi çalışmalar dışında mimari yapılarımızı tanıtan ve Türk Sanatı Tarihi kapsamında değerlendiren yayınların yok denilebilecek kadar sayısı azdır.

Makedonya Cumhuriyetinin ikinci büyük şehri olan Manastır,Rumeli Eyaletinin önemli bir merkezidir.Osmanlı idaresine katıldıktan kısa bir süre içinde nahiye,sancak ve vilayet merkezi olmuştur. Osmanlının son döneminde,Kolordu Komutanlığının burada konuşlandırılması sebebiyle,şehir siyasi,iktisadi ve askeri anlamda büyük önem kazanmıştır.Manastır şehri mimari anlamda da Türk Sanatına çok sayıda eser kazandıran bir şehirdir.

“Manastır Şehri’ndeki Osmanlı Mimarisi” başlıklı tez çalışmamız,bu şehirde XIV. İle XX. yüzyılları arasında inşa edilen ve günümüzde ayakta olan mimari eserleri tespit etmeyi ve tanıtmayı amaçlamaktadır.Ayrıca,gayemiz yakın geçmişte değişik nedenlerle yıkılan,büyük ölçüde hasar gören ve terk edilip yok olmaya mahkum olan Türk eserlerimizi belirlemektir.Tez çalışmamız, günümüzde ayakta olan toplam 27 yapıyı kapsamaktadır.Bunlardan 9’u Külliye içindeki yapılar, 4 Cami, 1 Türbe,3 Hamam, 1 Arasta, 2 Kule,2 Konak, 2 Çeşme,1 Mektep ve 2 Askeri Yapı olarak katalog bölümümüzde

incelenmiştir.Bu yapıların dışında,günümüzde olmayan ve yakın geçmişte kentleşme uğruna yıkılan 2 cami de, tez çalışmamıza dahil edilmiştir.

Bunun dışında,konumuzla bağlantılı olan ve bir kısmı Makedonya Devlet Arşivi,diğer kısmı Türkiye Başbakanlık Osmanlı Arşivi,Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi,Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Osmanlı dönemine ait Tahrir Defterleri, vakfiye, ferman,berat gibi belgeler gözden geçirilmiştir.Arşiv incelemeleri sonucunda, Manastır şehrinde Osmanlı döneminde inşa edilen toplam 107 yapıyla ilgili kayıtlara rastlanmıştır. Osmanlı arşivinde yaptığımız incelemeler sonucunda,tez çalışmamızda ilk defa yayınlanan hicri 1265/miladi 1849 tarihli Ahmed Şerif Bey Vakfiyesi yer almaktadır.Vakfiyede yer alan bilgilere göre,günümüzde Manastır'da ayakta olan Ahmed Şerif Bey Camisinin inşa tarihi ve bu yapının bir külliye kapsamında yapıldığı öğrenilmektedir.

Tezimizde yer alan camilerin arasında daha önce hiçbir yayında yer almayan Paftalı Camisi ve Türk Çarşısı içerisinde yer alan Çarşı Camisi incelenmiştir.Ayrıca,günümüzde ayakta olan, Şehir Adliyesi karşısında bulunan bir Türk Çeşmesi ve daha önce hakkında bilimsel yayın olmayan Manastır Ordu Evi de ilk olarak tezimizde incelenmiştir.

Manastır'da Osmanlı dönemi içerisinde inşa edilen Osmanlı Dönemi yapıları,gerek mimari gerek süsleme açısından Türk sanat tarihinde önemli bir yere sahiptir. Tez çalışmamızda, Manastır'da Osmanlı Döneminde inşa edilen bütün yapılar, ilk defa, bir çalışma içerisinde tarihi ve mimari yönüyle ele alınarak incelenmiştir.Ayrıca,Çarşı Mescidi,Yeni ve Kerim Bey Hamamları dışında bütün yapıların mimari çizimleri yer almıştır. Hasan Baba Türbesi, Koca Ahmed Efendi Camisi,Hatuniye Camisi ve Adem Mahmud Mektebi yapılarının çizimleri ise, ilk olarak tezimizde yer almıştır.Ayrıca, Makedonya Anıtları Koruma Kurumu mimari arşivinden, bazı yapıların çok eski tarihli planların teknik çizimi yeniden yapılmıştır.Bu yapılar,günümüzde ayakta olmayan Kırık Cami ve Ordu Evi'dir.

Ayrıca, kurum arşivinde, toplam 12 mimari eserle daha ilgili dosyalar gözden geçirilerek varolan çizimlerden faydalanılmıştır.Bunlar,Hacı Mahmud

Bey, Hamza Bey, İshak Çelebi, Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami),Koca Ahmed Efendi,Haydar Kadı Camisi,Debboy Hamamı, Arasta, Saat Kulesi, Zindan Kulesi, Kazan Çeşmesi,Askeri İdadi yapılarıdır.

Tez çalışmamızda yer alan şehir haritasında, mimari yapılarının yeri belirlenmiştir.

“Manastır Şehri’ndeki Osmanlı Mimarisi” konulu tezimiz bilimsel konular açısından sanat tarihinde yenilik getirmeyi amaçlamaktadır.

Tez çalışmamız,Türk Sanat Tarihi kural ve esaslarına dayanarak oluşturulmuştur.Öncelikle konuyla ilgili gözlemler ve incelemeler yapılmıştır.Gözlem yapıldıktan sonra kütüphane çalışmasıyla yayın ve kaynaklar tespit edilmiştir. Makedonya kütüphanelerinde, Manastır Şehri’ndeki Osmanlı Dönemi Mimarisi ile şehrin tarihçesiyle ilgili birçok yabancı kaynak gözden geçirilerek Türkçe’ye çevrilmiştir ve faydalı bilgiler tez çalışmamıza dahil edilmiştir.Bu sürede toplanılan temel bilgilerden sonra, Makedonya’nın Manastır şehrinde arazi çalışmaları yapılmıştır.Arazi çalışmamız dört yıl içerisinde belirli dönemlerde gerçekleşmiştir.Bu çalışmalar sonucunda,Manastır’da Osmanlı döneminden günümüzde ayakta olan mimari eserlerin fotoğrafları çekilmiştir.Tespit edilen yapıların çoğu Makedonya Cumhuriyetinde, “Tarihi Eser” veya “Tescilli Eser” statüsündedir. Son dönemlerde, bazı eserlerin tescil statüsü kaldırılmış, bazıları ise İslam Birliğine devredilmiştir. Son yıllarda Osmanlı mimarisine ait tescil edilmiş eserlerin envanteri çıkarılmamıştır. Bu tarihi eserlerin sayısı hakkında resmi kurumlar tarafından açıklama yapılmamıştır.Tez çalışmamızı hazırlarken, bu ülkenin ilgili Müze ve Eski Eser Koruma Kurumları veya enstitülerinde incelemeler yapılmıştır.Bu incelemeler esnasında, Hacı Mahmud Bey, Koca Ahmed Efendi, Haydar Kadı ile İsa Fakih Camileri, Debboy Hamamı ve Ordu Evi yapılarının devletin koruması altından çıkarak birey ya da kurumlara devredildiği öğrenilmiştir.

Bununla bağlantılı olarak arazi çalışmamız esnasında birçok güçlükle karşılaştık. Devletin koruması altından çıkmış olan ve özel mülke devredilen yapılar, asli fonksiyonları dışında, yapının yapılış amacına uygun olmayan hatta

yapıya zarar verecek şekilde çok farklı amaçlar için kullanıldığını tespit ettik. Mülkiyet ve kullanım sorunu olan bu yapıların incelenmesine ve araştırılmasına sahipleri tarafından izin verilmemiştir. Nitekim iki aile arasında ikiye bölünen Ahmed Şerif Bey Camisi, Kerim Paşa ile Yeni Hamam yapılarının incelenmesinde büyük zorluklarla karşılaştık.

“Manastır Şehri’ndeki Osmanlı Mimarisi” başlıklı tez çalışmamız sekiz bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölüm “Giriş” bölümüdür. Bu bölümde tez çalışmamızın kapsamı, önemi, izlenen yöntem ve amaç belirtilmiştir. Ayrıca, bölümlerin tanıtımı ile konuyla ilgili yayın ve kaynaklar açıklanmıştır.

İkinci bölümde Manastır şehrinin coğrafi konumu, tarihçesi ve seyahatnamelerdeki yeri ile ilgili yayınlardan elde edilen bilgiler doğrultusunda özetlenmeye çalışılmıştır. Daha doğrusu, bölümde, şehrin ilk kuruluş döneminden başlayarak, Osmanlı idaresi altındaki dönemine kadar kısaca bilgiler verilmiştir. Ayrıca, bu bölümün devamında, şehrin tasvir edildiği seyahatnamelerden alıntılar yer almıştır.

Üçüncü bölüm “Katalog” bölümüdür. Tez çalışmamız ile aynı adı taşıyan katalog bölümünde, mimari yapılar alt başlıklar altında gruplandırılarak verilmiştir. Şöyle ki, alt başlıklar “Külliyeler”, “Camiler”, “Türebeler”, “Hamamlar”, “Arasta”, “Kuleler”, “Konaklar”, “Çeşmeler”, “Mektep” ve “Askeri Yapılar” olarak isimlendirilmiştir. Katalog bölümünde, bazı yapıların kesin inşaat tarihi bilinmediği için alfabetik sıralama tercih edilmiştir. Bunun yanı sıra, yapıların her biri, buldukları yerleri, mevcut kitabeleri, varsa vakfiyeleri, mimarları ile banileri, mimari ve süsleme bilgileriyle ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde, günümüzde ayakta olmayan fakat haklarında fotoğraflardan inceleme yapabildiğimiz mimari eserler yer almıştır. Bu eserler, katalog bölümünde olduğu gibi alt başlıklar altında gruplandırılmıştır.

Beşinci bölümde ise, günümüzde ayakta olmayan ancak vakıf belgelerinden ya da yayınlardan mevcudiyetlerini tespit ettiğimiz mimari eserler ele alınmıştır. Bu eserlerin bazılarının, belgelerden elde ettiğimiz bilgilere göre

yerleri bellidir.Fakat,bunun dışında,ne yazık ki, daha açıklayıcı bilgilere rastlamadık.Dolayısıyla, önümüzdeki yıllarda yapılacak olan ve gün ışığına çıkacak arşiv belgelerin, bu konuda daha aydınlatıcı bilgilere kavuşturacaktır.

Altıncı bölümümüzde, katalog'ta yer alan mimari eserlerin değerlendirilmesi yapılmıştır.Mimari yapılar,önce buldukları bölgede diğer Osmanlı yapılarıyla daha sonra Türkiye sınırları içerisinde bulunan mimari yapılarıyla kıyaslanarak değerlendirilmiştir.

Yedinci bölüm olan "Sonuç" kısmında tez çalışmamızda esas olan bilgiler kısaca özetlenerek verilmiştir.

Tez çalışmamızın sekizinci bölümünde, yazım aşamasında kullanılan literatür, dokuzuncu bölümde ise yapıların fotoğrafları, çizimleri ve bazı vakfiyeler yer almıştır.Bunun yanı sıra, tezin sonunda Türkçe ve İngilizce Özet yazısına yer verilmiştir.

B.KONUyla İLGİLİ YAYINLAR

1. Manastır Şehriyle İlgili Yazılı Kaynaklar

"Manastır Şehri'ndeki Osmanlı Mimarisi" konulu tez çalışmamızın sıkıntılarından biri,bu konuyla ilgili yayın sayısının yetersizliğidir.Manastır'da Osmanlı döneminde inşa edilen yapıların, detaylı bir şekilde ve tümünü inceleyen bir çalışmanın günümüze kadar yapılmamış olması önemli bir eksikliklerdir.

Tez çalışmamızda,Manastır şehrinin tarihçesi ile ilgili başvurduğumuz önemli kaynaklardan biri Mehmed Tefik'in yayınıdır.¹Bu yayında şehrin önemli camileri olan İshak Çelebi,Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami),Gazi Haydar Kadı gibi birçok cami hakkında, ayrı alt başlıklarda kısaca bilgiler verilmiştir.Bunun yanı sıra,şehrin tarihçesi,önemli olayları ve şahsiyetleri hakkında da bazı bilgiler yer almıştır.Ancak,bu yayının en büyük sıkıntısı,şahsiyetlerin doğum ya da

¹ Mehmed Tefik,**Manastır Vilayetinin Tarihçesi**,Manastır Beynelminel Ticaret Matbaası,Manastır, h.1314/m.1911; "Kratka İstorija Bitolskog Vilayeta,**Bratstvo XXVII**,Beograd,1933,s.190-244.

görev yaptıkları tarihi aralıkların ve yapıların inşa tarihlerinin hiçbir dayanağı olmadan verilmesidir.

Tez çalışmamızın ana bölümünü oluşturan katalog kısmındaki yapıları incelerken, konumuza aydınlık getirebilecek bazı makalelerden yararlandık. Bu doğrultuda, Krum Tomovski'nin "Camii vo Bitola" (Manastır'da Camiler) isimli makalesi² önemli bir çalışmadır. Bu makalede, Manastır'ın önemli olan Osmanlı camileri, ortak özellikleri belirtilerek değerlendirilmiştir. Aynı araştırmacının, "Konzervacija i Restauracija Gazi Haydar Kadijine Camiye u Bitolyu"³ (Manastır'daki Gazi Haydar Kadı Camisinin Konzervasyonu ve Restorasyonu) ve "Amamot Deboj vo Bitola" (Manastır'da Debboy Hamamı) isimli makaleleri her ne kadar bir onarım raporu niteliğinde olsa da, Gazi Haydar Kadı Camisi ve Debboy Hamamının onarım öncesi görüntüleriyle ilgili bilgi vermektedir. Ayrıca, aynı yazarın türbelerle ilgili makalesi de, tez çalışmamızda, yararlandığımız bir kaynaktır.⁴

Manastır Şehri'ndeki Osmanlı Mimarisi'nde ele alınan bazı makalelerden, bu konuda yıllardır araştırmalarını sürdüren ve günümüzde Manastır Müzesinde çalışan Sanat Tarihçisi Radmila Momidiç-Petkova'ya aittir. Bu araştırmacının, "Camiyata İshak Çelebi vo Bitola" (Manastır'da İshak Çelebi Camisi), "Hamza Beg-Üç Şeyhler Camiya vo Bitola" (Manastır'da Hamza Bey-Üç Şeyhler Camisi) isimli makaleleri⁵, konumuzla ilgili önemli

² Krum Tomovski, "Camii vo Bitola", **Godišen Zbornik na Tehničkiot Fakultet**, II-2, Skopje, 1956/57, s.29-38.

³ Krum Tomovski, "Konzervacija i restauracija Gazi Hajdar-kadijine camiye u Bitolju", **Zbornik za zaštita na spomenicite na kulturata**, kn.XIII., Beograd, 1962, s.51-56; "Amamot Deboj vo Bitola", **Zbornik Posveten na Dimçe Koco**, kn.VI-VII, Skopje, 1975, s.263-270.

⁴ Krum Tomovski, "Pregled na poznačajnitate turbinja vo Makedonija", **Godišnik na Tehničkiot Fakultet**, br.3., Skopje, 1957/58, s.95-110.

⁵ Radmila Momidik, "Camiyata İshak Çelebi vo Bitola", **Zbornik na trudovi**, br.1, Bitola, 1979, s.47-70; "Hamza Beg-Uç Şeyhler Camiya vo Bitola", **Zbornik na trudovi**, Bitola, 1988, s.85-94.

kaynaklardır.Ayrıca,aynı araştırmacının,Koca Kadı Camisi,Hacı Bey Camisi ve Manastır çarşısıyla ilgili daha birçok yazısından az da olsa faydalandık.

Türkiye çapında Balkanlarla ilgili yapılan ilk kapsamlı çalışma Ekrem Hakkı Ayverdi'nin "Avrupa'da Osmanlı Mimarisi"⁶ kitabıdır. Çok fazla detaylara inmeden vakıf belgeleriyle de desteklenen bu çalışma,Balkanlardaki Türk Mimari Eserlerini konu olarak ele alan her araştırmacı için önemli bir rehberdir.Bu kitabın III. cildinde, Manastır şehrinde Osmanlı döneminde inşa edilen toplam 114 yapının varlığından söz edilmiştir.Bu yapıların çoğu günümüzde mevcut değildir ve bazılarının vakıf kayıtlarında yer almadığı ve yanlış verildiği tespit edilmiştir.⁷ Zira, eserde Ayverdi tarafından önemli bulunan ve günümüzde ayakta olan 18 yapının mimari özellikleri birer paragraf içinde tasvir edilmiştir. Ayrıca, Hacı Mahmud Bey, Haydar Kadı, İşhak Çelebi, Kadı Mahmud Efendi ve Debboy Hamamı olmak üzere toplam 5 yapının mimari planları, Krum Tomovski'nin makalelerinden alıntı olarak verilmiştir.Bu kitapta,Ayverdi tarafından, Manastır yapılarından sadece İsa Fakih Camisinin çizimi hazırlanmıştır.Bu çizim çalışmamıza dahil edilmiştir.

Faydalandığımız çalışmalardan biri, Zoran Pavlov'un "Makedonya'da Tek Kubbeli Camiler" isimli Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün yayınlanmamış yüksek lisans tezidir.Bu çalışmada Manastır'la ilgili bölümde Z.Pavlov tarafından önemli bulunan sekiz tek kubbeli camiye yer verilmiştir.Bunlar,Hacı Mahmud Bey,Hamza Bey,Haydar Kadı,Hasan Baba,İşhak Çelebi, Kadı Mahmud Efendi ve günümüzde olmayan Kırık ile Sungur Çavuş Camileridir.Bizim tez çalışmamız sadece camileri değil, Manastır'da Osmanlı döneminde inşa edilen diğer yapı türlerini de ele almıştır.Ayrıca,tezimizde sadece tek kubbeli camiler değil,Manastır şehrinin bütün camileri,daha doğrusu toplam ondört cami incelenmiştir.Bunun yanı

⁶ Ekrem H. Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya**, C.III, Kitab 3, İstanbul, 1981b.

⁷ Ayverdi,age,s.108-109.

sıra,Pavlov'un yüksek lisans çalışmasından farklı olarak,tezimizde arşiv belgelerine yer verilmiştir.

Hocam Mehmet Z.İbrahimgil'in,"Makedonya'da Türk İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler"⁸ isimli doktora tezi de faydalandığımız yayınlardan biridir.Bu çalışmada,Manastır'ın önemli camileri olan İshak Çelebi,Kadı Mahmut Efendi(Yeni) ile Gazı Haydar Kadı Camilerinin sadece duvar süslemeleri konu olarak ele alınmıştır.

Balkanlarda Türk yapılarını incelerken başvurduğumuz önemli kaynaklardan biri vakıf belgeleridir.Fakat, ne yazık ki,Manastır'da Osmanlı döneminde inşa edilen yapıların vakfiyeleri çok az sayıdadır. Bu konuda, İshak Çelebi Külliyesinin ve günümüzde ayakta olmayan Sungur Çavuş Camisinin vakfiyelerini ele alan, Hasan Kaleşi'nin "Naystariyi Vakufski Dokumenti u Jugoslaviyi na Arapskom Jeziku"(Yugoslavya'da Arap Dilinde Olan En Eski Vakıf Belgeleri)⁹ isimli çalışması önemlidir.

2.Manastır Şehriyle İlgili Seyahatnameler

"Manastır Şehri'ndeki Osmanlı Mimarisi" isimli tez çalışmamızda, Manastır şehrinin tarihçesi ile sosyo-ekonomik gelişimiyle ilgili araştırmamızı sürdürürken çok sayıda yayımdan faydalandık. Bu yönde,seyahatnamelerinin de önemli ve aydınlatıcı bilgilerinden yararlandığımızı belirtmek istiyoruz.Çalışmamızda, 1591 tarihli Lorenzo Bernardo¹⁰,1660-1668 tarihli Evliya Çelebi¹¹,1669 tarihli Edward Brown¹²,1794-1795 tarihli Feliks

⁸ Mehmet İbrahimi, " Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler",**Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Ankara, 1989.

⁹ Hasan Kaleşi, **Najstariji Vakufski Dokumenti u Jugoslavijina Arapskom Jeziku**, Priştina, 1972.

¹⁰ A.Matkovski ve P.Angelakova, "Opis na patuvanjeto na Venecijanskiot pratenik Lorenzo Bernardo niz Makedonija vo 1591 godina ",**GİNI** Br.1,Godina XV.,Skopje,1971,s.211-223.

¹¹ Evliya Çelebi,**Putopis,Odlomci o Jugoslovenskim Zemljama**, Çev., Hazim Şabanoviç, Sarajevo, 1973.

¹² A.Matkovski ve P.Angelakova,"Patuvanjetto na Edvard Braun niz Makedonija",**İstorija** God.VI., Br.1, Skopje,1970,s.135-141.

Bojur¹³,1789-1800 tarihli Hugas İnceçyan ve Stepanos Kuver Agonts¹⁴,1836-1838 tarihli Ami Bue¹⁵ ve 1843 tarihli Eftim Timaev'in¹⁶ seyahatnamelerinin Manastır'la ilgili tasvirlerine yer verilmiştir.Bu seyahatnameler, şehrin dönem dönem fizyonomisini tasvir ederken yaşanan sosyal ve ekonomik sıkıntılarının ve etnik kimliğinin de aynasıdır.

¹³ A.Matkovski, **Makedonija vo delata na stranskite patopisci, 1778-1826**, Misl, Skopje, 1991.

¹⁴ Matkovski, age, s.250-251.

¹⁵ Matkovski, age, s.211-348.

¹⁶ A.Matkovski, "Opis na Makedonija(1865 g.)spored Ruskiot patopisec E.Timaev, **İstorija**, Godina XII, Br.1-2, Skopje, 1976 s.,215-216.

II - MANASTIR ŐEHİRİNİN COĞRAFI KONUMU ,TARİHÇESİ İLE SEYAHATNAMESLERDEKİ YERİ

a.Manastır Şehrinin Coğrafi Konumu

Manastır, Makedonya'nın kuzey-güney istikametinde uzanan "Pelagonya" isimli verimli ve geniş bir ovanın en büyük şehridir.1500 km kare genişliğinde olan bu bölge, kuzeyde Pirlepe, merkezde Manastır ve güneyde Lerin ovalarına ayrılmaktadır.¹⁷ (Resim:1)Pelagonya bölgesi batıda, Baba, Bigla, Drevnik ve Kruşova dağları, kuzeyde Dautitsa, doğuda Babuna, Kozyak, Dren,Seleçka,Nice ve güneyde Neredska dağları ile kuşatılmıştır.¹⁸ Pelagonya bölgesinin en büyük şehri olan Manastır,ülkenin güneybatısında yer alan Baba dağının eteklerinde yer almıştır.Baba dağının en yüksek tepesi 2601 metre yüksekliğinde olan Pelister zirvesidir.Manastır'ın batısından gelen Dragor nehri, şehri ikiye bölmektedir.Şehrin kuzeyinde "Bayır" adında dört ve güneyinde "Tumbe Kafe" isimli bir tepesi vardır.Şehrin doğusunda ise Pelagonya ovası uzanmaktadır.¹⁹

Adriyatik denizine 155 km,Ege denizine 130 km uzaklığında olan Manastır şehrinde Akdeniz iklimi mevcut olması gerekirken etrafı dağlarla çevrili olduğu için dağların etkisiyle daha sert iklim hakim sürmektedir. Kışları yağışlı,yazları ise kurak olan şehrin 1926 ile 1995 yılları arasında yapılan incelemelerde ortalama yıllık yağış oranı 613,9 mm civarındadır.²⁰

¹⁷ M.Panov, **Geografiya na SR Makedoniya,kn.I**, Skopye, 1976, s.35.

¹⁸ Panov,age, s.35.

¹⁹ Nikola V.Dimitrov, **Bitola, Urbano Geografski Razvoj**, Društvo za nauka i umetnost, Bitola, 1998, s.11.

²⁰ Dimitrov,age, s.31.

b.Osmanlıların Eline Geçmeden Önce Manastır Şehrinin Tarihi

Yunanca “Manastır”, Slavca “Obitel” kelimelerinden gelen şehrin ismi, bir araştırmacıya göre, etimolojik açısından “kardeşlik” anlamındadır.²¹ Bir diğer araştırmacı ise, bu kelimenin kökeni, İllir ile Slav kabileleriyle bağlantılı olduğunu ve her iki kökünde ev, hane, ikamet yeri anlamını ifade ettiğini belirtmektedir.²² Osmanlılar ise şehrin etrafında bulunan kilise sayısından dolayı, şehri Manastır olarak isimlendirmişlerdir.

Manastır ilinin değişik mekanlarında yapılan arkeolojik kazılar neticesinde elde edilen buluntular, şehrin en eski kültürünün neolitik²³ dönemine kadar uzandığını göstermektedir. Porodin köyünde yürütülen kazı çalışmaları sonrasında, bölgenin en eski kültürü olarak nitelendirilen bu kültür, “Veluşko-Porodin” adını almıştır. Erken neolitik dönemine ait bu kültürün yerleşim noktaları “Tsirna Reka”(Kara İrmak) nehrin kıyısında tümülüsler şeklindedir. Tümülüsler, genellikle 3-4 hektarlık bir alanı kapsamaktadırlar ve

²¹ Kiril Stoyanovski, “İstoriyatot i genezata na gradot Bitola so poseben osvrt na urbanizacijata i gradenjetto na gradot”, **Spisanie: Sprema Arhitektura**, br.5-6, Tetovo, 1996, s.62.

²² Blaze Koneski, “Za imeto Bitola”, **Godişen zbornik na filozofskiot fakultet na univerzitetot**, kn.23, Skopje, 1971, s.446.

²³ Pelagonya bölgesinin en eski yaşamıyla ilgili bkz.; W.A.Hertley, **Prehistoric Macedonia**, Cambridge, 1939; M.Garaşanin, “Eden osvrt na praistorijata na Makedonija”, **Glasnik na Institutot za Nacionalna İstoriya**, XII, 1968, Skopje; M.Garaşanin, “Nekoi problemi na Makedonskata praistorija”, **Macedoniae Acta Archaeologica**, 1, Prilep, 1975; M.Grbic, “Arheološki naogališta vo Makedonija”, **Glasnik na Muzejsko-Konzervatorsko Društvo**-vol.I, no.9, Skopje, 1954; D.Simovska-V.Sanev, “Praistorija vo centralna Pelagonija”, **Naroden muzej**, Bitola, 1976; D.Simovska-V.Sanev, “Neolitska naselba Veluşka Tumba kaj Bitola”, **Macedoniae Acta Archaeologica**_1, Prilep, 1975; V.Sanev, D.Simovska, “Neolitska naselba na mala tumba kaj s. Trn, Prilog kon proučuvanjeto na neolitot vo centralna pelagonija”, **Macedoniae Acta Archaeologica** 3, Prilep, 1976; M.Grbic, P.Maçkiç, Ş.Nadj, D.Simovska, B.Stalio, **Porodinj**, Bitolj, 1960; M.Vasileva, **Kade e našeto minato-Voved kon praistorijata na Pelagonija**, Bitola, 2005; D.Simovska, B.Kitanovski, J.Todoroviç, “Naselbata Tsirnobuki i problemot na istoimenata kultura vo svetlinata na novite arheološki iskopuvanja”, **Macedoniae Acta Archaeologica**_2, Prilep, 1976; D.Simovska, “Praistoriska naselba Tumba vo selo Karamani kaj Bitola”, **Pregled** 17., Beograd, 1976; İ.Mikulçiç, “Pelagonija u svetlosti arheoloških nalaza”, Skopje, 1966; B.Yosifovska, “İzveštaj za zaštittoto iskopuvanje na edna nalštatska grobnitsa od seloto Zivojno”, **Godişen zbornik na Filozofskiot Fakultet**, kn.15, Skopje, 1963;

200-300 metre çapında birer daire şeklinde dirler.20 haneden oluşan sitelerde evler 5 x 8. ebadında dikdörtgen veya 7 x 5 x 5 metre ebadında trapez planlıdır.²⁴ Kazılarda elde edilen değişik sunak tipleri, evlerin görüntüleri hakkında detaylı bilgi vermektedir.

Manastır yöresinde bulunan Optıçari, Porodin-Veluşka, Bara, Gurgur, Logovardi tümölüslerinde elde edilen örnekler ahalinin neolitik dönemdeki yaşantısıyla ilgili bilgi vermektedir.Örneğin,buğdayın saklanması için kullanılan toprağa gömölü “pitos” çömlekleri,değişik taş havanları ve el değirmenleri bu dönemde tarımcılığın gelişmiş olduğunu göstermektedir.Bazı çömleklerin üzerinde görölen kumaş izleri ve dokuma aletleri dokumacılığın yaygın olduğunun kanıtıdır.Geniş kapsamlı bakıldığında,Porodin költürü, bazı araştırmacılara göre Balkanların güneyinde oluşan ve Araplarla bağlantısı olduğu ileri sürölen Dimini költürüyle benzerlik göstermektedir.²⁵

M.Ö. 3.200'den 2000 yılına kadar uzanan zaman diliminde keşfedilen yeni unsurlar neolitik döneminden bakır çağına geçişi simgelemiştir. Bakır ağında evlerin yamaçlarda ve çoğunun yüksek yerlerde yapılması bu karmaşık dönemde çok sayıda göçlerin yaşandığını kanıtlamıştır.²⁶

Bu dönemde Balkan Yarımadasındaki kabileler yapı itibariyle birbirinden çok farklı iki güçlü topluluk arasında yer almaktadır.Biri, savaşçı, göçer-konar unsuruna sadık güneyslav kabileleri,diğeri ise kentleşmiş,gelişmelere göğüs germiş Ege költürü kabileleriydi.²⁷Slav kabilelerin bir bölümü adım adım Balkanlara ilerleyerek değişik mekanlara yerleşmişlerdir.Örneğin Pelagonya bölgesinde, günümüzde şuplevets, (Suvodol köyü) ile Tumba(Tsirnobuki köyü) olarak bilinen arkeolojik sitler aslında erken bakır çağında güneylere göç eden

²⁴ D.Simovska i V. Sanev, “Neolitska naseba Veluşka Tumba kaj Bitola”, **Macedonae Acta Archaeologica**, Br.1, Arheoloşko Druştvo na SR Makedoniya, Prilep, s.25-83, 1975, s.11.

²⁵ Milutin Garaşanin, “Eden osvrt na predistoriyata na Makedoniya”, **GİNİ**, br.1,Godina XII., Skopje, 1968, s.157.

²⁶ A.Stojanovski v.d.,**İstoriya na Makedonskiot Narod**,Skopje,1969,s.22.

²⁷Mirjana Vasileva, **Kade e naşeto minato, Voved kon praistoriyata na Pelagoniya**,Bitola,2005,s.43.

bu kabilelerin yerleşim yerleriydi. Bunun kanıtı olarak, Balkanların kuzeyindeki arkeolojik kazılarda elde edilen “Bubany Hun I” ve Romanya’nın “Salkutsa III” ve “Çerna Voda” buluntularının Şuplevets ile Tsirnobuki buluntularıyla benzerliği gösterilmektedir.²⁸ Örneğin, buluntular arasında Kafkasya topluluklarına has olan, onuru sembolize eden hayvan figürlü asalar bunun kanıtıdır.

M.Ö. 2000 yıllarında tunç çağına geçiş döneminde Pelagonya ahalisi dünya sahnesinde meydana gelen bütün yeniliklere kucak açmıştır. Bronzun keşfedilmesi değişik madenlerin ve bununla birlikte maden ticaretinin gelişmesini tetiklemiştir. Günümüzde Pelagonya bölgesinin çeşitli noktalarında kazıların yapıldığı “Tumba” (Kravari köyü), “Tumba” (Karamani), “Visok Rid-Bukri” (Kremenitsa köyü) gibi bazı merkezler, tunç çağının önemli yerleşim yerleridir. Manastır şehrinin kuzeyinde bulunan Radobor ve Mogila köylerinin arasında yapılan kazılar esnasında ortaya çıkan büyük bir seramik atölyesi “Radoborska Tumba” olarak adlandırılmıştır. Ağaç, toprak ve taş malzemelerinden inşa edilen ve iki katlı olduğu tahmin edilen bu atölyenin ortaya çıkması, tunç döneminde Pelagonya bölgesinin ticari ile zanaat yönünden hayli gelişmiş olduğunu göstermiştir.²⁹

Bronz çağını izleyen erken demir çağı Pelagonya bölgesinde M.Ö. 8. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Günümüzde çok fazla araştırılmamış ancak belirli mekanlarda³⁰ bazı arkeolojik buluntulara rastlanılan demir çağı Pelagonya’nın antik Yunan kültürüyle tanışması yönünden önemli bir dönemdir. Yunanistan’da bulunan M.Ö. 4. yüzyıla ait bir taş levhadan, Pelagonya’da bu asırda Kral Menelay hükümdarlığında Pelagonların yaşadığı öğrenilmiştir.³¹ Ancak Manastır şehrinin bulunduğu mekanda bu dönemde Linkestida³² isimli bir bölgede Linkestilerin yaşadığı bilinmektedir. Daha sonraları Linkestilerin

²⁸ Simovska ve Sanev, agm, s.22.

²⁹ Vasileva, age, s.50.

³⁰ Zmeişte, Evreyski Grobišta, Visoi, Petilep, Saray-Brod, Tsirkvişte-Trap, Bel Kamen, Vlaku-Zivoyno, Progon-Bukri, Lastoytsa-Dragoş, Karanka v.b..

³¹ Vasileva, age, s.58.

³² Linkestida kuzeyde Şemnitsa nehri, güneyde Nebraska dağı ile batıda Baba dağı, doğuda Nice dağlarının arasında bulunan bölgeye yayılmaktaydı.

merkezi,Manastır şehrinin yakınlarında bulunan ve antik döneminin önemli merkezlerinden biri olan Herakleya Linkestis şehridir.³³Bazı araştırmacılara göre,eski Makedon hükümdarı II. Filip tarafından kurulan bu şehir³⁴, Manastır'ın güneyinde bulunan "Siva Reka" deresinin kıyısında yer almaktaydı.Coğrafi konumu nedeniyle önemli bir yol üzerinde kurulmuştur.Roma'dan gelen bu yol M.Ö. II. yüzyılın ortalarında "Via Egnatia" olarak bilinmektedir.³⁵ Herakleya Linkestis şehri, "İtinerarium Antonini","İtinerarium Burdigalense" ve "Tabela Peutingeriana" isimli yol haritalarında, Herakleya-Stobi yolu üzerinde bir durak olarak belirtilmiştir.³⁶

IV. yüzyıl esnasında Herakleya Linkestis,önemli bir ticari ve siyasi merkez olmuştur.III.yüzyılın sonlarına doğru ile IV. yüzyılın ilk yarısında yaşanan çok sayıda göç ve yağmalar nedeniyle Herakleya, 7 hektarlık bir alanda savunma amaçlı iç duvarlarla sarılı bir şehir olmuştur.³⁷Şehir, geç Roma döneminde önemini yitirmeye başlamıştır.Karışıklıklarla dolu bu dönemde şehir Hıristiyanlaşarak Makedonya piskoposluğun başkenti olmuştur.³⁸ Hun saldırılarından sonra şehir 447 yılında iki defa Gotlar tarafından ele geçirilmiştir.³⁹Bu saldırılardan sonra şehir son defa onarılmıştır.Ancak bu onarım yerleşim yerinin değil,piskoposluk mekanının onarımıydı.⁴⁰553 yılında Konstantinopolis şehrinde düzenlenen konseyde,Herakleya piskoposunun Selanik temsilcisi olarak katıldığı belirtilmiştir ve bu bilgi ne yazık ki, tarihi belgelerde şehirle ilgili son ulaştığımız bilgidir.Herakleya Linkestis tiyatro

³³Bu antik şehir ile ilgili bkz.;A.Gorgievska,**Vodič niz Herakleja Linkestis**, Bitola, 1988; D.Grdanov, **Bitola i Herakleja niz hronikata na vekovite**, Bitola,1969; F.Papazoglu,"Herakleja i Pelagonija", **Ziva Antika**, god.IV., sv.2, Skopje, 1954; F.Papazoglu, **Makedonski gradovi u Rimsko doba**, Skopje, 1957; V.Kalpakovska-A.Gorgievska, **Zivotot vo Heraclea Lyncestis preku epigrafskite spomenitsi**, Bitola, 2003; İ.Mikulçič,"Za goleminata na docnoantičkite gradovi vo Makedonija",**İstorija** X,2,Skopje,1974.

³⁴ F.Papazoglu,"Herakleja i Pelagonija", **Ziva Antika**, god.IV., sv.2, Skopje, 1954,s.14.

³⁵ F.Papazoglu,**Makedonski gradovi u Rimsko doba**, Skopje, 1957,s.188.

³⁶ A.Gorgievska,**Vodič niz Herakleja Linkestis**,Bitola, 1988,s.2.

³⁷İ.Mikulçič," Za goleminata na docnoantičkite gradovi vo Makedonija", **İstorija** X, 2, 1974, Skopje, s.358.

³⁸D.Grdanov,**Bitola i Herakleja niz hronikata na vekovite**,Bİtola,1969,s.10.

³⁹ Papazoglu,agm,s.25-26.

⁴⁰ Mikulçič,agm, s.360.

arenasıyla⁴¹, bazilikalarıyla⁴² ve diğer kamu yapılarıyla gelişmiş bir şehrin kanıtıdır. VI. ile VII. yüzyılda, Balkanlara göç eden Slav kabilelerin yerleşmesiyle şehrin gelişimi aniden durmuştur. Şehrin önemini kaybetmesinin ise bir deprem sonucu olabileceği düşünülmektedir.

Bahsedilen eski Manastır(Herakleya), bugünkü Manastır'ın birkaç kilometre uzaklığındadır. Bugünkü Manastır ise Osmanlı döneminde kurulduğu söylenmektedir. Dragor nehrinin sağ kıyısında 41 ve sol kıyısındaki 29 kiliseden dolayı şehir, Osmanlılar tarafından Manastır olarak adlandırılmıştır.⁴³

VII. yüzyılın ortalarına kadar Manastır bölgesi Dragoviti⁴⁴ isimli Slav kabileleriyle iskan edilmiştir. Bu dönem, Bizanslılar ile Slavlar arasında mevcut olan anlaşmazlıklarla bilinmektedir.

1001-1004 yılları arasında Bizans hükümdarı II. Vasilius(976-1025) Makedonya'nın merkez bölgelerinde kurulan Samoil çarlığına (976-1018) karşı geniş bir taarruz başlatmıştır.⁴⁵ Üsküp yakınlarındaki Vardar nehri kıyısında yürütülen çatışmalarda Samoil'in askerleri mağlup edilerek çarlığın merkez bölgeleri de tehlike altına girmiştir.⁴⁶ 29 Temmuz 1014 yılında Belasitsa dağında meydana gelen çatışmada Samoilin askerleri çok feci bir şekilde mağlup edildi. Aynı yılın ekim ayında askerlerinin durumuna çok üzülen Çar Samoil vefat ederek yerine oğlu Gavril Radomir geçmiştir.⁴⁷ Çar Samoil'in vefatından sonra, II. Vasilius Manastır şehrine başarısız bir saldırı düzenlemiştir. Ancak bu saldırı esnasında Gavril Radomir'in sarayı yangına verilmiştir. Bizanslılarla süregelen çatışmalar Gavril Radomir'i tahtan indiren Yovan Vladislav(1015-1018) döneminde de devam etmiştir.⁴⁸

⁴¹ Herakleya Linkestis şehrindeki tiyatro arenası ile ilgili bkz., T. Janakievski, **Teatar**, Bitola, 1987;

⁴² Herakleya Linkestis şehrindeki bazilikalarla ilgili bkz., B. Aleksova, **Kult na martirite vo Makedonija od IV-IX vek**, Skopje, 1995; E. Maneva, "Bazilikata De od Herakleja Likestis", **Lihnid-Zbornik na trudovi** 7, Ohrid, 1989; M. Ç. Medik, "Ansambl na bazilikata A od ranovizantiskiot period, **Herakleja II**, Bitola, 1965;

⁴³ Mehmed Tefvik, agm, s.203.

⁴⁴ Dragoviti kabilesiyle ilgili bkz., T. Tomovski, "Niederschriften über die Druguwiten in Makedonien", **Glasnik**, god. 42, no.3, Skopje, 1998; K. Racin, **Dragovitskite Bogomili**, Skopje, 1948;

⁴⁵ K. Sidovski, "Pelagonija vo vremeto na Samoilovoto carstvo", **Bitola niz vekovite**, I, Bitola, 1998, s.22.

⁴⁶ G. Ostrogorski, **İstoriya Vizantiye**, Beograd, 1959, s.294.

⁴⁷ Sidovski, agm, s.23.

⁴⁸ S. Antolyak, **Srednovekovna Makedoniya**, Tom Prvi, Mislja, Skopje, 1985, s.48.

Manastır,Çar Samoil döneminde önemli bir ticari ve kültür merkezidir.Şehirde çok sayıda dini ve sivil yapılar inşa edilmiştir. Bizanslılardan korunmak amacıyla yapılan şehrin kalesi, Samoil çarlığının Yovan Vladislav döneminde onarılmıştır.Bu dönemine ait bir mermer kitabeden öğrenildiğine göre,kalenin onarımı 1015 yılının sonbaharında başlatılarak 1016 yılının yazında tamamlanmıştır.Ayrıca bu kitabede şehrin adı ilk defa “Bitola” olarak anılmaktadır.1956 yılında yıkılan Sungur Çavuş Bey Camisinin kalıntıları altında bulunan bu mermer levha üzerindeki eski Slavca kitabe uzun süre araştırmacılar arasında tartışma konusu olmuştur.⁴⁹Bazı araştırmacılara göre,yazıda Bitoly yerine ГРАДЪ СТЬХ АПЛЪ⁵⁰ yazısı yer alıyordu.⁵¹

1016 yılında Bizans'ı bir tehlike olarak gören Yovan Vladislav, tahtı Ohri şehrine taşımıştır. Bizans ile Çar Samoil arasında ikinci büyük çatışma 1017 yılında Setina mevkiinde meydana gelmiştir.1018 yılının başlangıcında Yovan Vladislav, Durs şehrinin yakınlarında öldürülmüştür.Bununla birlikte Samoil devletini sonlandırılmıştır.Daha doğrusu,bu çatışma sonrasında Manastır şehri Bizans'lıların eline geçmiştir. Manastır şehri karşı koymadan Bizanslılara teslim edilmiştir.⁵²

Manastır şehrinin bu ortaçağ kültürüyle ilgili bugüne dek yapılan araştırmalar çok sayıda değildir.Bu araştırmalardan biri 1978 ile 1980 yılları arasında Manastır kalesinde gerçekleşen arkeolojik kazılardır.Bu kazılarda elde

⁴⁹ Bu kitabeyle ilgili bkz.,B.Konevski,”Za imeto Bitola”,**Godişen zbornik na filozofski ot fakultet na univerzitetot**,kn.23,Skopje,1971;D.Koco,Prilog kon proučavanjata na Bitolski ot natpis,**Zbornik na trudovi od I kongres na sojuzot na društva na istoričarite na umetnosta na SFRJ**,Ohrid,1976; J. Zaimov,**Bitolski nadpis na İvan Vladislav,samodrzec Bilgarski**,Sofiya,1970;G.Dimovski-Tsolev,”Grad Bitolj”,**Bitola niz vekovite I**,Bitola,1998;V.Mošin,”Bitoljska ploča iz 1017 godine”,**Makedonski jazik**, Skopje,1966; T.Tomovski,”Kako toponimot Manastir se nalozil za vtor naziv na gradot Bitola”,**Godişen Zbornik na Filozofski Fakultet na Univerzitetot-Skopje**,Kniga 19(45),Skopje,1992;

⁵⁰ Aziz Apostollerin(İsa'nın öğrencileri anlamında) Şehri.

⁵¹ V.Mošin,”Bitoljska ploča iz 1017 godine”,**Makedonski jazik**,Skopje,1966,s.4-5.

⁵² G.Ostrogorski,**Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije**,Naučno delo,Beograd,1955-1959, s. 296-298.

edilen bazı buluntular Manastır şehrinin ortaçağ kültürüyle ilgili az da olsa ipucu vermiştir.⁵³

Yapılan kazılarda, kale surlarının 500 metre uzunluğunda ve 190 metre genişliğinde olduğu anlaşılmıştır. Kalede yapılan kazılarda, kule buluntuları elde edilmiştir. Kulenin planı muhtemelen bir Slav kilisesinin varlığına (haç planlı ve ön tarafında narteks bölümü olan yapı) işaret etmektedir.⁵⁴ Ayrıca kazılar esnasında açık ve koyu kahverengi renkli seramikler de bulunmuştur. İnce kuvarslı hamurdan yapılmış seramikler enine, boyuna ve dalga biçiminde şekillerle süslenmiştir.

Herakleya Linkestis şehrinde yapılan kazılardan elde edilen bazı diğer buluntular Manastır ortaçağ kültürüne ilave edilebilir. Bu mekanda ele geçirilen bazı seramik örnekler, Bizans sikkeler ve değişik takılar, Herakleya şehrinin çok büyük önemi olmasa da ortaçağda varlığını sürdürdüğünü göstermektedir.⁵⁵

XII. yüzyıl, Bizanslıların Komnen çağıdır. Bu şecereyi oluşturan I. Aleksi (1081-1118), II. Yovan (1118-1143) ve I. Manuil (1143-1180) hükümdarları, Bizanslılara altın çağı yaşatmışlardır. Normanların Makedonya'ya girdikten sonra bölgedeki bazı feodal yöneticiler⁵⁶ güçlenmiştir. Bu durum merkez yönetiminin giderek zayıflamasına neden olmuştur. XII. yüzyıl esnasında Makedonya'da bu feodallerden biri olan Dobromir Hırs güçlenerek, Bizanslılardan ayrılmayı ve tek başına devlet kurmayı planlamıştı. Devletin merkezi Prosek⁵⁷ mevkiindeydi. Bu devletin sınırları içerisinde Manastır şehri de girmekteydi.

⁵³ Bu konuyla ilgili bkz., G. Filipovska-Lazarovska ve A. Gorgievska, "Materijalnata kultura vo Bitola od X-XI vek", **Bitola niz vekovite I**, Bitola, 1998, s. 11-19; G. Filipovska ve P. Sirbinovski, "Pregled na arheološkite istrajuvanya na srednovekovniot period vo Bitola", 1978-1981, **Zbornik na trudovi**, 2-3, Bitola, 1980-1981, s. 111-120.

⁵⁴ G. L. Filipovska ve A. Gorgievska, "Materijalnata kultura vo Bitola od X-XI vek", **Bitola niz vekovite, I**, Bitola, 1998, s. 13.

⁵⁵ E. Maneva, "Srednovekovni naušnici i obetki od Herakleja", **Zbornik na Trudovi**, 9, Bitola, 1988, s. 39.

⁵⁶ "Lütovoy" gibi feodallerden bazıları Bizanslılarla işbirliği yaparak belirli bölgelerde hüküm sürmüşlerdir.

⁵⁷ Manastır'ın doğusunda Demir Kapı şehrinin yakınında bulunmaktadır.

Dobromir Hırs, kurduğu devleti 15 yıl yaşatmayı başarmıştı ancak 1201 yılında bu bölgeler yine Bizanslıların eline geçmiştir.⁵⁸

XII. ve XIII. yüzyılları esnasında Bizans devleti Haçlı saldırılarından kaynaklanan siyasi, sosyal ve ekonomik kriz içindedir. Bunun sonucunda, Makedonya'nın güney ve batısında Latin Krallığı ile Epir Hükümdarlığı kurulmuştur.⁵⁹ Bu iç karışıklığı fırsat bilen Bulgar asıllı feodal Strez yine merkezi Prosek olan ve kuzeyde Üsküp, güneyde Selanik ve güneybatıda Ohri şehirleri ile kuzeydoğuda Struma nehrine kadar uzanan bir devlet kurmuştur. Ancak, Strez'in devleti genişletme çabası Pelagonya'da Epirililer tarafından hüsrana uğratılmıştır.

Strez'in vefatından sonra Makedonya'nın büyük bölümü Epirililerin hükümdarlığındadır. Yaşanılan sayısız savaşların sonucunda bölge sürekli hükümdar değiştirmektedir. XIII yüzyılın ortalarında Makedonya, yenilenen Bizans devletinin eline geçmektedir.⁶⁰ İç karışıklıklarla dolu geçen bu dönemden Manastır şehrinde ve etraf köylerinde yapılan kazılarda çok sayıda Bizans ile yeni kurulan devletlerin sikkeleri⁶¹ bulunmuştur.

Sırbistan kralı Milutin döneminde (1282) Sırp askerleri kuzeyden saldırıya geçerek Makedonya'nın büyük bir bölümünü ele geçirmişler. Kısa bir süre içinde Manastır şehrinin bulunduğu bölge de Sırp devleti kapsamına girmiştir.

1321 yılında II. Andronik ile torunu III. Andronik arasında çıkan sivil savaş kısa süre içinde devletin bütün bölgelerine yayılmıştır. Bu savaşın ilerleyen yıllarında, Ser, Edesa, Berat, Kostur ve Ohri şehirleri III. Andronik tarafından ele geçirilmiştir.⁶² Bizans devleti ile Sırbistan arasında gerginliğin artması üzerine, III. Andronik ordusuyla Pelagonya'ya gelmektedir ve yeni bir saldırı için hazırlık yapmaktadır. Ancak Sırp askerlerin Bulgarları mağlup ettiklerini öğrenen

⁵⁸ Stojanovski..., age, s.182.

⁵⁹ A. Stojanovski v.d., **İstorijski narod, Makedonska kniga**, Kultura, Misa, Naša Kniga, Skopje, 1988, s.60-61.

⁶⁰ Stojanovski, age, s.186.

⁶¹ Sikkelerle ilgili bkz., Gordana Filipovska Lazarovska, "Arheološkite naodi od Bitola i Bitolsko vo XII i XIII vek", **Bitola niz Vekovite II**, 1999, Bitola;

⁶² Koço Sidovski, "Bitola i Bitolsko vo XIV vek do potpaganjeto pod Turska vlast", **Bitola niz vekovite**, III, Bitola, 2000, s.8.

Bizans hükümdarı Konstantinopolis'e (İstanbul'a) dönmektedir.Pelagonya bölgesi bu dönemde Bizanslıların Sırp lar ile sınırını teşkil etmektedir.⁶³

Bizans devletinin Anadolu'da yürüttüğü savaşlar Makedonya'da Sırp devletinin güçlenmesine yol açtı.1345 yılında Stefan Duşan kendisini Sırp ile Yunanlıların kralı ilan ederek devletinin sınırlarını Yunanistan'ın kuzey bölgelerine kadar genişletmiştir.⁶⁴Buna bağlı olarak, Manastır şehri ile tüm Pelagonya bölgesi Sırp devleti kapsamına girmiştir.⁶⁵

Osmanlıların Balkanlara ilerlemesini kolaylaştıracak en önemli etken 1355 yılında Sırp kralı Stefan Duşan'ın vefatıdır.Bölgedeki merkez iktidar, gücünü kaybederek bölücü faaliyetlerin çoğalmasına neden olmuştur.Stefan Duşan'ın oğlu kral Uroş, devleti tek bir yönetim altında tutamıyordu.Bölge hakimiyeti arayışına düşen yerel feodal beyleri,iç karışıklığı daha da tetikliyordu.Kısa bir süre içerisinde Makedonya bölgesi yerel feodaller arasında küçük bölgelere ayrılmıştır.

Stefan Duşan'ın vefatından sonra,eşi Kraliçe Elena,1365 yılına kadar Serez ve etraf bölgelerle hüküm sürmüştür.Draga ve Konstantin Deyanoviç kardeşleri Strumitsa ve Köprülü bölgesini,Ugleşa ve Volkaşin kardeşleri,Serez ve Tuna arasındaki bölgesini yönetiyorlardı.Daha doğrusu Ugleşa'nın toprakları, Kavala, Filipopolis, Dırama, Zihne ve Serez dahil olmak üzere,batıda Struma,kuzeyde Bozdağ dağlarına,doğuda Mesta nehrine ve güneyde Ege'ye kadar uzanıyordu.⁶⁶

1365 yılında,kral Uroş tarafından Sırp devletin merkez bölgelerinin kralı ilan edilen Volkaşin ise,Prizren,Üsküp,Pirlepe,Manastır,Prespa ve Ohri şehirleri dahil olan kısmı yönetiyordu.⁶⁷

⁶³ Kosta Acievski, **Pelagonija vo sredniot vek**, Skopje, 1994, s.170-171.

⁶⁴ Stojanovski,age, s.189.

⁶⁵ Acievski,age,s.176-185.

⁶⁶ H.Oruç, **"Makedonya'da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması"**,Ankara Ün.v. Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi,Ankara,1997,s.69.

⁶⁷ Sidovski,"Bitola i Bitolsko:",s.12.

c.Osmanlıların İdaresinde Manastır Şehrinin Tarihi ve Fiziki Yapısı

XIV. yüzyılın II.yarisından itibaren,Makedonya karşı koyamayacak yeni bir askeri ve siyasi gücün karşısında boyun eğecektir.Anadolu topraklarında hızlı bir şekilde ilerleyen Osmanlı ordusu özellikle 1361 yılındaki Edirne fethinden sonra Balkanlara doğru istikametlerini güçlendirecektir.1371 ve 1372 yıllarında gerçekleşen Çirmen (Meriç) savaşlarından sonra,Osmanlıya, Makedonya ticaret yolları açılmış oldu.⁶⁸Bu büyük yenilgiden sonra,Ugleşa'nın Serez merkezli devleti yıkılmıştır.Volkaşin'in yerine geçen Marko ve Deyanoviç kardeşleri ise Osmanlıların yönetimini kabul ederek,savaşlarda iştirak edecek vasallık görevini kabul etmişlerdir.⁶⁹

1380'e doğru Anadolu e Rumeli'de vasal beylerden ve prenslerden oluşmuş bir İmparatorluğun başında,sultan I. Murad(1362-1389) bulunuyordu.⁷⁰

Rumeli'ye atılan bu ilk adımdan sonra I.Murad fetihlere ara vererek,Anadolu'da Türk birliğini sağlamlaştırma çabası göstermiştir.

Tarihçilerin çoğu,1380'lerde Rumeli'ye yeni bir hareketin başlatıldığı kanaatindedir.⁷¹ Bu sebeple Manastır şehri muhtemelen bu ikinci hareket esnasında yani 1380'li yıllarda Osmanlı idaresine katıldığı ihtimali yüksektir. Nitekim, Uzunçarşılı, H.784/M.1382'de büyük bir ordu ile Vardar nehrini geçen Timurtaş Paşa'nın, Manastır'ı ve arkasından Pirlepe'yi aldığını belirtmiştir.⁷²İnalcık, Osmanlıların 1385 yılında Via Egnatia yolunu kullanarak,Serez,Manastır ve Ohri'den geçerek Arnavutluk kıyılarına ulaştığını

⁶⁸ İ.H.Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihi", **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, C.I., 4.baskı, Ankara, 1982,s.171.

⁶⁹ M.Pandevski, **Makedonija na Balkanot, XIV-XX.**, İstoriski koordinati Skopje,1990,s.11.

⁷⁰H.İnalcık, "Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış",**Osmanlı Ansiklopedisi** C.1.,Ankara,1999,s.67.

⁷¹ Uzunçarşılı,agm,s.175.(Uzunçarşılı,ikinci bir Çirmen ya da Meriç muharebesinden söz etmiştir.Bu ikinci çatışmadan sonra süratle seri bir Türk işgali neticesinde Batı Trakya ile Makedonya'nın bir kısmı ele geçirilmiştir.)

⁷²Uzunçarşılı,agm,s.175.

yazmıştır.⁷³Tacüt Tevarih kaynağında,1385 yılı net tarih olarak anılmıyorsa da, Manastır yöresinin bu tarih civarında ele geçirildiği anlaşılmaktadır.⁷⁴

Osmanlıların Makedonya'yı ele geçirmeleriyle ilgili mevcut olan bu farklı düşünceler,bu bölgeye farklı tarihlerde gerçekleşen iki hareketin yapıldığını göstermektedir. Bu hareket muhtemelen Serez üzerinden Doyran ve Demir Kapı yönünde ilerlemiştir.Buradan önce Pirlepe daha sonra Manastır ele geçirilmiştir.

Osmanlı tarafından ele geçirildikten sonra Manastır,devletin iskan politikasına uygun olarak kısa bir süre içinde Anadolu'dan göç eden Türk halkına kapılarını açmıştır.Osmanlı devleti,Rumeli'nin iskanı konusunda çok dikkatli davranmış ve iskan politikasını hassasiyetle uygulamıştır.⁷⁵Daha doğrusu,bu sistemle,Anadolu'da yerleşik düzen arayışı içerisinde olan konar göçerlerin,Rumeli'de toprağa bağlanması,askeri sınıfa dahil olmaları bununla nüfus ve tımarlı sipahi sayısının artırılması amaçlanmıştır.Şöyle ki,konar göçer topluluklardan Manastır yöresine yerleşenler genellikle Yörüklerdi.⁷⁶Bu kabilelerin yerleştiği mekanlara yeni köyler kuruldu.Bunlar Karamani,Kenali,Mecitli,Budaklar v.b köyleridir.

I.Murad 1366'da Balkanları feth etmeğe başladığı sırada bu fütühatta muntazam bir hareket planı yapmış,istikametleri tayin etmiş ve birer uç beyliği durumunda olan cephe kumandanlarını veya akıncı beylerini görevlendirmiştir.⁷⁷Evrenos Bey'in Balkanlarda kurduğu ilk uç beyliği Selanik civarında bulunan ve güney Makedonya'nın büyük bir kısmını içine alan uç

⁷³H.İnalçık, **Osmansko carstvo,Klasično doba 1300-1600**, Srpska Knjizevna Zadruga, Beograd, 1974, s.16.

⁷⁴ K.Aruçi ve A.Matkovski, "Makedoniya vo Turskata hronika Tacut Tevarih od Hoca Sadudin Efendi(1361-1520)",**GİNİ**,br.2-3,Godina XXIII,Skopye, 1979,s.208-9.

⁷⁵ H.Doğru, "Osmanlı Devletinin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti",**Türkler Ansiklopedisi**, C.9, Ankara, 2002,s.167.

⁷⁶ T.Gruyovski, **Bitola,Deystvoto na osnovnite faktori vrz opştestveno-ekonomskiot razvitok** (doktorska disertaciya), Bitola,1971,s.11.

⁷⁷ **370 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Rum-ili Defteri(937/1530)**,Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü,Ankara,2001,s.1.

beyliği idi.Makedonya ilk zamanlarda Rumeli eyaletine bağlı Paşa,Köstence ve Ohri sancaklarını kapsamina alıyordu.

Manastır şehri fethedildikten sonra Paşa sancağının bir nahiyesi olmuştur.Paşa sancağı,Trakya'nın Gelibolu ve Çirmen sancakları dışında kalan bölgelerini ve bütün Rodop dağ grubunu,Ege kıyı bölgesini,Meriç nehri vadisi ve batı Makedonya dağ silsilesine kadar Vardar nehri vadisini içine alıyordu.⁷⁸

Paşa sancağı,XVI.yüzyılın başlarında sağ kol(Canib-i Yemin) ve sol kol(Canib-i Yesar) olmak üzere ikiye ayrılarak 33 kadılık ,9 kale,35 şehir ve kasaba,3859 köyden oluşuyordu.⁷⁹

XIV.yüzyılın 90'lı yıllarında Osmanlıların eline geçen Manastır şehrinin yeni bir çerçeve içerisinde oluşturulması vakıf enstitüsünün varolması ve amacıyla bağlantılıdır.Osmanlı şehrinin kurulmasında, ana unsurlar olan "cami", "bedesten" ve "imaret" gibi yapılar genel olarak birer vakıf yapısıdır.

Manastır'ın, bir "Osmanlı şehri" olmasında şüphesiz ki, Sungur Çavuş Bey Vakfı'nın⁸⁰ önemi büyüktür.Hicri 838/Miladi 1435-36 tarihli⁸¹ vakfiyeden öğrenildiğine göre,Manastır'da 1 cami,1 medrese,1 han,1 imaret(zaviye),7 değirmen,25 dükkan,1 üzüm bağı ve 2 arsa vakfedilmiştir.

Sungur Çavuş Bey camisi,şehrin ana unsurlarından ilkini temsil etmektedir ve buraya yerleşen olan Müslüman halkın ihtiyacını karşılayan ilk büyük camidir.Bu cami, Osmanlı döneminde şehrin göbeği olan, kuzeydoğu kesiminde inşa edilmiřtir⁸².Tereke pazarı olarak bilinen bu bölümün ikinci büyük yapısı, Sungur Çavuş Bey camisinin birkaç sokak yukarısında,imaret yapısıydı.⁸³

Manastır'la ilgili olan ve h.864/865-m.1460 yılına ait Tapu tahrir defterinden öğrenildiğine göre,Manastır şehri,bu dönemde, yedi Müslüman ve

⁷⁸ Oruç,age, s.131.

⁷⁹ T.Gökbilgin, **XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası**,İstanbul,1952,s.11.

⁸⁰ Sungur Çavuş Vakfiyesi Makedonya'da bilinen en eski tarihli vakfiyedir.

⁸¹ V.G.M.A,d.989,s.204/157.

⁸² Günümüzde,İvan Milutinovi olarak bilinen caddede inşa edilen cami 1956 yılında yıkılmıştır.

⁸³ Bu yapı,günümüzde İlindenska sokağında bulunmaktaydı.Bkz.H.Kaleşi,age,s.66.

bir Hıristiyan mahallesinden ibarettir⁸⁴. Müslüman mahalleleri, Yusuf ve İsmail Bey mahallesi, Kara Hamza mahallesi, Allaeddin mahallesi, Börekçi Ali mahallesi, Tabakhane mahallesi, Saraç Davut Bey mahallesi, Hıristiyan mahallesi ise Dabijiv isimleriyle kayıt edilmiştir.⁸⁵ Ayrıca, bu dönemde, esnaf sayısının, Türkler arasında daha fazla olduğu dikkati çekmektedir.

H.872/873-m.1468 tarihli tapu tahrir defterinde ise, Manastır'ın, Pazar gelirleri de dahil olmak üzere yıllık 140.025 akçe geliri bir şehir olduğu belirtilmiştir.⁸⁶ Bu kayıt, esnaf sayısının artması ve Sungur Çavuş Bey vakfiyesinde 25 dükkanın vakfedilmesi gibi söz konusu durumların olması, şehrin bir çarşısı olduğunu göstermektedir. Şehrin ilk çarşısı muhtemelen günümüzde de Türk çarşısı olarak bilinen, Sungur Çavuş camisinin yakınlarında bulunuyordu. XV. yüzyılın ortalarında, Koca Davud Paşa Uzunçarşılı'nın⁸⁷ vakıf eserleri arasında, Manastır'da bir bedestenin inşa edildiğinden söz edilmiştir. Bedesten muhtemelen Türk çarşısının yakınlarında bulunuyordu.

H.885/886-m.1481 yılında, Manastır şehrinin nüfusunün giderek çoğalmakta olduğu gözlenmektedir. Bu yıldan kalan sayım evraklarına göre şehirde, 11 Müslüman ve 9 Hıristiyan mahallesi vardır.⁸⁸ Nüfusun artmasıyla birlikte gitgide zanaat çeşidi ve esnaf sayısının çoğaldığı görülmektedir. Toplam 398 Müslümanın 210'u ,diğer yandan Hıristiyanların 18'i değişik bir zanaatla uğraşmaktadır.⁸⁹ Günümüzde büyük bir kısmı yok olmuş mahalleler de, ilk dönemlerde şehirde vakıflarla imar faaliyetlerine katkıda bulunmuş olan önemli şahıslar tarafından kurulmuştur. Türk mahalleleri altında, Davut Saraç mahallesi, Börekçi Ali mahallesi, İsmail Bey mahallesi, Yusuf Murat mahallesi, Türbe mahallesi, Tabakhane mahallesi, Allaeddin mahallesi, Derici Hamza mahallesi, Bostancı mahallesi, Sipahi Hamza mahallesi ve Karaca mahallesi

⁸⁴ M. Sokolovski, "Turski Izvorni Podatoci od XV.-XVI. vek za Gradot Bitola, GİNİ, I, Skopje, 1963, s.127.

⁸⁵ Sokolovski, agm, s.129.

⁸⁶ Sokolovski, age, s.34.

⁸⁷ M.T. Gökbilgin, XV.- XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar, İstanbul 1952, s.405-412.

⁸⁸ Sokolovski, "Turski izvorni podatoci:" ,132.

⁸⁹ Sokolovski, "Razvojniot pat na:" ,48.

isimleri kayıtlıdır.⁹⁰Manastır şehrindeki Hıristiyan mahalleler ise,Donçe,Petko,Dapko'nun oğlu Petko,Gön,Minço'nun oğlu Todor,Papas Dimo,Kalço,Done ve Karaca mahalleleri olarak kayıtlıdır.⁹¹

Şehrin ikinci büyük vakıf yapısı, h.914/m.1508 tarihli İshak Çelebi Efendi Külliyesidir.⁹²Vakfın ilk büyük yapısı İshak Çelebi Efendi Camisi günümüzde,Türk Çarşısının batısında, şehrin merkezinde bulunmaktadır. Külliyenin,günümüzde ayakta olmayan,mektep,medrese ve zaviye yapıları muhtemelen caminin yakınlarında bulunmaktaydı.

Manastır'da, inşa edilen bu mimari yapının yerinden anlaşılacağı üzere,Osmanlı şehri, kuzeyden batıya doğru yayılmaya başlamıştır.Önemli yapılar olan,Sungur Çavuş Camisi,Bedesten,İmaret yapısı,şehrin kuzeyinde,daha sonra ki yıllarda ise,İshak Çelebi Camisi ve külliyesinde olan diğer yapılar doğru Dragor nehrinde yakın ve şehrin batıya doğru uzanan arazide inşa edilmiştir.

H.934/935-M.1528/29 tarihli Tapu tahrir defteri, Manastır şehrindeki imar faaliyetleri konusunda bazı bilgiler vermektedir.Bu dönemde,şehirde 21 Türk mahallesi vardır.Bunlar,Emir,İshak Çelebi,Karaoğlan,Haydar Kadı,Karatabak,Oğul Paşa,Sipahi Mehmed,Çavuş Ali,Subaşı Firuz,Yusuf Tabak(Softa Hoca),Türbe,Kasım Çelebi,Hasan Bey,Karaca Bey(aynı adı taşıyan bir mahalle daha mevcut),Bostancıoğlu,Subaşı Hüseyin,Yeni Mahalle,Yakup Bey ve Hacı Bey mahalleleridir.⁹³ Mahalle isimlerinden sonra,aynı defterde,şehirde İshak Çelebi ve Çavuş Medreselerinin mevcut olduğu belirtilmiştir.⁹⁴Ayrıca,tahrir defteri kayıtlarında, İshak Çelebi ve Hacı Süleyman isimleriyle iki vakfın varlığından söz edilmiştir.⁹⁵Bu kayıtların devamında,bu dönemde şehirde İshak Çelebi,Çavuş Bey,Mahmud Bey ve

⁹⁰ Sokolovski,"Turski izvorni podatoci...",s.133.

⁹¹ Sokolovski,agm,s.133.

⁹² Bkz.H.Kaleşi,age,s.145-218.

⁹³ Sokolovski,agm,s.140.

⁹⁴ Sokolovski,agm,s.143.

⁹⁵ Sokolovski,agm,s.143.

Hamza Bey Camilerinin de kayıtlı olduklarını öğreniyoruz.⁹⁶ H.872/873-m.1468 tarihli tapu tahrir defterinde⁹⁷ de adı geçen Hacı Mahmud Bey ya da Hacı Bey, Manastır şehrinde önemli bir şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.Camisi, eski Türk çarşısı içerisinde bulunmaktadır.

H.950/951-m.1544 yılına ait tahrir defterlerinde,şehirde toplam 23 Türk mahallesinin olduğu kayıt edilmiştir.⁹⁸Eski mahalle isimlerine Dimişki Bey ve Yeni Mahalle(Bali Bey) isimleri ilave edilmiştir.⁹⁹

Birkaç mahalle dışında diğerlerinin nerde buldukları konusunda ise aydınlatıcı bir bilgi yoktur.Günümüzde ayakta olan ve yakın geçmişte yıkılan Sungur Çavuş Bey camilerinden hareket ederek bazı mahalleler tespit edilebilir.Örneğin XVI.yüzyıldaki arşiv kayıtlarında,karşımıza çıkan Haydar Kadı mahallesininin muhtemelen günümüzde caminin bulunduğu mekanda,Debboy Hamamı yanında bulunduğu tahmin edilebilir.

M.1837 yılına ait evraklardan öğrenildiğine göre,"Crn Most" olarak bilinen köprünün Yakup Bey ve Emir Bey mahallelerini birbirine bağladığı anlaşılmaktadır.¹⁰⁰

1545 yılında,Manastır şehri,Liva-i Paşa sancağının bir parçası olan Manastır nahiyesinin merkeziydi.Bu dönemde Manastır şehri, Rumeli beylerbeyi olan Hüsrev Paşa haslarından biridir.¹⁰¹

XVII. yüzyılın ikinci yarısı,Osmanlı İmparatorluğu için bir düşüş dönemini oluşturmaktadır.1683'teki Viyana kuşatmasının başarısızlıkla sonuçlanması,Osmanlılar için bir felakettir.Birçok yerler elden çıkmıştır.1699 Karlofça Antlaşması Osmanlıların 1526'dan bu yana mücadele verip genişlettikleri sınır bölgelerinin elden çıkması ile sonuçlanmıştır.¹⁰²

⁹⁶ Sokolovski,"Razvoyniot pat ...",s.49.

⁹⁷ Hacı Bey'in annesi Gülşah Hatuna,istediği arazide bir başhane yaptırabileceği konusunda verilen kararlar ilgili bkz.,Sokolovski,"Turski izvorni...",s.131.

⁹⁸ Sokolovski,agm,140.

⁹⁹ Sokolovski,agm,s.146.

¹⁰⁰ Radmila Petkova,"Bitola vo XVI.v.(Prostorno širenje na gradot)",**Bitola Niz Vekovite IV**, Bitola, 2001, s.8-9.

¹⁰¹ Sokolovski,agm, s.44.

¹⁰²Türk Dünyası Kültür Atlası, "Osmanlı Dönemi",C.1,Türk Kültürüne Hizmet Vakfı,İstanbul,1999,s.31.

Osmanlı ile Avusturya-Macaristan arasında yürütülen savaşlar Makedonya'da da yankı bulmuştur.1689 yılında Üsküp şehrini ele geçirmeye çalışan Avusturyalılar,şehirdeki veba hastalığının mevcut olması ve ele geçirilen mallardan memnun olmamaları nedeniyle,şehri terk ederken ateşe vermişlerdir.¹⁰³İştup şehri yakınlarında Kasım 1689 tarihinde iki ordu arasında büyük bir çatışma meydana gelmiştir.Osmanlı cephelerinde yaşanan şiddetli çatışmaların yanı sıra, devletin idari sisteminde de aksaklıklar belirmiştir.Halka uygulanan vergilerin çoğalması nedeniyle oluşan memnuniyetsizlik sonucunda dünya sahnesinde yeni göçler tetiklenmiştir.Halkın bir kesimi Avusturya-Macaristan'a göç ediyor,diğer kesimi ise Osmanlıya karşı çıkararak haydut çetelerini oluşturuyor.¹⁰⁴ Makedonya'da XVII. yüzyılın ikinci yarısı,hırsız çetelerinin dallanarak çoğaldığı bir dönemdir.Bunun en iyi kanıtı, sicil defterleridir.Sicil kayıtlarının incelendiği bir kaynaktaki,özellikle Manastır şehrinin XVII.yüzyılın ikinci yarısında çok sayıda hırsız çetelerinin saldırılarına maruz kaldığı belirtilmektedir.¹⁰⁵ Bu saldırılardan 1646 yılında Manastır Bedestenine yapısına yapılan ilk soygunu anmak gerekir.Bedestende bu dönem ticaretin yapılması dışında bir nevi banka görevi de gerçekleştiriyordu.Şehrin en güvenli bir yeri olarak düşünüldüğü için varlıklı halkın parasını koruduğu bir kurum görevini de üstlenmiştir.¹⁰⁶Bu nedenle,bedesten yapısı daha sonraki yıllarda da saldırılara uğramıştır.

Bir diğer kaynaktaki, Manastır,varlıklı bir şehir olarak,çoğu defa Arnavutluk'tan gelen haydut çeteleri tarafından saldırıya uğradığı

¹⁰³Stojanovski,age, s.280.

¹⁰⁴ A.Gorgievska, "Ayduci-Yunatsi od Bitolsko od XVII vek",**Bitola niz Vekovite**, V., Bitola, 2002, s.19-29.

¹⁰⁵A.Matkovski,"Deynosta na ajdutite vo centralna Makedoniya vo prvata polovina na XVII vek",**GİNI**,br.2,Godina XV,Skopye, 1971,s.68.

¹⁰⁶ Matkovski,agm, s.68.

belirtmiştir.Örneğin 1711 yılında Arnavutluk'tan gelen 1000 hırsızın birkaç defa şehre girerek zülüm yaptığı bildirilmektedir.¹⁰⁷

XIX. yüzyılda,Osmanlı teşkilatında “Vilayet-i Selase” denilen idari yapı,Selanik,Manastır ve Kosova vilayetlerine ayrılmıştır.¹⁰⁸ Bu teşkilatta nüfusun çoğunluğunu Müslüman, geri kalanların en fazlası Bulgar,onları sırayla Rumlar,Sırp ve Ulahlar takip etmiştir.¹⁰⁹

1878 yılında, Berlin Antlaşmasıyla Avusturya-Macaristan İmparatorluğuna terk edilen (Bosna-Hersek, Hırvatistan ve Sırbistan) bölgelerinden Müslüman Türk halkının büyük bir çoğunluğu Osmanlı hakimiyetinin sürdüğü güney Rumeli'deki Makedonya'ya ve Anadolu'ya zorunlu olarak göç edip yerleşmişlerdir Bu nedenle bu bölgelerde Müslüman Türk halkı,Müslüman olmayan halka göre daha çok artmıştır.¹¹⁰ Müslüman halkının artması sonucunda,İshak Çelebi ve Kadı Mahmud Efendi(Yeni)Camilerinde çift son cemaat yerleri inşa edilmiştir.1875 yılında Manastır vilayetinin toplam nüfusu 647.886'dır.Bunun 370.237'si İslam,220.99'u Hıristiyan,33.663'ü Latin,14.813'ü Rum,6.935'i Kıbtı ve 2.139'u Yahudidir.¹¹¹ Osmanlının son dönemlerinde III. Ordu Komutanlığının Manastır'a yerleşmesiyle, bölgede askeri ve siyasi önem kazanması, beraberinde nüfus artışını da getirmiştir. Sonraki yıllarda özellikle Balkan ve I.Dünya savaşlarından sonra çeşitli nedenlerle Müslüman nüfusu azalmaya başlamıştır.

H.1292/M.1875 yılında Manastır sancağın(Merkez kaza,Goriçe,Pirlepe,Ohri,Kesriye,Kozana,Naslic,Filorine,Serfice,Kırçova,İsterov

¹⁰⁷ K.Anastasov ve M.Tokarev, "İstoriskite uslovi za urbanističko-arhitektonskiot razvoj na Bitola(Manastır)na preminot od XIX.vo XX.vek-Period od prestoyot na Kemal Atatürk,**Türk Tarihi Kurumu Kongresi**(Yayınlanmamış Bildiri),Ankara,2002,s.2.

¹⁰⁸ M.S.Ünlü, **Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı(1873-1912)**,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Ondokuz Mayıs Üniversitesi,Samsun,1996,s.115.

¹⁰⁹ Nüfusla ilgili bkz.Ekrem ELDEM,"Osmanlılarda Nüfus Sayımları ve Meseleleri",**Türk Kültürü**,XXIV/159(Ocak 1976),s.171.

¹¹⁰ Y.Hamza, "Halil Rıfat Paşa'nın Manastır Vilayeti Köylerinin Toplumsal Güvenliği Tüzüğü",**Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**,S.57, Ankara, 1988,s.174.

¹¹¹ Ünlü,age, s.116.

a,Kolonya) nüfusu188.891'dir.Merkez kazada toplam 2.642 hane vardır.Bunlardan 10.956'sı Müslüman,33.500'ü Hıristiyan,1042'si Kıbtı ve 916'sı Yahudi'dir.¹¹²Aynı dönemde,Manastır şehrinde 45 cami,15 tekke,2 kilise ve 2 havra mevcuttu.H.1305/M.1887-88 yılında ise merkez kazada 90 cami,5 tekke,150 kilise ve 3 havra vardır.¹¹³ Bu 12 yıl gibi kısa sürede Manastır'da yoğun bir nüfus artışının olduğunu görüyoruz.Bu nüfus artışı, 1878'de Berlin Anlaşması ile Bosna-Hersek,Karadağ,Sırbistan ve Hırvatistan gibi bölgelerin Avusturya idaresine verilmesi ile buradaki Türk nüfusunun Makedonya'ya göçetmesi,bunun yanı sıra,Manastır'da Osmanlının Üçüncü Ordu Komutanlığının taşınması ile bağlantılıdır.

d. Manastır Şehrinin Seyahatname'lerde Yeri

Tarih boyunca Manastır şehri hiç önemini yitirmemiştir.Farklı nedenlerle yapılan yolculuklarda,her zaman seyyahların da ilgisini çekmiştir.

1591 yılında Venedik - İstanbul yolculuğunda,Venedik vekilin sekreteri olan Lorenzo Bernardo¹¹⁴, Tiran, Elbasan, Pregnes, Ustruga, Ohri, Prespe, Manastır,Edesa,Ostrova ve Selanik şehirlerinden geçmiştir.Manastır'la ilgili şunları yazmıştır:

"23 Mayıs Perşembe günü saat 19'da Bitola(Monasterio) şehrine vardık.Söylemlere göre şehrin 1500 evi vardır.Bunların 200'ü Yahudi ailesidir.Şehir surlarla kuşatılmıştır.Baş vezirin hasası olduğu için sancak beye bağlı değildir.Buğdayla zengindir ve içinde yün,balmumu ile deri ticareti yapılır.Burada asil Türkler vardır çünkü şehrin mektebi vardır.Bu okul kadılık görevini yapabilecek mezunlar vermektedir.Mezunlar Osmanlının değişik yerlerinde görev yapmaktadırlar.Şehirde su ve çeşme bolluğu vardır.Şehrin içerisinde kış aylarında suları dolup taşan Makofro(Dragor) nehri

¹¹² Ünlü,age, s.117.

¹¹³ Ünlü,age, s.106.

¹¹⁴ Matkovski ve Angelakova,agm,s.215.

geçmektedir.Manastır'ın bedesteni,güzel camileri ve atlar için konforlu fakat insanlar için pek konforlu olmayan bir kervansarayı vardır.”

1660 ile 1668 yılları arasında birkaç defa Manastır şehrini ziyaret eden Evliya Çelebi,şehirle ilgili şunları yazmaktadır:¹¹⁵ *“Burada söylemlere göre,Büyük İskender zamanından itibaren bir tapınak mevcuttu.Bu nedenle şehrin adı Manastır olarak bilinmektedir.Rumeli eyaletinde yer alan bu şehir Sultan Ahmet'in kızı Fatma Sultan'ın hası olarak,ekonomi,idari,mali güvenliği açısından bağımsızdır.Bir dağın eteğinde,bir nehrin sağ ve solunda yer alan Manastır,büyük bir şehirdir.Nehrin üzerinden 10 ahşap ve taş köprüden geçilir.Şehrin iç kısmı ve etrafı dört tarafından da binlerce kalın gövdeli ağaçla çevrilmiştir.Şehrin 21 mahallesi vardır.Bu mahallelerin 3000 büyük ve küçük evi mevcut.Bütün evler kiremit kaplıdır.Toplam 70 camisi vardır.Büyük köprüünün yanında yer alan İshak Efendi caminin önemliliği ilk sıradadır.*

Çıkırıkçılar çarşısında Hacı Bey Camisi yer almaktadır.Bedestenin yakınındaki Çavuş camisinin ise çok sayıda ziyaretçisi vardır.Burada 9 medrese vardır.Hepsinden en büyüğü Dülbend Kadı medresesidir.

Çarşının 900 dükkanı vardır.Çıkırıkçılar ve terziler çarşısı çok iş yapmaktadır.Burada 40 meyhane vardır.Ayrıca demir kapı ve kubbeleri olan ve bir kaleyi anımsatan mekana hakim bir bedesteni vardır.

Şehirde 20'ye yakın piknik yeri vardır.Özellikle Ohri yolu üzerinde bulunan piknik yeri meşhurdur.

Şehrin kurşunla kaplı 47 yapısı vardır.Bu yapılardan, Bedesten çok iyi inşa edilmiştir.Ancak bizim bu şehirde konakladığımız süre içinde, yapıda hırsızlık yapmak isteyen bir haydut çetesi, demirden yapılan kapıları kırarak içeriye girdi...”

1669 yılında Makedonya'da seyahat eden ve bu esnada Manastır'ı da ziyaret eden Edward Brown, şehirle ilgili fazla bilgi vermemiştir.¹¹⁶ Ancak bu

¹¹⁵ Evliya Çelebi,Putopis,Odlomci o Jugoslovenskim Zemljama,Çev.,Hazim Şabanoviç,Sarejevo,1973.

¹¹⁶ A.Matkovski ve P.Angelakova, “Patuvanjeta na Edvard Braun niz Makedonija”,İstorija God.VI.,Br.1,Skopje,1970,s.137-139.

seyaha, Padişahın eşinin hamile olduğu ve Manastır'da doğum yaptığı¹¹⁷ öğrenilmektedir. Larissa'da bulunan sultan hatunun Manastır'a getirilmesi için yolların genişletildiği ve tamir edildiği belirtilmiştir. Ayrıca bu sırada köprülerin de tamir edildiğini öğrenmekteyiz.

Feliks Bojur'un 1794-1795 tarihli seyahatnamesinde¹¹⁸ *Manastır şehri için şunlar belirtilmiştir: "Şehir 10-12 bin nüfusludur. Çoğunluğunu Türkler oluşturmaktadır. Şehrin etrafı, savunmada yetersiz kalabilecek basit askeri kuleleri olan bir surla çevrilmiştir. Ancak şehrin konumu önemlidir. Yunanistan'a götüren bir hat üzerinde olduğu için en güçlü noktalardan biri olabilir".*

Ermeni coğrafyacı, tarihçi, filolog olan Hugas İnceyan ve Venedikli papaz Stepanos Kuver Agonts'un 1789-1800 tarihli seyahatnamesinde Manastır şehriyle ilgili satırlar şöyledir:¹¹⁹

"Bir zamanlar paşa sancağı kapsamında olan şehir beylerbeyi yönetimindeydi. Ahalisini Türkler, Yunanlar ve Bulgarlar oluşturmaktadır. Şehrin etrafında yıkıntılar içerisinde olan bir kalesi, güneyinde ise söğüt ağaçlarla kaplı bir dağ bulunmaktadır. Dağın içerisinde çok sayıda su kaynakları bulunuyor. Bu kaynaklar şehrin mahallelerine, oradan da tarlalara akmaktadır".

1836-1838 tarihli Ami Bue Seyahatnamesi¹²⁰ Manastır şehriyle ilgili değişik düşünceler ortaya atmaktadır. Seyyah, şehrin ismi, (Slavca Bitola), muhtemelen Arnavutça, güvercin anlamına gelen "vitoya" kelimesinden geldiğini ileri sürmektedir. Yazdıkları şöyle : *"Şehirde önceden Arnavutlar yaşıyor. Pirlepe'den 7 mil uzaklıktadır. Ortasından yazları kuru olan büyük bir nehir geçmektedir. Şehrin tahminen 40 bin ahalisi vardır. Şehrin merkezinde bulunan evlerin bahçeleri yoktur. Varlıklı ailelerin Bülbül Dere olarak anılan banliyö mahallelerinde evleri vardır. Caddeler kötü döşenmiş, temiz değil, bazı*

¹¹⁷ 1669 yılında Osmanlı tahtında IV. Mehmet bulunuyordu. Ancak, sultan hatunun kimliği açıklanmamıştır. Seyahatnamede, doğan kız evladının, kısa bir süre sonra öldüğü belirtilmektedir..

¹¹⁸ A. Matkovski, *Makedonija vo delata na stranskite patopisci, 1778-1826*, Misl, Skopje, 1991, s. 51-83.

¹¹⁹ Matkovski, age, s. 250-251.

¹²⁰ Matkovski, age, s. 211-348.

yerlerde dağdan gelen soğuk su birikintileri vardır.2150 'den fazla dükkanı olan Pazar yeri,nehirin her iki yanına yayılan ve bu iki bölümün birbiriyle ahşap bir köprü ile bağlanan büyük bir mekanı kapsamaktadır. Pazar yeri ahşap örtü ile örtülmüştür,içindeki caddeler ise alt ve arabaların geçiti olarak kullanılmaktadır.Pazarda çok sayıda esnaf bir yerde toplanmıştır.Burada kasap,lokantacı,kuyumcu,saatçi gibi değişik meslekler görülebilir.Ancak kumaş ve çarşaf satanların,merkez pazarın dışında kalan ve 1824 yılında 86 dükkandan oluşan farklı bir kapalı mekanları vardır.

Manastır'ın çok sayıda camisi de vardır.11 camisi vardır ancak hepsinin bir kısmı ağaçlarla çevrilmiştir ve özel mimarileri yoktur.Ayrıca Hıristiyanların manastırı ile bir askeri hastane vardır.Genel olarak ,Manastır bizce Türkiye'nin en kirli şehridir.Yahudilerin yaşadığı mahallelerdeki evler son derece düzensiz.Güzel evler ise,nehirin kuzeyinde bulunan Türk mahallelerinde ve "Dimitri" bölümündeki dört cadde üzerindedir.1836 yılında,bizim şehirde bulunduğumuz süre içerisinde geçen yıl yanan 2000 ev tamir edildi.Rumeli valisinin konağı,nehre yakın,şehrin kuzeybatısında bulunmaktadır.Büyük bir kare köşkü görüntüsünde olan bu yapının iki girişi vardır.Bir yanda bir katlı konak, vali konağın karşısında kahya evi ve harem,üçüncü tarafta ise küçük bir kışla bulunmaktadır.Köşk merdivenlerinin altında dört tekerli ağır yük arabası bulunuyordu..".Kabul ziyaretini anlatan seyyah,o dönemde valinin Mahmut Paşa olduğunu belirtmiştir.Devamında şunları belirtmektedir:"Rumeli valisi buradan bütün diğer Rumeli paşalarını yönetiyordu. Paşalığın büyüklüğüne göre her 20 yıl sonrasında eksilen yada ilave edilen paşalıklar oluyordu. Manastır paşalığı en az 200-250 bin, en çok ise 300 bin ahalisi vardır. Ahali Hıristiyanlar, Bulgarlar, Arnavutlar ve güneydeki Yunanlılardan oluşuyordu. Müslümanlar şehirde ve büyük köylerde yaşıyordu. Bu paşalığın 9 büyük şehri: Manastır, Köprülü, Pirlepe, Kastoria, Şatista, Kojani,Bogaskoe ve Goritsa şehirleridir."

1843 tarihli Joseph Müler Seyahatnamesinde¹²¹Manastır yöresinin 11 yerleşim yeri ile bir başkentten oluştuğu belirtilmiştir.Seyyahın anlattıklarına göre,şehir Yunanca ve Arnavutça Toli,Türkçe Bitogma olarak adlandırılmıştır.¹²²Seyyah şöyle devam etmiştir: “*Sipahiler, şehrin kuzeybatısında 6000 nüfuslu bir kamp kurmuş.Bu kampta iktidarın merkezi bulunuyordu ve ahalinin geneli Müslüman’dı.1838 yılında şehirde İslam’ı kabul edenlerin sayısı toplam 17.000 ‘dı.Ahalinin diğer kısmını ise 9000 Slav ve 3500 Yunan’dan oluşmaktaydı.Ayrıca,1400 Yahudi,700 Ulah,1200 Katolik Arnavut ve 2000-2200 arasında Çingene mevcuttu.Manastır şehri, konak,Pazar,Mark,Dimitri ve Çufut isimli mahallere bölünmüştür.*

Manastır sanayisinin merkezi sayılan Dimitri mahallesinde evler taştan yapıldır.şehrin güneydoğusunda Bukvik ve Zalun isimli yerleşim yerleri bulunmaktadır.şehrin batısında ise bahçeli kşklerle zengin olan Blbdere yerleşim yeri bulunmaktadır.şehrin merkezinde yer alan yapılardan, beş yapıdan oluşan idare binası diğerlerinden ayrılmaktadır.Bu beş yapıdan sonuncusu 1831 yılında inşa edilen vali konağıdır.Bu yapılardan merkez bina kubbelerle kaplıdır,epeyce geniş olan misafir odasında, pahalı kumaşla döşenmiş yastıklarla kaplı yüksek divanlar mevcuttur.Bir odanın ortasında şadırvan,bunun güneydoğusunda ahşap harem,hemen yanında dikdörtgen planlı hamamı bulunmaktadır.Binanın n kısmında,geniş bahçe,bunun içinde askeri törenlerin düzenlendiği bir mekan ile nizamiye vardı.Bu binanın yakınında bulunan menzilhane ile çalışanların ikametgahları büyük önem taşımamaktaydı.Konak ile Pazar arasında erna¹²³ nehri bulunmaktadır.Bu iki yer birbirine ahşaptan yapılan kapalı bir köprüyle bağlanmaktadır.Bedesten 80 küçük dükkandan oluşmaktadır.Bunun yanı sıra,ikinci ve üçüncü sırada yer alan dükkanların sayısı 2100-2150 civarındadır.¹²⁴Her doğulu şehirde olduğu

¹²¹ Matkovski,age, s.550-557.

¹²² Muhtemelen bilgilerin kökeni karıştırılmıştır.çünkü şehir Türkler tarafından Bitogma değil Manastır olarak adlandırılıyordu.

¹²³ Yanlış verilen nehir ismi Dragor nehridir.

¹²⁴ Muhtemelen arşıdan söz etmektedir.

gibi,burada da mallar farklı bölümlerde sergilenmektedir.Şehrin yerli malları olan pamuk,kuzu deri,ipek ürünleri az, aksine imparatorluk malları ve Fransız el sanatları ürünleri daha büyük bir yer kapsamaktaydı.Karanlık olmadan bedestenin demir kapıları kapanır,nöbetçiler ise asayişli sağlıyorlardı.

Pazarın güneybatısında bulunan Dimitri mahallesinde kalın duvarlı ve tek katlı olan askeri hastane vardır.Bu kat yaralılar ve hasta mahkumlar için ayrılmıştır.Yapının yanında bulunan evin ise,hastanede çalışanlar için ayrılmıştır.Hastanenin kuzeyinde zevksiz düzenlenen Aziz Görgi manastırı bulunmaktadır.Şehrin 11 camisi ise mimari değerden yoksundur.Sayısı 2500 ile 2600 arasında olan özel evlerden, Yunan konsolos yardımcısı ve eczacı Lorentso Peri'nin oteli diğer yapılar arasında zevkli görüntüsüyle ayrılmaktadır...”

1848 yılında Manastır'ı ziyaret eden İngiliz seyyah Edward Lear, şehrin bölgedeki coğrafi konumu nedeniyle önemliliğinden bahsetmiştir.¹²⁵Ressam olan seyyahın,şehrin manzarasını veren bir resmi de mevcuttur.(Resim:2)Ancak, bürokratlarla yaşadığı önemsiz sıkıntılar nedeniyle, şehrin farklı resimlerini yapamamıştır.Manastır'ın 40-50 bin civarında nüfusu olduğunu ve stratejik açıdan önemli olduğunu anlatmıştır.Yapılarla ilgili bilgi vermemiştir.

1865 tarihli ve Rus seyyahı E.Timaev tarafından yazılan seyahatnamede¹²⁶ Manastır'la ilgili bazı bilgiler yer almıştır.Bu bilgilerden bazıları şunlardır:”*Manastır,Rumeli eyaletinin başkentidir.Rumeli eyaleti beş sancaktan oluşmaktadır. Bunlar, Manastır, Ohri, Kostur, Üsküp ve Prizren sancaklarıdır. Manastır sancağı kapsamına, Manastır, Pirlepe, Resne, Prespe, Kırçova, Kruşova,Köprülü,Tikveş,Ostrova,Florina,Selfice ve Sarı göl şehirleri girmektedir. Manastır'ın 35 000 nüfusu vardır.Bunların 16 000 Hıristiyan, 11 000*

¹²⁵A.Matkovski ve P.Angelakova, “Makedonija spored Angliskiot patopisec Edvard Lear od 1848 godina”,**GİNI**, Br.1,Godina XVII,Skopje, 1973,s.271-276.

¹²⁶A.Matkovski,“Opis na Makedonija(1865 g.)spored Ruskiot patopisec E.Timaev,**İstorija**,Godina XII,Br.1-2,Skopje, 1976, s.215-216.

Türkler, 5000 Yahudi ve 2000 Çingenerler oluşturuyor. Şehirde, Rusya, İngiltere,Avusturya ve Yunanistan'ın konsoloslukları bulunmaktadır.

Manastır'da toplam 25 cami vardır.Bunlardan 12'si minarelidir.Ayrıca, iki sinagog,beş hamam,10 000 askeri barındırabilecek kapasitede olan iki büyük kışla,üç cephane,bir büyük askeri hastane,80 civarında öğrencisi olan askeri idadiye ve birkaç mektep bulunmaktadır.Ayrıca, Rumca eğitim verilen ve 1500 öğrencili bir Hıristiyan okulu,kızlar okulu ve daha yeni öğretime başlayan Bulgar okulu mevcuttu..."

Şehri ziyaret eden seyyahların not defterlerinden mimariyle ilgili öğrenebildiğimiz kıt bilgiler arasında bazı yapılar öne çıkmaktadır.Örneğin XVI. Yüzyılın sonlarına dayanan ancak bizim araştırmalarımızda Manastır şehriyle ilgili ilk seyahatnameler olan yayınlarda,bu dönemde Kadılar mezun ettiren bir mektepten söz edilmiştir.Bu mektebin varlığı XVII. Yüzyılın ikinci yarısında da devam ettiği nettir.Çünkü bu yıllarda şehri ziyaret eden Evliya Çelebinin de Dülbend Kadı Medresesi olarak dikkatini çekmiştir.Şehrin hemen hemen her döneminde seyyahların ilgisini çeken Bedesten yapısıdır.İhtişamlı yapısıyla bedesten her dönemde şehrin önemli ticari merkezidir.Ayrıca, XVI.yüzyılda bir kervansaray yapısından söz edilmektedir fakat bu yapı hakkında fazla bilgi verilmediği için yerini tespit etmek güçtür.

XIX.yüzyılda ise seyahatnamelerden elde ettiğimiz bilgilere göre, Manastır'da 11 cami, 5 hamam,2 kışla,3 cephane ve askeri idadiye mevcuttur. Ayrıca, ilgi çeken diğer iki yapı askeri hastane ve vali konağıdır.Günümüzde askeri hastane ayakta değildir.Vali konağı ise tamamen onarılmıştır.Bir yayında,1847 yılında Manastır'da meydana gelen bir fırtına,hastane¹²⁷,kışla ve daha birçok yapıyı hasara uğrattığından dolayı, hükümetçe büyük bir para gönderilip onarıldıkları belirtilmiştir.¹²⁸

¹²⁷ Aynı yayında,Askeri hastanenin 1844 yılında yaptırıldığı belirtilmiştir.

¹²⁸ Pars Tuğlacı,**Osmanlı Şehirleri**,Milliyet Yayınları,İstanbul,1985,s.372.

Manastır Salnamesi¹²⁹, Tahrir Defterleri ve Seyahatnamelere Göre Manastır Şehrin'in Nüfüsü ve Mahalleleri:

	Nüfus		Mahalle
H.1310-Manastır Salnamesi	383022 225235 224999 26 34 5038	İslam Rum ve Evlah Bulgar Ermeni Purutistan Yahudi	
H.864/865-M.1460 Tapu Tahrir Defteri	295 hane 160 hane	İslam Hıristiyan	-Yusuf ve İsmail Bey Mahallesi,Kara Hamza Mahallesi,Börekçi Ali Mahallesi, Allaettin Bey Mahallesi,Tabakhane (Devlethan) Mahallesi,Saraç Davut Bey Mahallesi/İslam -Dabijiv Mahallesi/Hıristiyan
H.885/886-M.1481 Tapu Tahrir Defteri	398 hane 222 hane	İslam Hıristiyan	-Davut Saraç Mahallesi,Börekçi Ali Mahallesi,İsmail Bey Mahallesi,Türbe Mahallesi,Tabakhane Mahallesi,Allaettin Mahallesi,Derici Hamza Mahallesi,Bostancı Mahallesi Sipahi Hamza Mahallesi,Karaca Mahallesi;/İslam -Donçe,Petko,Dapko'nun oğlu Petko,Gön,Minço'nun oğlu Todor,Papas Dimo,Kalço,Done ve Karaca Mahalleleri/Hıristiyan
H.934/935-M.1528/29 Tapu Tahrir Defteri	797 hane 206 hane 24 hane 54 hane	İslam Hıristiyan Çingene Yahudi	-Emir,İshak Çelebi,Karaoğlan,Haydar Kadı,Karatabak,Oğul Paşa,Sipahi Mehmed,Çavuş Ali,Subaşı Firuz,Yusuf Tabak,(Softa Hoca),Türbe,Kasım Çelebi,Hasan Bey,Karaca Bey,Bostancıoğlu,Subaşı Hüseyin,Yeni Mahalle,Yakup Bey ve Hacı Bey Mahalleleri/İslam -Koyo Dimo,Todor Minço,Rale Nikola,Peyo Nikola,Dapko'nun oğlu Peyo,Todor Pano,Tornik,Kalço,Dimişki Bey ve Çömlekçiler Mahalleleri/Hıristiyan
H.950/951-M.1544 Tapu Tahrir Defteri	480 hane 210 hane 26 hane 87 hane	İslam Hıristiyan Çingene Yahudi	-Emir,İshak Çelebi,Karaoğlan,Haydar Kadı,Karatabak,Oğul Paşa,Sipahi Mehmed,Çavuş Ali,Subaşı Firuz,Yusuf Tabak,(Softa Hoca),Türbe,Kasım Çelebi,Hasan Bey,Karaca Bey,Bostancıoğlu,Subaşı Hüseyin,Yeni Mahalle,Yakup Bey, Hacı Bey,Yeni Mahalle(Bali Bey) ve Dimişki Bey Mahalleleri/İslam Koyo Dimo,Todor Minço,Rale Nikola,Peyo Nikola,Dapko'nun oğlu Peyo,Todor Yanko,Tornik,Done,Dançe Stoyko,Dimişki Bey,Hasan Bey ve Türbe(Softa Hoca) Mahalleleri/Hıristiyan

¹²⁹ 1310 tarihli Manastır Salnamesinde yapı ya da mahallelerin isimleri ile ilgili bilgilere rastlanılmamıştır.

	Nufüs	Mahalle
1591/ Lorenzo Bernardo Seyahatnamesi	1500 hane	
1660-1668/Evliya Çelebi Seyahatnamesi	3000 hane	21 Mahalle
1794-95/Feliks Bojur Seyahatnamesi	10-12 000	
1836-38/Ami Bue Seyahatnamesi	40 000 civarında	
1843/Joseph Müler Seyahatnamesi	17 000 İslam 9 000 Hıristiyan 3 500 Yunan 1 400 Yahudi 700 Yahudi 1200 Katolik Arnavut 2000-2200 Çingene	-Konak,Pazar,Mark,Dimitri ve Çufut Mahalleleri
1848/Edward Lear Seyahatnamesi	40 000-50 000	
1865/E.Timaev Seyahatnamesi	Toplam 35 000 16 000 Hıristiyan 11 000 İslam 5 000 Yahudi 2 000 Çingene	

III – MANASTIR ŐEHRI’NDEKİ OSMANLI MİMARİSİ

A.KÜLLİYELER

1.Ahmed Şerif Bey Külliyesi:

Külliye, Ahmed Şerif Bey bin Mahmud Paşa vakfiyesinden¹³⁰ öğrendiğimize göre, cami ve mektepten oluşmaktaydı. Günümüzde sadece cami ayaktaadır.

1. 1. Ahmed Şerif Bey Camisi

Envanter Numarası: Eski Eser statüsünde değıildir.

Yeri ve Adresi: Manastır merkezindeki müzik okulu yakınında,eskiden Sinan Bey Mahallesi olarak bilinen bölgede,Sudska caddesi, Numara 4’te bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 1

Fotoğraf :3-8

Çizim :1

İnceleme Tarihi :Eylül,2007;Nisan 2008;Haziran 2009.

Kitabesi : Caminin içerisinde yıllar önce bir inşa kitabesi(Resim:3) bulunmuştur.Bu kitabe ev sahipleri tarafından korunmaktadır. Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

“Sahibu’l-hayrat ve’l hasenat

Ohrili Mahmud Paşazade Es-Seyyid Şerif Ahmed Bey

... .. Site ve sittun ve mieteyn ve elf

fi sene 1266.”

Kitabeden anlaşıldığı üzerine,yapı, Ohrili Mahmud Paşazade Es-Seyyid Şerif Ahmed Bey tarafından hicri 1266/miladi 1849-50 yılında inşa edilmiştir.

¹³⁰ V.G.M.A.,d.581/2,s.467/440.

Vakfiyesi : Ahmed Şerif Bey vakfiyesi(Belge:1-2) hicri 25 Şevval 1265/miladi 13 Eylül 1849 tarihlidir.Vakfiyeden öğrenildiğine göre,Ahmed Şerif Bey, Sinan Bey Mahallesiindeki mülkünde,bir cami, bir büyük dersane,bir mektep,talebelerin ikamet edeceği iki oda ve bir şadırvan ile iki çeşme vakfetmiştir.

İnşa Tarihi :Kitabeden,Şerif Bey caminin hicri 1266/1849-50 yılında inşa edildiği öğrenilmektedir.

Mimarı :Bilinmemektedir.

Banisi :Vakfiyesinden ve kitabesinden öğrendiğimize göre,Ahmed Şerif Bey,Mahmud Paşa'nın oğludur.Ohri kökenli olan bu paşazade,Manastır'da bir dönem ikamet etmiş ve burada yaptırdığı yapıları vakfetmiştir.

Yapının Tanımı: Günümüzde bu yapı konut olarak kullanılmaktadır.Sahipleri tarafından çıkan anlaşmazlık sonucunda ikiye bölünmüştür.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi:Cami, kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı bir yapıdır.Genişliği ve uzunluğu 8.05 x 9.21 metredir.Günümüzde konut olarak kullanılan cami,ahşap konstruksyon üzerine oturtulan kiremit çatıyla örtülmüştür.Asli yapıdan kalan son cemaat yerin uzunluğu 7.60 metredir ve kapalı bir mekanı teşkil etmektedir.Yapının kuzey batı köşesinde bulunan minaresinden sadece kaide kısmı günümüzde ayaktaadır. Minarenin kaidesi altıgen planlıdır. (Resim:4)(Çizim:1)

2-Malzeme ve Teknik: Günümüzde birçok değişikliğe maruz kalmıştır.Aile arasında çıkan anlaşmazlık sonucu olarak konutun batı,güneybatı ve kuzeybatı duvarları beyaz alçı ile kapatılmıştır.Yapı, moloz taş ve tuğla, dökülen duvar kısımları ise yer yer kesme taşla doldurulmuştur.

3-Cepheler:

Yapının batı(Resim:5) cephesi ise günümüzde konut girişi olarak kullanılmaktadır.Konutun kuzeybatı köşesinde yer alan altıgen prizmal kaidesi, yapının beden duvarına bitişiktir.(Resim:6)

Güney cephede yer alan iki pencereden, batı tarafında olan kapatılmıştır.Bu pencerenin sadece ön yaslanma levhası durmaktadır.

Doğu cephede iki pencere mevcuttur.Pencerelerin sağ ve sol yanlarında süsleme amaçlı ikişer gömme sütun bulunmaktadır.(Resim:7)

4-İç Mekan:

Günümüzde,ibadet mekanının ortasından geçen duvar, güney duvarın orta ekseninde yer alan mihrabı ikiye bölmüştür.(Resim:8)Mihrap bir dikdörtgen nişi teşkil etmektedir.Nişin kenarlarında alemlerle sonuçlanan sütunceler yerleştirilmiştir.Mihrabın üst köşeleri ile tepeliği bitkisel motiflerle süslenmiştir.Günümüzde duvarların üzerinde yapılan sıvalar nedeniyle, süsleme unsurları çok az görölmektedir.

B-Süsleme

1-Taş:

Pencereler arasında yerleştirilen gömme sütunların başlıklarında palmet motifleri uygulanmıştır.Ayrıca, güney cephedeki pencerelerin altında kıvrımlı çizgilerden oluşan kabartma izlere rastlanılmaktadır.

1.2. Ahmed Şerif Bey Mektebi

Ahmed Şerif Bey Camisinin hemen yanında yaptırdığı mektep de bulunmaktaydı.¹³¹Fakat, bu yapı günümüzde mevcut değildir.

¹³¹ V.G.M.A.,d.581/2,s.467/440;Maarif Salnamesi,C.4,Matbaai Amire,İstanbul 1319,s.892.

2. Hacı Mahmud Bey Külliyesi:

Hacı Mahmud Bey Külliyesi, cami ve medreseden oluşmaktadır. Evkaf kayıtlarında¹³², cami ve medrese olarak kaydı geçmiştir. Ancak, külliye yapılarından sadece cami günümüzde ayaktaadır.

2.1. Hacı Mahmud Bey Camisi

Envanter Numarası: RZZSK,23.03.1968 tarihli tescil kararı ve 07-48/1 dosya numarasıyla eski eser statüsündedir.

Yeri ve Adresi:Cami, Manastır'da eski Türk çarşısı içerisinde,önceden Çıkrıkçılar Çarşısı olan ancak günümüzde Balıkçılar pazarı olarak bilinen çarşı yakınlarında,Rayko Jinzifov sokağı,Numara 5'te bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:2

Fotoğraf :9-31

Çizim : 2

İnceleme Tarihi : Eylül,2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : Caminin inşa kitabesi yoktur. Giriş kapısı üzerinde bir tamir kitabesi(Resim:9) yer almaktadır. Bu kitabeden caminin hicri 1293/ miladi 1876 yılında onarıldığı anlaşılmaktadır.

Kitabenin transkripsiyonu şöyledir::

“Tarih-i tamir fi 24 Ramazan

sene 1293”.

Ayrıca, Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu camiye ait olan bir kitabe yer verilmiştir.¹³³

Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

“Hak budurki bu cami-i pür-nür

¹³² V.G.M.A, d.172, s.2-34.

¹³³ Evliya Çelebi,**Putopis**,Çev. Hazim Şabanoviç,Sarayevo,1973,s.306;**Evliya Çelebi Seyahatnamesi**,C.9,Türkçeleştiren:Zuhuri Danişman,İstanbul,1970,s.115.Her iki eserde de kitabe metni bu şekilde geçmektedir.

Verdi şehre gün gibi revnak

Ey lu'lü-i denildi tarihi

"Ma'bedi Ümmeti Resûlu Hak" Hicri 973/Miladi 1565/6

Vakfiyesi : Caminin vakfiyesi günümüzde yoktur.Ancak,h.872/873- m.1468 ve h.934/935-m.1528 tarihli tahrir defterlerinde Hacı Bey¹³⁴ ve Hacı Mahmud Bey¹³⁵ olarak ismi geçmiştir.Arşiv kayıtlarından öğrenildiğine göre,Hacı Mahmud Bey,Manastır'da yönetici konumunda önemli bir şahsiyettir.Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde,Hacı Mahmud Bey adının geçtiği tevcih¹³⁶ kaydı ve emirname¹³⁷ evrakları mevcuttur. Ayrıca,arşiv araştırmaları arasında,hicri 1297 tarihli bir evrakta,caminin çeşmesinin tamirinden söz edilmiştir.¹³⁸ (Belge:3)Günümüzde çeşme mevcut değildir.

İnşa Tarihi : Caminin inşa tarihi net olarak bilinmemektedir.Ancak yaptığımız değerlendirmeler sonucunda yapının XVI.yüzyılın ilk yarısında inşa edildiği anlaşılmaktadır.Daha geniş bilgi için tarihlendirme bölümüne bakınız.

Mimarı :Bilinmemektedir

Banisi :Hacı Mahmud Bey

Yapının Tanımı:

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Hacı Mahmud Bey Camisi 11.50 x 11.50 metre ebadında kare planlı ve kubbeye örtülü kübik bir ibadet mekanından ibarettir(Çizim:2)Caminin kubbesi içten dairevi, dıştan sekizgen planlı bir kasnak üzerinde oturtulmuştur. Örtü sistemine geçişlerde pandantif uygulanmıştır.

Caminin kuzey bölümünde yakın geçmişte, Osmanlı dönemi sonrasında ilave edilen bir son cemaat yeri vardır.Son cemaat yerinin asli görünümü

¹³⁴ Sokolovski,agm,s.131.

¹³⁵ Sokolovski,agm,s.143.

¹³⁶ V.G.M.A,d.652,s.110,s.191.

¹³⁷ V.G.M.A,d.152,s.185.

¹³⁸ B.O.A,d.2428,s. 33.

bilinmemektedir. İstalaktit süslemeli iki mihrabiyesi olan, önü açık, revaklı, bir son cemaat yeri olması muhtemeldir. Günümüzde bu bölüm doğu-batı yönüne uzanan dikdörtgen planlıdır. Yanları kapatılarak sundurma çatıyla örtülmüştür.(Resim:10-12)

Caminin kuzeybatı köşesinde,yapının beden duvarıyla bitişik olan minaresi bulunmaktadır.(Resim:13-16)

2-Malzeme ve Teknik: Cami, tuğla hatıllı kaba yontma taştan yapılmıştır.Yüzeyde iki sıra yatay yerleştirilmiş tuğla ve bir sıra taş bulunmaktadır.Taşların arasında ikişer dikey tuğla yer almıştır.Minarenin kaidesi ve gövdesinde, tuğla hatıllı düzgün kesme taş kullanılmıştır.

Cami yapımında taş ve tuğla malzemesi hakimdir. Örneğin iç mekanda, pandantiflerde,kemerlerde, mihrap ve minberin yapımında tuğla malzemesi kullanılmıştır.Ayrıca, kubbenin iç kısmı da tuğladan yapılmıştır.Kubbenin bir kısmı, I.Dünya Savaşı esnasında hasar görmüş ve yıllardır kendi kaderine terk edilmiştir.(Resim:17-18)Ancak,1991 yılında yapılan onarım sonucunda kurşunla kaplanmıştır.

3-Cephele: Cami, etraf yapılarla çevrelenmiştir,bu nedenle kuzey cephesi hariç diğer cephele görünmemektedir.

Günümüzde,caminin kuzeyinde bulunan son cemaat yeri basit bir sundurma görünümündedir. İncelememiz esnasında bu sundurmanın yalnızca giriş cephesini değil, diğer yan cephele,daha doğrusu doğu ile batıyı da içine alacak şekilde genişletildiği gözlemlenmiştir.

İbadet mekanın giriş kapısı, kuzey cephesinin merkezinde yer almaktadır.Silmelerle kademelenen ve dikdörtgen şeklinde olan nişin ortasına yerleştirilen giriş kapısı yuvarlak kemerle sonuçlanmaktadır.Kapının biraz yukarısında dikdörtgen şeklinde bir niş içerisinde,yapının tamir kitabesi yerleştirilmiştir. Giriş kapısının her iki tarafında,düzgün kesilmiş yekpare söve taşlar ile dikdörtgen biçiminde çerçevelenmiş iki adet pencere açıklığı bulunmaktadır.Kuzey cephenin batı ve doğu kısımlarında yarım silindir prizmal gövdeli ve istalaktit süslemeli iki mihrabiye bulunmaktadır.(Resim:19-20)

Caminin kuzeybatı köşesine bitişik olan minarenin, dikdörtgen prizmal kaidesi vardır. Minare gövdesi oniki köşelidir. Petek kısmı ve külahı günümüzde ayakta değildir. Fakat eski bir fotoğraftan öğrenildiğine göre minare konik külahla ve alemle sonuçlanmıştır. (Resim:18)

4-İç Mekan: İbadet mekanı kare planlı bir mekandır. Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştır. İbadet mekanının her dört duvarın yüzeyinde birer hafifletme kemeri uygulanmıştır. (Resim:21-22)

İbadet mekanın güney duvarının merkezinde mihrap ve her iki yanında, günümüzde tuğlalarla kapatılmış, dikdörtgen şeklinde olan ve yuvarlak kemerlerle sonuçlanan birer pencere açıklığı yer almaktadır. (Resim:23) Güney duvarın üst sırasında, yuvarlak kemerli iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Üst sırada yer alan pencere açıklıkları, batı ve doğu duvarın üst sıralarında da aynı tertiplenmiştir.

Mihrabın sağında on bir basamaklı merdivenden oluşan ve günümüzde üst kısmı yıkılmış olan minber bulunmaktadır.

İbadet mekanının kuzey, batı ve doğu duvarların alt sıralarında dikdörtgen şeklinde birer niş içerisinde yer alan ve yuvarlak kemerle sonuçlanan ikişer adet pencere bulunmaktadır. Bu pencerelerin arasında ise birer Bursa kemeri (aynalı kemer) yer almaktadır. (Resim:24-25)

İbadet mekanın kuzey duvarının merkezinde giriş kapısı açıklığı bulunmaktadır. Giriş kapısının sol yanı, büyük olasılıkla caminin kiracıları tarafından gelişigüzel genişletilmiştir. Giriş kapısının her iki yanında birer pencere açıklığı mevcut. (Resim:26)

Kuzey duvarında belirli yerlerde görülen girintiler, burada bir mahfilin yer almış olabileceğini düşündürmektedir.

İbadet mekanında yer alan pencereler muhtemelen son dönemlerde harçla doldurularak yuvarlak kemerler oluşturulmuştur.

B-Süsleme

1-Tuğla: Cami günümüzde hasarlı bir durumdadır.Bazı detaylarda süslemeden sadece küçük izler kalmıştır.

Caminin son cemaat yerindeki giriş portalinin her iki tarafında bulunan mihrabiyeler istalaktit süsleme ile sonuçlanmıştır.(Resim:27)Bu süsleme üç sıra istalaktitten oluşmaktadır.İstalaktit süsleme ibadet mekanındaki mihrap kavsarasında da mevcuttur.Mihrap'taki hasar nedeniyle istalaktitlerin kaç sıradan oluştuğu net görülmemektedir.(Resim:28) Günümüzde bu süslemelerinin bazı boş kısımları kumlu harçla doldurulmuştur.

Caminin en çok ilgi çeken süsleme detayı şüphesiz ki minare şerefesinde uygulanan süslemedir.Bu süsleme, istalaktitli dört kuşaktan oluşmaktadır.(Resim:29)

İbadet mekanının hafifletme kemerlerinin yüzeyinde bitkisel motifli kabartmalar gözlemlenmektedir.Fakat bu süslemenin büyük bir kısmı dökülmüştür.Ayrıca, sekizgen kubbe kasnağını oluşturan duvarlar kirpi saçaklıdır. Dış cepheden bakıldığında pencere kemerlerinin tuğladan olduğu anlaşılmaktadır.

Caminin kasnak yüzeyinde,yassı tuğlalarla kesme taşın birlikte belli bir düzen içinde kullanılması ile yer yer *altıgen motifler* elde edilmiştir.(Resim:30)Bu motiflerin, günümüzde ayakta olmayan,1994 yılında depremde yıkılan minare peteğinde de yer aldığını yazılı kaynaklardan öğreniyoruz.¹³⁹

2 Maden: Giriş kapısının yanlarında yer alan pencerelerin demir parmaklıkları asli yapıdan kalmıştır.Bu uygulamada, parmaklık çubuklarına ilave edilen ve kesişen kısımları bağlayan demir takozlar dörtgen prizma şeklindedir.(Resim:31)

C-Tarihlendirme : Çelebi Seyahatnamesinde verilen kitabe,caminin inşaat yılını göstermektedir.Kitabede son satırda ebcet hesabıyla caminin hicri

¹³⁹ Momidiç, “Kompleksot na camijata Hacı Mahmud.”,s.92.

973/ miladi 1565-66 yılında inşaat edildiği belirtilmektedir.¹⁴⁰ Birçok kaynakta farklı tarih ortaya atılmıştır.Bazı yayınlarda,yapının H.928/M.1521-22 yılında inşa edildiği belirtilmiştir.Bu düşünce, tahrir defterlerinde, Hacı Bey ve Hacı Mahmud Bey isimlerinin yer alması ile bağlantılıdır.¹⁴¹

Evliya Çelebinin bu camiye ait olduğunu yazmış olduğu ve seyahatnamesinde yer verdiği kitabedeki ebceet hesabını doğru olarak hesap ettiğimizde Hacı Mahmud Bey Camisinin hicri 961/ miladi 1554 yılı, inşa tarihi ortaya çıkmaktadır. Yapının kesin inşaat yılı bilinmiyorsa da, Hacı Mahmud Bey'in XVI.yüzyılın ilk yarısında yaşayan bir şahsiyet olduğu kesinleşmiştir.Caminin mimari özelliklerine de bakıldığında, bu yapının XVI. yüzyılda yapılmış olabileceği kanaatindeyiz.

2.2. Hacı Mahmud Bey Medresesi

Külliye hakkında bilgi verirken Evkaf kayıtlarında Hacı Mahmud Bey Medresesi'nin de adı geçtiğini belirtmiştik.Maarif Salnamesinde ise Hacı Mahmud Bey medresesinin eski cami¹⁴² yanında bulunduğu belirtilmiştir.¹⁴³Tevfik, Manastır'ın bilinen medresesi "Türk Medresesini" yaptıran şahsiyetin,aynı zamanda Hacı Mahmud Bey Camisini de yaptıran olduğu vurgulamıştır.¹⁴⁴.Ayrıca,aynı yayının devamında belirtildiğine göre,XX.yüzyılın ilk yarısında bu medreseye gönüllü bir vatandaş tarafından dersane ve iki oda ilave edilmiştir.Medrese ile ilgili tarihi kaynaklarda bilgilere rastlanmasına rağmen,yapının tam yeri bilinmemektedir.Günümüzde,çarşı içerisinde bulunan ve cami bahçesine giden yol yuvarlak kemerli bir açıklıktan geçmektedir.Bu açıklığın üst kısmında konut tipinde inşa edilen tek odalı bir yapı mevcuttur.Bu

¹⁴⁰ Celebi,çev.:Şabanoviç,age, s.306.

¹⁴¹ Tomovski,agm,s.56;Momidiç,"Kompleksot na camijata Hacı Mahmud..",s.90.

¹⁴² Sungur Çavuş Camisi aynı zamanda Atik Cami-i olarak bilinmektedir.

¹⁴³ Maarif Salnamesi,s.892.

¹⁴⁴ Mehmed Tefvik,age, s.214.

bölümün eğer ki tek başına farklı amaçla yapılan bir yapı değilse medreseye bağlı olma olasılığı vardır.

3. Hamza Bey Külliyesi:

Hamza Bey külliyesi, cami ve mektepten oluşmaktadır.Mektebin hicri 1306/7–miladi 1889 tarihli Manastır Salnamesinde¹⁴⁵ kaydı geçmektedir.Ancak,bu şahsiyetin,arşiv kayıtlarında henüz bilinmemesi,bu iki yapı dışında,aynı külliye içerisinde olabilecek farklı yapıların mevcudiyeti konusunda da aydınlık getirmemektedir.

3.1.Hamza Bey Camisi:

Envanter Numarası: RZZSK, 19.06.1973 tarihli tescil kararı ve 06-735/1 dosya numarasıyla eski eser statüsündedir; Ayrıca, ZZSKB, 30.03.1978 tarihli kararı ve 272 dosya numarasıyla kayıtlıdır;

Yeri ve Adresi:Cami, “Stiv Naumov” ilkokulu karşısında, eskiden Hamza Bey mahallesi olarak bilinen bölgede,günümüzde ise Petso Bojinovski caddesinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 3

Fotoğraf :32-47

Çizim :3-4

İnceleme Tarihi :Eylül,2007,Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : İncelememiz esnasında, yapıda inşa kitabesinin olmadığı tespit edilmiştir. Fakat, caminin avlu kapısı üzerinde hicrî 1273/milâdî 1856-57 tarihli onarım kitabesi bulunmaktadır.(Resim:32)

Vakfiyesi :Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi :Caminin inşa tarihi net olarak bilinmemektedir.Yapı muhtemelen XVI.yüzyıla aittir.Daha geniş bilgi için tarihlendirme bölümüne bakınız.

Mimarı :Bilinmemektedir.

Banisi : Bilinmemektedir.

Yapının Tanımı:

¹⁴⁵ Manastır Vilayeti Salnamesi,Manastır,1889,s.243.

Makedonyalı bir araştırmacıya göre,yapı önce bir kiliseydi(Aziz Vraçi),bunun kanıtı olarak ise yanında “*Kaygas*” isimli, kutsal bir su kaynağının bulunmasıdır.¹⁴⁶Bu düşüncenin bilimsel bir açıklaması olmaması nedeniyle doğruluğu tartışılır.

Caminin, I.Dünya Savaşından sonra, 1943, 1993 yıllarında ve en son 2002 yılında onarıldığı bilinmektedir. Bunun yanı sıra,bazı kaynaklarda caminin adı, Üç Şeyhler olarak da verilmiştir.¹⁴⁷Fakat, Tevfik, Halveti tarikatına mensup olan bu Üç Şeyhin, Hamza Bey Mahallesinde bulunan bir evde defnedildiklerini ve aynı yerde yaptıkları ve daha sonraları yıkılan camilerinden kalıntılar görüldüğünü belirtmiştir.¹⁴⁸

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Yapı, dikdörtgen planlıdır ve 8.90 x 10.25 metre ebadındadır.(Resim:29) İbadet mekanı, kubbe ile örtülmüştür.Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır.Kubbenin çapı 6.15¹⁴⁹ metredir ve sekizgen bir kasnak üzerinde oturtulmuştur.Kubbenin yüksekliği, ibadet mekanın zemininden en üst noktasına kadar 10.80 metredir.

İbadet mekanının güneyinde 5.50 x 2.60 metre ebadında dikdörtgen planlı ve zeminden biraz yüksek olan mihrap sahanlığı bulunmaktadır. Mihrap sahanlığı aynalı tonozla örtülmüştür.

Caminin kuzeyinde bulunan, batı ile doğu doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı son cemaat yeri, yakın geçmişte yapılmıştır.Bu bölüm sundurma şeklindedir.

Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minaresi,caminin beden duvarına bitişiktir. (Çizim:3-4)

2-Malzeme ve Teknik: Yapının beden duvarları tuğla hatıllı kaba yontma taşlardan ibarettir. Duvar örgüsü, dört sıra tuğla ve bir sıra kaba yontulmuş taşın

¹⁴⁶ Momidiç-Petkova,agm, s.85.

¹⁴⁷ Momidiç-Petkova,1988, s.85.

¹⁴⁸ Mehmed Tevfik,age, s.223.

¹⁴⁹ Camiyle ilgili ölçümler için bkz.Momidiç-Petkova,agm,s.95-96.

yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Taşların arasında ikişer dikey tuğla yer almıştır. Cami minaresinin kaidesi kesme taş ve tuğla, gövde kısmı tuğladan yapılmıştır.Cami kubbesi içten tuğla ile örülmüş,dışı ise kurşunla kaplıdır.

3-Cepheler: Caminin kuzey tarafında yer alan son cemaat yerin asli görünümü bilinmemektedir. Ancak,günümüzde bu bölüm,her duvarında ikişer penceresi olan basit bir sundurmadır.

Muhtemelen son yıllarda onarılan giriş portali dikdörtgen şeklinde bir nişi teşkil etmektedir.Portal,duvar yüzeyinde,derinlemesine iki kademelidir. Birinci kademe basık yuvarlak kemerle sonuçlanmıştır.İkinci kademeyi oluşturan kavsara kısmı,tek sıra istalaktitle sonuçlanmıştır.

Cami kubbesi, kasnak ve beden duvarlarının alt kısımlarında kirpi saçak uygulanmıştır.Yapının her dört cephesinde aynı düzenleme bulunmaktadır.(Resim:33-37)Cephelerin alt sıralarında dikdörtgen şeklinde olan ve üç dilimli kemerle sonuçlanan ikişer adet pencere açıklığı bulunmaktadır. Batı cephesindeki alt sıra pencerelerinin arasındaki yüzey, minarenin beden duvarına bitişik olmasından ve duvar yüzeyinin bir kısmını işgal ettiğinden olsa gerek, diğer cephelere göre daha kısa tutulmuştur.Her cephede,üst sırada birer pencere açıklığı bulunmaktadır. Bu pencereler,cephelerde ortalanarak yuvarlak kemerle sonuçlanmış birer açıklık şeklindedir.

Batı cephesinin kuzey kısmında bulunan minare,altıgen prizmal kaidelidir.Minarenin gövdesi oniki köşeli, peteği konik külahla sonuçlanmıştır.(Resim:38)

4-İç Mekan: (Resim:39-41)İbadet mekanı kare planlı bir mekandır. Mekanı örten kubbeye geçişler, köşelerde yerleştirilen tromplarla sağlanmıştır. Tromp aralarında,güney,batı ve doğu duvarlarında,duvar yüzeyinden belirgin bir taşıntı yapan sivri kemerler uygulanmıştır.İbadet mekanının güney kısmında,zeminden biraz yüksekte olan mihrap sahanlığı,enine dikdörtgen planlıdır.Bu mekanın güney duvarının orta ekseninde mihrap (Resim:42) yerleştirilmiştir.Mihrap,altı köşeli bir gövdenin istalaktitle sonuçlanmasıyla

oluşturulmuştur.Güney duvarın üst sıralarında iki adet yuvarlak kemerli pencere,batı ve doğu duvarlarının alt sıralarında ise dikdörtgen biçiminde iki pencere daha bulunmaktadır.

İbadet mekanının kuzey,batı ve doğu duvarlarında pencere düzeni aynıdır.Bu duvarların alt sıralarında dikdörtgen şeklinde ikişer pencere,üst sıralarında ise yuvarlak kemerle sonuçlanan birer pencere bulunmaktadır.

İbadet mekanın kuzey kısmında son yıllardaki onarımlardan birinde ilave edilen ve iki kattan oluşan mahfil kısmı bulunmaktadır. (Resim:43)

Mihrabın batısında yer alan minber, (Resim:44)gövde ve şerefe kısımlarından oluşmuştur.Gövdesi,merdiven ve aynalıklardan ibarettir. Gövdenin yan aynalıkları iki açıklıklı bir süpürgelikten ve iki üçgen levhadan oluşmaktadır.Minberin kapısı yoktur,bunun yerine,ahşaptan yapılan, yan taraflarında birer yuvarlak çubuk ve üstte tepeliği olan bir açıklık tercih edilmiştir. Şerefe kısmı ise külahla sonuçlanmaktadır(Resim:36)

Doğu duvarın merkezine yerleştirilen kürsü(Resim:45)dikdörtgen kaide üzerinde durmaktadır.Bu kısmın üstünde muhtemelen son yıllarda ilave edilen ve hiçbir süsleme unsuruna yer verilmeyen ahşap korkuluklar yer almaktadır.

B-Süsleme:

1-Ahşap: Minber kapısının yan söveleri ve baldaken tarzındaki minber şerefesi ahşaptandır. Bu bölüm dört sütun üzerinde duran konik bir külahla sonuçlanmaktadır.Külahın tepesinde alem yerleştirilmiştir.Minber şerefesinde ahşap üzerine boyama tekniğiyle uygulanan süslemeler muhtemelen son yıllarda yapılmıştır.

2-Kalem İşi: Yapının iç mekanı geç dönemlerde tamamen onarılmıştır.Duvarlar sıva ile kaplanmıştır.Bu nedenle, bugünkü halinde kalem işleri mevcut değildir.Ancak,bir kaynakta alçının altındaki tabakalarda yer yer kalem işi süslemesine rastlanıldığı belirtilmiştir.¹⁵⁰ Bu süslemenin, gri ve altın

¹⁵⁰ Zoran Pavlov,**Makedonya'da Tek Kubbeli Camiler**,Gazi Üniv.Sosyal Bilimler

yaldızlı çok canlı barok bitkisel motiflerden oluşturulduğu belirtilmiştir. Ayrıca bir diğer kaynakta, ibadet mekanında palmye ve rozet şekilli kabartmalara rastlanıldığı belirtilmektedir.¹⁵¹

3-Taş: Portalde, tek sıra istalaktit süsleme uygulanmıştır.(Resim:46) Ayrıca, Mihrapta da beş sıra istalaktit süsleme yer almaktadır. Minberin aynalıklarında kabartmalı geometrik motifler yer almıştır. Bu motifler arasında, baklava dilimleri, üçgen ve kareler, yüzeye hakim motiflerdir.

Kürsünün kaide ve gövdesinde minberde olduğu gibi, kabartma tekniğinde işlenen ve baklava dilimi, üçgen ve kare motiflerinden oluşturulan bir geometrik kompozisyon mevcuttur.

Minare şerefesinin alt kısmı geometrik motiflerden oluşturulmuş bir kompozisyon sergilemektedir. Bu kompozisyon beş sıra silme kuşaktan ibarettir. Her kuşakta farklı desenler uygulanmıştır. Bunun altında minare gövdesi ile aynı hizada sarkıtlı ve istalaktitli geometrik süslemeler vardır. Ayrıca, minare şerefesinin korkuluklarında ajur tekniğiyle işlenmiş yıldız ve kare motifler vardır.(Resim:47)

4-Tuğla: Cephe ve kasnaktaki pencerelerin tuğlalarla şekillendirildiği görülmektedir.

C-Tarihlendirme:

Yapının tarihi net olarak bilinmemektedir. Bir araştırmacıya göre, yapının mimari özellikleri öne sürülerek caminin inşa tarihi 17.yüzyıl veya 18.yüzyıl başları olduğu ileri sürülmüştür.¹⁵² Bu düşüncenin sağlam gerekçeleri olmadığı nedeniyle, Ayverdi şüphe ile yaklaşmışsa da, yapının inşa tarihiyle ilgili net bir bilgi verilmemiştir.¹⁵³

Yapının, XIX. yüzyılda onarım geçirdiği nettir. Tomovski, ibadet mekanında, kubbe kasnağında bulunan fakat günümüzde izlerine

Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001, s. 76.

¹⁵¹ Tomovski, agm, s. 54.

¹⁵² Tomovski, agm, s. 54.

¹⁵³ Ayverdi, age, s. 97.

rastlamadığımız, kırmızı renkle yazılan 1798 yazısından hareket ederek son cemaat yerini de bu tarihe tarihlendirmiştir.¹⁵⁴

Caminin mimari özelliklerine bakıldığında İstanbul Davud Paşa Camisi(XV.yy)¹⁵⁵,Tire Yeşil İmaret(XV.yy)¹⁵⁶,Edirne Beylerbeyi Camisi(XV.yy)¹⁵⁷,Serez Mehmed Bey Camisi(XV.yy)¹⁵⁸,Serez Zincirli Camisi(tarihi belli değil),¹⁵⁹Priştine Yaşar Paşa Camisi(XVI.yy),Sofya Bayraklı Camisi(XVI.yy) ve Prizren Sinan Paşa Camisi(XVII.yy)¹⁶⁰ ile benzerdir.Plan uygulaması göz önünde tutulursa,Hamza Bey Camisi muhtemelen XVI.yüzyıl eseridir.

3.2.Hamza Bey Mektebi

Bu medrese günümüzde ayakta değildir.Hakkında adı dışında hiçbir bilgiye ulaşamadık. Manastır salnamesi dışında, yararlandığımız diğer kaynaklarda adına rastlamadık.Bu sebeple, Hamza Bey Mektebi hakkında daha geniş bilgiye sahip değiliz.

¹⁵⁴Tomovski,agm,s.54;Müellif tarafından hicri tarih verilmemiş,doğrudan Miladi tarih verilmiştir.

¹⁵⁵ Kuban,age,s.211.

¹⁵⁶ Aslanapa,age,s.65.

¹⁵⁷ Aslanapa,age,s.62.

¹⁵⁸ E.H. Ayverdi,**Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri,Bulgaristan,Yunanistan,Arnavudluk**, C.IV,4.5.6.Kitab,İstanbul 1982,s.361.

¹⁵⁹ Ayverdi,age,s.365.

¹⁶⁰ Vırmiça,age,s.428.

4.Hasan Baba Külliyesi:

Hasan Baba Külliyesi, cami ve onun bitişğinde yer alan türbeden oluşmaktadır.Caminin bahçesinde Osmanlı Devletinin çok sayıda önemli şahsiyetlerin defnedildiği hazire bölümü de bulunmaktadır.

4.1.Hasan Baba Camisi (“Kesik Baş” Tekke Camisi)

Envanter Numarası: Cami,eski eser statüsünde değildir.

Yeri ve Adresi:Şehrin batı kesiminde, Kazak çeşme olarak bilinen bölgede, Çar Samoil(Tsar Samoilova) caddesinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:4

Fotoğraf :48-55

Çizim :5

İnceleme Tarihi :Eylül 2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : İncelememiz esnasında camide hiçbir kitabeye rastlanmamıştır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Caminin yakınında bulunan aynı adlı türbe ile birlikte kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir. Ancak,M.Tevfik, Osmanlı padişahlarından Sultan Murat'ın, dönemin mucizevi şahıslarından olan Hasan Baba'nın haksız yere öldürülmesinden dolayı ve bu nedenle de “Kesik Baş” denildiği bir türbenin ile bunun yanında tekke ve caminin inşa edilmesi emrettiğini belirtmiştir.¹⁶¹ Ancak,bununla ilgili bir belge göstermemiştir.

Yapının Tanımı:

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Yapının kare planlı olan ibadet mekanı, çift sekizgen karnak üzerinde oturtulan ve dıştan sekiz köşeli kiremit bir çatıyla kaplı kubbe ile örtülüdür. Kubbe altında bulunan birinci karnak

¹⁶¹ Mehmed Tevfik,age, s.219.

ikinciye göre biraz dışa taşmıştır. Örtü sistemini oluşturan kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. (Çizim:5)

Yapının kuzey kısmında bulunan son cemaat yeri, batı ve doğu doğrultusunda enine dikdörtgen planlıdır.Kapalı bir mekanı teşkil eden bu bölüm muhtemelen son yıllarda yapıya ilave edilmiştir. Son cemaat yeri ahşap konstruksyon üzerine yerleştirilen kiremit çatıyla örtülmüştür.

Minare, merkez mekanın kuzeybatı köşesinde bulunmaktadır.

Caminin kuzeybatı kısmında yapıya bitişik ve "L" şeklinde bir uzantıyı oluşturan dikdörtgen planlı türbe yapısı bulunmaktadır.

2-Malzeme ve Teknik: Cami moloz taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Cami minaresinin kaidesi ve gövdesi kesme taş, şerefe üstü ise tuğla ile yapılmıştır. Günümüzde cepheleri beyaz renkle sıvanmıştır.

3-Cepheler: (Resim:48-51)Merkez mekanı örten kubbenin kasnakla birleştiği bölümler kirpi saçakla kuşatılmıştır.

Caminin kuzeyindeki son cemaat yeri revaklıdır.Revak üç kemerli açıklıktan oluşmuştur.Duvarın doğusunda yer alan yuvarlak kemer açıklığı, giriş kapısıdır ve bu açıklık diğer iki açıklığa göre daha geniştir.

Caminin batı cephesinin bir kısmı türbe ile kapatılmıştır. Bu cephede altta düz lentolu ve üst sırada yuvarlak kemerli birer pencere açıklığı vardır.Güney ve doğu cephelerde pencere düzeni aynıdır.Bu cephelerde altta ikişer adet düz lentolu, üst sırada, merkezde hafif sivri kemerli birer adet pencere bulunmaktadır.Üst sıra pencereler alttakilere göre daha küçük boyuttadır.

Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minare,ibadet mekanı ile türbe yapısının arasında bulunmaktadır..Poligonal gövdesi ve silme bilezikli şerefe altı olan minarenin yüzeyi badana ile örtülmüştür.

4-İç Mekan: (Resim:52-53) Caminin iç kısmında kubbeye geçişi sağlayan tromplar sivri kemerli silmelerle tertiplenmiştir.Trompların arasına,orta ekseninde pencereyi de içine alan birer sivri kemer yerleştirilmiştir.

Yapının batı duvarında altta bir, üstte, duvarın orta ekseninde olmak üzere birer pencere bulunmaktadır.Pencereler yuvarlak kemerlidir.

Caminin güney duvarının orta ekseninde yuvarlak kemerle sonuçlanan yarım silindir biçiminde gövdesi olan mihrap (Resim:54) yerleştirilmiştir. Mihrabın, her iki yanında ve üzerindeki duvar yüzeyinde, dikdörtgen biçiminde ve yuvarlak kemerle sonuçlanan birer pencere bulunmaktadır. Mihrabın sağ yanında güneybatı duvarın köşesinde minber yerleştirilmiştir.(Resim:55)

İbadet mekanın doğu duvarında, pencereler,güney duvarda olduğu gibi tertiplenmiştir.

Kuzey duvarın merkezinde yuvarlak kemerli giriş açıklığı ve bunun üstünde mahfil kısmı yer almaktadır.

B-Süsleme: Caminin iç mekanında süsleme başlığı altında kayda alınacak hiçbir unsura rastlanılmamıştır. Mihrap ve minber son yıllarda yapılmıştır.

C-Tarihlendirme:M.Tevfik, caminin Sultan IV. Murat döneminde, hicri1037-1049/miladi 1628-29/1640-41 yılında inşa edildiği belirtmiştir.¹⁶²Ancak,bu görüşü bilimsel bir temele dayandırmamış.Neye dayanarak bu görüşü beyan ettiğini de tespit edemedik.Fakat bu görüşün dışında bir bilgiye rastlamadık.

4.2. Hasan Baba Türbesi

Envanter Numarası:Türbe,eski eser statüsünde değildir.

Yeri ve Adresi: Hasan Baba Caminin bitişiğindedir..

Şehir Haritasında Yer No:5

Fotoğraf :-

Çizim :6

İnceleme Tarihi : Eylül,2007;Nisan 2008;Haziran 2009.

Kitabesi : İnceleme esnasında,yapıda hiçbir kitabeye rastlanmamıştır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.

Mimarı : Bilinmemektedir.

¹⁶² Mehmed Tevfik,age, s.54;Tomovski,agm, s.58;

Banisi : M.Tevfik,türbenin,halk arasında Hasan Baba adıyla bilinen Hasan Keşfi Efendi adına yaptırıldığını,fakat bu düşünceyi bir dayanak olmadan vermiştir.¹⁶³

Yapının Tanımı:Türbe, Hasan Baba Caminin kuzey batısında bulunarak,yapıya bitişiktir.Türbe içinde,halk arasında Hasan Baba'ya ait olduğu bilinen bir kabir vardır.Ancak,yapının iç mekanı 1996 yılında tamamen onarılmıştır.Günümüzde kabirde, Hasan Baba'ya ait olan ne mezar taşı ne de kitabe vardır.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi:

Türbe dikdörtgen planlıdır. 5.46 x 5.87 metre ebadında olan bir yapıdır.Türbenin batı cephesinin kuzey eksenindeki köşe kısmı "L" şeklindedir. Türbeye, kuzey cephenin doğu ekseninden açılan giriş kapısından girilmektedir. Günümüzde, kiremit kaplı kırma çatılıdır.(Çizim:6)

2-Malzeme ve Teknik: Türbe tuğla ve taştan yapılmıştır.Cephelerin yüzeyi sıvanmıştır.

3-Cepheler:Türbenin batı cephesi hariç,diğer cephelerde birer pencere mevcuttur.Tamamen onarıldığı için,asli esere ait hiçbir unsur bulunmamaktadır.

¹⁶³ Mehmed Tefvik'in anlattıklarına göre, aslen Manastır'lı olan Hasan Baba, doğaüstü özelliklere sahip olan Nakşibendi tarikatı lideri Ciğer Babanın mürididir. Ciğer Babanın adı asılsız olaylara karıştıktan sonra, dönemin padişahı IV.Murat tarafından hakkında ölüm fermanı yayınlanmıştır.İdam gününde Ciğer Baba, şehir meydanında idamını seyreden müritlerine dönerek,onun yerine gönüllü olarak birinin geçmesini ister.Genç müritler arasında Hasan Keşfi, bu görevi üstlenir.Hasan Keşfi'nin başı kesildiği an meydana olan herkes şaşkına döner.Çünkü,Hasan Keşfi ölmemiştir ve yerden kesilen başını alarak,günümüzde türbesi olan yere gelir.Bir hareketle ,daha önce buradan akan Dragor nehrinin akıntı yönünü değiştirir ve bu dünyadan ayrılır.İdamı gerçekleştiren görevliler,buna üzülerek,bu olağanüstü durumu padişaha bildirir.Padişah ta bu durumu öğrendikten sonra Hasan Baba adına cami, tekke ve türbe yaptırılmasını emreder.Hasan Baba türbesinde kesilen kurbanlardan kalan ciğer parçaları ise ,türbe yakınındaki ağaç dallarına asılarak,yakınlarda bulunan hayvanların beslenmesi içindir.Bu adet,Ciğer Babanın vasiyeti olarak günümüze kadar korunmuştur.Bkz.,Mehmed Tefvik,age,219;

4-İç Mekan:Dikdörtgen planlı bir mekandan oluşan türbe düz tavanla örtülmüştür. Süslemesizdir.Yapı içinde mum yakma ve adak adama geleneği hala devam etmektedir.

C- Tarihlendirme: Türbenin net olarak inşa tarihi bilinmemektedir.Ancak M.Tevfik,Hasan Keşfi Efendinin özelliklerinden bahsederken, bu şahsiyetin IV. Murat döneminde(hicri 1032-1049/miladi 1628-1640) yaşadığı ve adına cami ile türbe yapıldığını belirtmektedir.¹⁶⁴Bu düşünceye K.Tomovski¹⁶⁵ de katılmıştır.

¹⁶⁴ Bununla ilgili bkz.,Mehmed Tevfik,age, s.219;Bu yayında müellif bilgileri verirken bilimsel verileri göstermeden eserini kaleme almıştır.Ancak,müellif döneminin önemli tarihçilerinden biridir.

¹⁶⁵ Tomovski,agm, s.58;

5. Haydar Kadı Külliyesi

5.1. Haydar Kadı Camisi(Gazi Haydar Kadı Camisi)

Envanter Numarası: RZZSK, 14.11.1950 tescil tarihli kararıyla ve 1740 dosya numarasıyla kayıtlı eski eserdir; Değişik dönemlerde farklı amaçlar için kullanılan cami, son birkaç yıl önce kullanımını Makedonya İslam Birliği Meşihatına devredilmiştir.

Yeri ve Adresi: Cami, "Tsane Vasilev caddesi, Numara 14 adresinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:11

Fotoğraf :134-152

Çizim :20-23

İnceleme Tarihi :Eylül,2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi :Caminin giriş kapısı üzerinde dikdörtgen bir taş levhada bulunan Arapça kitabenin(Resim:134)(Çizim:20) transkripsyonu şöyledir:

*"Kad buniye'adel kuddatu'l-muslimine mevlana Haydar sarahullahu
Teala fi'l-cenne bi'l-beytil mezin ve'l-kevser haze'l-camiu's-şerif ve'l-
ma'bedu'l-latif*

*Halisan livechillahi'l-azim ve taliben li-merdahurrahim fi tarih sene tis'a
ve sittin ve tis'a mie" (969)*

Bu kitabeden caminin Manastır kadısı Haydar tarafından hicri 969/miladi 1561-62'de inşa ettirildiği öğrenilmektedir.

Vakfiyesi :Haydar Kadı Vakfiyesi bilinmemektedir.Fakat,Tevfik,bir belge göstermeden yapının banisi Haydar Kadının,camiye bütün dükkanlarını,ev ve hanlarını vakfettiğini ve bu mülkler Çengel Karakol olarak bilinen Çıra Pazarının bulunduğu mekanda yer aldığını yazmıştır.¹⁶⁶

İnşa Tarihi : H.969/M.1561-62

Mimarı : Bilinmemektedir.

¹⁶⁶ Mehmed Tevfik,age, s.212.

Banisi :Manastır'da bir dönem kadılık görevinde bulunan Haydar Efendi tarafından yaptırılmıştır. ¹⁶⁷

Yapının Tanımı: Manastır şehrinde Osmanlı yapıları arasında önemli yeri vardır.Yapının iki minareli olarak tasarlanmış olması, Makedonya'da ender rastlanılan bir durumdur.Haydar Kadı Camisi, muhtemelen Sultan Reşat'ın Manastır'ı ziyareti sebebiyle 1890'lı yıllarda onarılmıştır.Cami içindeki süsleme de bunu kanıtlamaktadır.¹⁶⁸1957-58 ve 1960 yıllarında,yapıda, bakım nitelikli tadilatlar yapılmıştır.¹⁶⁹

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: (Çizim:21-22)Cami, iç mekan ölçülerine göre,11 x 11 metre ebadında kare planlı kübik bir yapıdır.Merkez mekan oniki köşeli kasnak üzerinde oturtulan kubbe ile örtülüdür.Kubbeye geçiş sistemi tromplarla sağlanmıştır.Kubbenin kasnağı ile ibadet mekanın beden duvarları arasında dikdörtgen prizma şeklinde ikinci bir kasnak uygulanmıştır.

Caminin kuzeyinde üç bölümlü son cemaat yeri vardır.Önü açık ve revaklı olan son cemaat yerin örtüsü üç kubbeden ibarettir.

Caminin plan şemasında, kuzeybatı köşesinde çokgen planlı ve kuzeydoğu köşesinde kare planlı olmak üzere iki minare görülmektedir.Bunlardan,10 metre uzunluğunda olan kuzeybatı minaresi, 1912 yılında Osmanlıların Manastır'dan çekilmesi sırasında havan topuyla yıkılmış,kuzeydoğudaki minaresinin yapımı ise tamamlanamamıştır.¹⁷⁰ (Çizim:22)

2-Malzeme ve Teknik: Cami cepheleri düzgün kesme taş ve tuğla ile inşa edilmiştir.Kurşunla örtülü olduğu tahmin edilen kubbe,onarım çalışmalarından sonra 1960-61 yıllarında çinko örtü ile

¹⁶⁷ Mehmed Tefik,age, s.212.

¹⁶⁸ Pavlov,agt, s.41.

¹⁶⁹ Bu tadilatlarla ilgili bkz. Krum TOMOVSKI,"Konzervacija i restauracija Gazi Haydar-kadiyine camiye u Bitolyu",*Zbornik Za Zaštita na Spomenicite na Kulturata*,kn.XIII.,Beograd,1962,s.51-56;

¹⁷⁰ Tomovski,agm,36,52;Balabanov:",age, s.195.

kaplanmıştır.¹⁷¹Yapıda,ilgi çeken detaylardan,son cemaat yerindeki sütunların yapımında beyaz ve yeşil(somaki)mermerin kullanımındır.

3-Cepheler: Örtü sisteminin alt kısımlarında,beden duvarı ile ikinci kasnağın örtüleri altında yer alan silme saçaklar yapı etrafını dolanmaktadır.(Resim:137) Kubbeyi taşıyan kasnak üzerinde oniki sivri kemerli pencere açıklığı vardır.

Son cemaat yeri revak şeklinde düzenlenmiştir. Revaklardaki sütunlar yuvarlak kemerlidir. (Resim:135,138)

Caminin kuzey duvarı merkezinde,giriş portalı bulunmaktadır. Portal dikdörtgen biçiminde oluşturulan ve kademelenmesi silmelerle oluşturulan bir nişi teşkil etmektedir.Portalin kavsarası tek sıra istalaktitle sonuçlanmaktadır.Giriş kapısı yanlarda söveli ve basık yuvarlak kemerlidir.Portalin etrafında iki sağır sivri kemerli düz lentolu pencere yer almıştır.Pencerelerin batı ve doğu ekseninde, dar bir nişi içerisinde yarım silindir prizmal gövdeli birer mihrabiye mevcuttur.(Resim:139)

Batı(Resim:140) ve doğu(Resim:141) cephelerinde altta ve üstte olmak üzere ikişer sıra penceresi vardır.İlk sıra pencereler,düzgün kesme taşlarla dikdörtgen biçiminde sövelerle çerçevelenmiş ve sağır sivri kemerle sonuçlanmıştır.Üst sıra pencereleri ise sivri kemerli açıklıklar şeklindedir.

Yapının ikinci kasnak yüzeyinde ikişer adet olmak üzere toplam sekiz sivri kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır.

Güney cephede(Resim:142) ise pencere düzeni alt sırada, üç yerine iki pencereden oluşmuştur.

Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minare çokgen kaidesi vardır.Üst kısmı günümüzde ayakta değildir.(Resim:136)

4-İç Mekan: İbadet mekanı kare planlı bir mekandır.Bu mekanın köşelerinde yer alan ve kubbeye geçişi sağlayan ve silme kuşaklarla

¹⁷¹ Pavlov,agt, s.41.

profilenmiş tromplar dilimlidir.Trompların arasında sivri kemerli birer silme yer almaktadır.

İbadet mekanı batı ve doğu duvarlarında sekizer, güney duvarında yedi ve kuzey duvarında iki olmak üzere toplam pencere ile onikigen kasnağın her yüzeyinde birer olmak üzere toplamda oniki pencereden aldığı ışıkla geniş ve ferah bir mekanı oluşturmaktadır.(Resim:143-146)

Güney duvarın orta ekseninde *mihrap* dikdörtgen bir nişi teşkil etmektedir.Nişin çerçevesi silmelerle profillenmiştir.Mihrabın gövdesi altı köşeli,kavsarası ise istalaktitlidir.

Mihrabın sağında günümüzde sadece gövdesinin kaidesi kalan minber bulunmaktadır.

İbadet mekanının kuzeybatı köşesinde,yuvarlak kemerli bir açıklıktan minare kısmına girilmektedir.

B-Süsleme: Yapının süslemesi,giriş portalı,son cemaat yeri sütunları ve ibadet mekanında,pencerelerin alınlıklarında,tromp ve kasnak yüzeylerinde uygulanmıştır.

1-Ahşap: Kapı kanatları muhtemelen caminin yapıldığı yıllarda yapılmıştır.2.64 x 1.66 m. boylarında ve söğüt ağacından olan kapı kanatları üç panodan oluşmaktadır.Üst panoları, rozet biçiminde dini yazılarla süslenmiştir .Alt panolarda, kirişli çıtaların geçme tekniğiyle elde edilen kare ve dikdörtgen motifleri oluşturulmuştur.

Haydar Kadı kapı kanatları günümüzde çok hasar görmüştür.Panolar arasında eskiden madeni kabaalar bulunduğu kilit sistemin üzerindeki madeni kabara izinden anlaşılmaktadır.Alt panodaki sol karenin üstünde iki çitası ve merkezindeki dörtgen levhası yoktur.Kapı binisi tamamen yok olmuştur.(Resim:147)(Çizim:23)

2-Kalem İşi: İbadet mekanın değişik yüzeylerinde görülen kalem işlerinden manzara ve doğa tasvirleri dikkat çekicidir.Trompların arasındaki

yüzeylerde bitkisel motifler gözle seçilebilmektedir.Ayrıca,tromplarda,zencirek desenli ince bordürler yer almaktadır.(Resim:148-149)

3-Mermer: Son cemaat yerinde kubbeleri taşıyan sütunların dıştan ilk sıradakilerin sütun gövdeleri yuvarlaktır.Sütun başlıklarında zarif bir süsleme yer almıştır.Üç sıra silme bilezik üzerinde yerleştirilen sütun başlıklarında baklava dilimlerinden oluşan bir kompozisyon uygulanmıştır.Son cemaat yerindeki orta sütunların gövdelerinde silme bilezikler ile başlıklarında sarkıtlı istalaktitler uygulanmıştır.(Resim:150-151)

4-Taş: Portalin kavsarasında tek sıra istalaktit uygulanmıştır.

5-Tuğla: Kemerler ve pencerelerin kemerleri düzgün bir şekilde şekillendirilerek yüzeye hareketlilik kazandırmıştır.(Resim:152)

5.2.Haydar Kadı Medresesi

Maarif Salnamesinde Haydar Kadı Medresesinin¹⁷² Karadebbağ mahallesinde bulunduğu belirtilmiştir.Günümüzde bu yapı mevcut değildir.

5.3. Haydar Kadı Hamamı

Tapu defterinde 1263 tarihinde kaydı geçen bu hamam şimdi mevcut değildir.¹⁷³

¹⁷² Maarif Salnamesi,s.892.

¹⁷³ Ayverdi,age, s.109.

6. İshak Çelebi Külliyesi:

İshak Çelebi vakfiyesi'nden¹⁷⁴ elde edilen bilgiler doğrultusunda bu külliye şehrin en kapsamlı ve en önemli yapı topluluğuydu. Külliye'nin içinde,caminin yanısıra,mektep,medrese ve zaviye yapıları da yer alıyordu.Bütün bu yapılar birbiriyle bağlantılı geniş bir mekan üzerinde inşa edilmişlerdi.Ancak günümüzde sadece cami ayaktaadır.

6.1. İshak Çelebi Camisi(İshakiye Camisi)

Envanter Numarası: RZZSK,14.11.1950 tarihli tescil kararıyla ve 1738 dosya numarasıyla kayıtlı eski eserdir;

Yeri ve Adresi: İshak Çelebi Camisi, şehrin merkezinde,Türk çarşısının hemen yakınında, Dragor nehrinin kuzey sahilinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:6

Fotoğraf :56 -83

Çizim : 7-12

İnceleme Tarihi : Eylül,2007;Nisan 2008;Haziran 2009.

Kitabesi :

Yapının giriş kapısı üzerinde 150 x 170 cm. ebadında olan bir inşa kitabesi bulunmaktadır. (Resim:56)Arapça kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

*“Avn-ı bismillahirrahmanirrahim-talibu tarihen libeyti'l-kadîm
İnne İshak ibn-i İsa fâdîlen-dame sa'dazâde 'izzen bi'n-neim
Kad benâ'hu camian ni'me ileyna- irtedâ men şe'nehu el-birru'l-âlîm
Sümme emla mülhemen tarihahu- “Ve sallı bismillahirrahmanirrahim”*

¹⁷⁴ V.G.M.A'nde yapmış olduğumuz çalışmada,yetkililerden aldığımız bilgilere göre,İshak Çelebi Efendi vakfiyesinin mevcut olduğu ancak henüz dijital ortama aktarılmadığı ve bu nedenle araştırmaya açık olmadığı tespit edildi.Dolayısıyla,vakfiyenin bir kısmını daha önce bu konuda kapsamlı araştırma yapılan yayınlardan aktarmaktayız.Bkz.,H.Kaleşi, **Najstariji Vakufski Dokumenti u Jugoslaviji na Arapskom Jeziku**, Priština, 1972;Ayverdi,age, s.100.

Ebcet hesabıyla kitabenin son satırından hicrî 912/milâdî 1506-07 tarihi düşürülmektedir. Ayrıca, kitabenin ikinci satırında İshak Bey'in babası İsa Bey'in caminin haziresine defnedildiği anlaşılmaktadır. Ancak, günümüzde cami haziresi tamamen ortadan kaldırıldığından bu mezar bulunmamaktadır.

Vakfiyesi : İshak Çelebi Vakfiyesi kapsamlı bir vakfiyedir. Dört bölümden oluşan vakfiyenin Manastır yapılarına ilişkin olan kısmı, hicrî 914/ milâdî 10 - 19 Temmuz 1508 tarihlidir¹⁷⁵.

Vakfiyede şunlar belirtilmiştir:¹⁷⁶ 914 senesinde Selanik kadısı olan Hasan Çelebi bin İsa Manastır'da cami, caminin haremine yani avlusuna bitişik 10 hücrelik bir medrese ve misafirlerin sakin olmaları için iki ev, bu ikinin arasında bir sofa yani avlu, bundan mâadâ, matbah yani kiler, yemekhane, ahır ve helalar inşa etmiş, caminin yakınında bir mektep tesis ile medreseye tefsir, fıkıh ve lugat olmak üzere 275 cild kitap, 3 Kur'an'ı Kerim ve ayrıca lecüzâ-i şerif vakfetmiştir. Hemen hemen hiçbir cami vakfiyesinde üstünde durulmayan, bakırdan mamul top kandillerinden de 4 adet yaptırdığını yazmıştır.

Bunlar için:

- a) 105 ev,
- b) 4 hücre,
- c) 300.000 dirhem yeni ve temiz akçe,
- d) Leskoçe nahiyesinde,
- e) Robka kariyesinde,
- f) Şehir dahilinde babasından müntakıl,
- g) Şehirde diğer 2,
- h) Karasu üstünde 8,
- i) Aynı su üstünde 6 ki ceman 20 değirmen,
- j) Selanik'de 39 fevkâni, 15 tahtâni hücreyi hâvi, etrafı dükkanlarla mahdud han,

¹⁷⁵ Kaleşi, age, 147; Ayverdi, age, s. 100;

¹⁷⁶ Ayverdi, age, s. 100.

- k) Selanik’de Hacı Mustafa Han-ı Sultânî yakınında ulvî vasıflı 8 hücreden mürekkep menzil,
- l) Müteaddid evleri hâvi menzil,
- m) Selanik’de 6 dükkan, dükkanlar altında 15 mahzen ve dükkanların gerilerinde 15 hücreden mürekkep bina,
- n) Selanik’de Balat mahallesinde menzil,
- o) Ayrıca dört dükkan olmak üzere pek geniş vakıf bırakmaktadır.

Bu irâddan cami, medrese, mektep ve zâviyenin rakabe ve termimi için senede 10.000 dirhem, mütevelliyeye günde 8, nâzıra 4, müderrise 20, medrese sakinlerine 10, hatib ve imama 4’er, hâfızların reisine 2, Cuma günleri Hazret-i Peygamber’in ruhuna ihdâ edilmek üzere 11 cûz okumak üzere 3 hâfıza üçer, öğle namazından sonra kürsüde okuyan hâfıza 1, yine öğle namazından sonra 5 cûz okumak üzere 1 dirhem, müezzine 3, muarrife 1, kapıyı açana 1.5 yağ ve hasır için günde 1, mektep muallimine 3 dirhem ayırmaktadır. Üç gün kalmasına müsaade edilen misafirler için sabah ve ikindi pişecek et için her gün 16, pirinç 6, buğday, ekmek 7, tuz 1.5, yağ ve bal için ikişer, soğan vesaire 1.5, oduna 4, kandil yağına 1.5, zâviye şeyhine 3, câbîlerin her birine 4, kâtibe 4, nakıb, bevab, ferraş için birer, aşçı ve ekmekçiye 3, kilerciye 2 dirhem ayırmaktadır.

Vakfiye, hicri 914’de Selanik’te hâkim-i mevki tarafından tasdik edilmiş, 10 şahit tarafından imzalanmıştır

İnşa Tarihi : Hicrî 912 / milâdî 1506-07.

Mimarı : Caminin mimarı bilinmemektedir. Ancak bir kaynakta verilen bilgiler, caminin inşaatında İstanbul’dan gelen mimarların yönetiminde yerli ustaların çalışabileceği yönündedir. ¹⁷⁷Bunun nedeni olarak, bu inşaatı gerçekleştirecek ustaların, gelişen Osmanlı mimarisini çok iyi tanınması gerektiği belirtilmiştir. Diğer kaynakta ise, bir dayanak belirtilmeden, cami inşaatında sadece yerel ustaların çalışmış olabileceği belirtilmiştir. Bu doğrultuda, cami minaresinin, Smilevo köyünden olan bir inşaat ustası tarafından yapıldığı

¹⁷⁷R. Momidiç, "Camiyata İshak Çelebi vo Bitola", **Zbornik na trudovi**, br.1, Bitola 1979, s.58.

belirtmiştir. ¹⁷⁸Bu düşünce,daha sonraki yıllarda farklı yayınlarda ¹⁷⁹ olduğu gibi aktarılmıştır ancak kesin bir belgeye dayanarak söylenmediği için tartışmaya açık bir kapı bırakmıştır.Kanaatimizce,İshak Çelebi gibi önemli bir caminin baş mimarı muhtemelen İstanbul'daki Hassa Mimarlık Teşkilatı tarafından görevlendirilen bir mimardır,ancak bazı usta,kalfa ve işçilerin mahalli bölgeden olduğu görüşünderiz.

Banisi : Caminin vakfiyesi ve kitabesinden anlaşıldığına göre, yapı, Manastır'da kadılık görevini yapan İshak Çelebi ibni İsa tarafından yaptırılmıştır.Daha önce Selanik kadısı görevinde bulunan İshak Çelebi,caminin inşa edildiği H.912/M.1506-7 yılından iki yıl sonra Manastır'a kadı olarak tayin edilmiştir.

Yapının Tanımı:

Evliya Çelebi,İshakiye caminin XVII. Yüzyıl içerisinde Manastır'ın en büyük camisi olduğunu yazmıştır.¹⁸⁰Günümüzde de en büyük camidir. Caminin banisi İshak Çelebi Efendi H.914/M.1508-9 yılında, Sultan II. Bayezid'in döneminde Selanik'teki kadılık görevinden istifa ederek,Manastır'a yerleşmiştir.¹⁸¹

Caminin bilinen ilk onarımı 1890 yılında yapılmıştır.1911 yılında,Sultan Reşat'ın Manastır'ı ziyaret etmesi nedeniyle,caminin son cemaat yeri genişletilmiştir.Ayrıca,ibadet mekanının kuzey duvarında mahfil yapılmıştır.¹⁸²1859 yıllarında camide ufak tefek değişikliklerin yapıldığını giriş kapısındaki manzara resmindeki sanatçı isimlerinden ve 1859 tarihinin yazılmış olduğundan anlaşılmaktadır.¹⁸³Günümüzde de onarımlar devam etmektedir.

¹⁷⁸ Tomovski,agm, s.48.

¹⁷⁹ Momidiç,agm,s.53; Nikolovski, Körnakov, Balabanov, **Spomenici na kulturata na Makedonija**,Misla, Skopje, 1980, s.197; Andrejeviç,age,s.25.

¹⁸⁰ Evliya Çelebi,age, s.306;Evliya Çelebi Seyahatnamesi,age,s.115.

¹⁸¹ Mehmed Tevfik,age, s.211.

¹⁸² Momidiç,agm, s.54.

¹⁸³ İbrahimi,1989, s.82.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi (Çizim:7-8)

Cami, ibadet mekanı ve son cemaat yeri ile birlikte kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlıdır.Kubbe ile örtülen merkez mekanı, 14.52x12.52 m. ebadındadır.Kubbenin yüksekliği yerden 26 metre, çapı ise 14.40 metredir¹⁸⁴. Dıştan onikigen, içten dairevi bir kasnak üzerinde duran kubbe ile ibadet mekanı arasında hantal bir kütle olarak ikinci bir dikdörtgen prizmal kasnak yer almaktadır.Merkez mekanda kubbeye geçiş sistemi, tromplarla sağlanmıştır.

Caminin kuzeyinde beşer gözlü iki son cemaat yeri vardır. Yapının son cemaat yeri kapalı bir mekanı teşkil etmektedir.Bu mekanı kiremit kaplı kırma çatıyla örtülmüştür.Son cemaat yerin, kuzeybatı köşesinde yer alan minaresi yapının beden duvarıyla bitişiktir ve 45.0 metre yüksekliğindedir.¹⁸⁵

2-Malzeme ve Teknik: Yapı tuğla ve kesme taşla inşaat edilmiştir. Duvar örgüsü, üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taştan oluşturulmuştur. Ayrıca, kesme taşların arasına ikişer dikey tuğla dizilmiştir.Yapının ikinci sıra pencerelerinin üst kısmı, kubbe altına kadar devam eden bölümleri sıvanmıştır. Batı cephenin kuzey köşesinde yer alan minarenin kaidesi taş ve tuğla ile, gövdesi ise tuğladan inşaat edilmiştir.Minare şerefesinin korkuluğu taştan,külâhı kurşunla kaplanmıştır.Caminin mihrap,minber ve kürsüsü mermer malzemesinden yapılmış, kapı,pencere kanatları ile mahfil kısmı ahşaptandır.

3- Cepheler: (Resim:57-66)Örtü sisteminin altında ve cephelerin üst kısımlarında, yer alan saçak bütün yapıyı dolanan bir silme kuşak görüntüsündedir.

Son cemaat yerin kuzey cephesinin merkezinde,dışa taşıntı yapan, kırma çatılı ve dikdörtgen biçiminde kapısı bulunmaktadır. Bu cephede üç sıra pencere mevcuttur. En altta ve orta sırada altışar,üst sırada ise üç pencere

¹⁸⁴ Tomovski,agm, s.48.

¹⁸⁵ Tomovski,agm, s.48.

vardır.Alt ve orta sıra pencereleri dikdörtgen şeklinde birer niş içerisinde yer almıştır.Üst sıra pencereler ise yuvarlak kemerle sonuçlanmıştır.

Caminin kasnağında oniki adet basık sivri kemerli pencere açıklıkları mevcuttur.Yapının güney, batı ve doğu cephesi aynı tertiplenmiştir.Bu cephelerde, üçer sıra pencere vardır.Altta iki,orta sırada üç ve üst sırada yine iki pencere mevcut.Alt sırada yer alan pencereler,düzgün kesilmiş yekpare söve taşlarla dikdörtgen biçiminde çerçevelenmiş ve sağır sivri kemerlerle sonuçlanmıştır. Cephelerdeki orta ve üst sıra pencereleri basık sivri kemerli açıklıklar şeklindedir.

Doğu cephesinde küçük bir farklılık yer almıştır.Daha doğrusu cephenin kuzeydoğu köşesinde son cemaat yerine bitişik ve kırma çatıyla örtülü kare planlı bir hücre bulunmaktadır.Bu mekandan dolayı,doğu cephesinin alt sırasında yer alan pencerelerden biri, dış cephede görülmemektedir.

4-İç Mekan(Resim:67-72)

Son cemaat yeri, ortada dört sütunla desteklenen geniş ve ferah bir mekandır.Sütunlar arası geçitlerde yuvarlak kemerler kullanılmıştır. İncelememiz esnasında bu bölümün onarımı yapıldığı için duvarlar beyaza boyanmıştı.Bu bölümü ibadet mekanı ile bağlayan duvarın ortasında caminin giriş kapısı bulunmaktadır.Bu bölüm silme profillerle oluşturulan dikdörtgen bir niş olarak tertiplenmiştir.Nişin ortasında yer alan yuvarlak kemerli kapının söveleri düzgün kesme taşlarla oluşturulmuştur.Kapının biraz yukarısında, dikdörtgen niş içerisinde yapının kitabesi yer almaktadır.

Giriş kapısının sağ ve sol yanlarında,dikdörtgen silme profillerle şekillendirilmiş bir nişin ortasında yer alan yarım silindir gövdeli birer mihrabiye bulunmaktadır. Giriş kapısının doğusunda bulunan mihrabiye'nin yanında düz lentolu bir pencere açıklığı vardır. Aynı hizada, biri altta diğeri üstte olmak üzere eşit olmayan iki dikdörtgen açıklığı bulunmaktadır.

İbadet mekanı bol pencereli aydınlık bir mekandır.Bu mekânın üst köşelerinde yer alan ve kubbeye geçişi sağlayan tromplar yarım daire şeklindedir.

İbadet mekânının tam karşısındaki güney duvarın merkezinde,dikdörtgen bir açıklık içerisinde mihrap,bunun sağında da mermerden yapılan minber yer almaktadır.Mihrap nişi,duvar yüzeyinin 15-20 cm. dışında bir taşıntıdır. Mihrabın her iki yanında ise alt sırada birer pencere açıklığı yer almaktadır.Güney duvardaki bütün pencere açıklıkları yuvarlak kemer ile sonuçlanmaktadır.

Minberin kapısı, iki yanda birer yivli sütun ve tepelikten oluşmaktadır.Gövdesi,aynalık ve merdiven kısmından ibarettir.Şerefesi baldaken tarzında yapılmış ve üstü konik külahla sonuçlanmıştır.

Batı ve doğu duvarlarda altta ikişer dikdörtgen biçiminde pencere,üstte yuvarlak kemerli pencere açıklıkları mevcut.Doğu duvarın merkezine kürsü yerleştirilmiştir.Kürsü,dikdörtgen prizmal kaide ve daire şeklinde tertiplenen altı adet levhanın yan yana dizilmesiyle oluşturulan korkuluktan ibarettir.

Kuzey duvarın merkezinde yuvarlak kemerli giriş kapısı, bunun her yanında yuvarlak kemerle sonuçlanan ve silindir gövdeli birer mihrabiye bulunmaktadır.Ayrıca,bu bölümün üst katında, sekiz sütun üzerinde duran mahfil kısmı yer almaktadır.Diğer duvarlardan farklı olarak,pencere açıklıkları burada sadece kasnaklarda vardır.

B-Süsleme

1-Ahşap(73-75) (Çizim:9-10)

Caminin kapı kanatları XVI. yüzyıl¹⁸⁶ eseridir. 2.60 x 1.80 m. boylarında olan kapı kanatları söğüt ağacından yapılmıştır.Basık kemerli kapı kanatları geçme tekniğiyle elde edilmiştir.Kapı kanatları üç panodan oluşmuştur.Üst

¹⁸⁶ Manastır yapılarındaki ahşap süsleme sanatı için daha geniş bilgiye bkz.Sevil Osmani, Makedonya **Türk Dini Yapılarındaki Ahşap Süsleme Sanatı**,Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalının Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Ankara,2001.

panolarda yuvarlak satırlı oyma tekniği ile Kur'an-i Kerim'den alınan yazılarla kitabeler yer almıştır.Sol panoda "İnna Fetehna Leke Fethen mübina Liyağfire Lekellahu ma tekaddeme"("Ey Muhammed"Geçmişe ve geleceğe ait günahlarını bağışlamak için sana apaçık bir fetih (Mekke Fethini)ihsan eyledik)yazısı yer almaktadır.Sağ panoda ise "Bismillahir-rahmanir-rahimilaliyyi"("Esirgeyici,Bağışlayıcı Yüce Allah'ın Adıyla") yazısı bulunmaktadır.Kitabelerin zemini siyah kelimeler ise altınyaldızla boyanmıştır.Orta ve alt panolarda kirişli çıtaların yatay ve dikey dizilmesiyle dikdörtgen ve dörtgen motifleri oluşturulmuştur.Panoların arasında madeni kuşak yerleştirilmiştir.

Caminin ibadet bölümünde toplam sekiz adet pencere kanadı vardır.Bunlardan ikisi mihrabın etrafında, ikişer batı, doğu ile kuzey duvarlarda bulunmaktadır.Bütün pencere kanatlarının yüzeyleri küçük farklılıklarla benzer süsleme programından oluşmuştur.En itinalı işlenmiş olanlar mihrabın her iki yanında yerleştirilmiş pencere kanatlarıdır.İki pencere kanadında da uygulanan kompozisyon küçük farklılıklarla kapı kanatlarının aynısıdır.Pencere kanatları üç panoya ayrılmıştır.Üst panolarda giriş kapısında yer alan dini yazılar gibi benzer kitabe uygulaması yer almıştır.Orta ve alt panolarda ise kirişli çıtaların birbirine geçirilmesiyle oluşturulan bir kompozisyon yer almaktadır.Panoların arasına dört adet gülbezek motifli metal kabalar eklenmiştir.Pencere kanatların panolarının üst ve alt kısımlarında birer adet metal kuşak bulunmaktadır.

Batı duvarda yer alan pencere kanatlarında geometrik motiflerden oluşan bir düzenleme uygulanmıştır.Pencere kanatlarının üst ve altlarında dörtgen motifinde panolar,ortasında dikey dikdörtgen motifli levhalar yer almaktadır.Doğu ve kuzey duvarında yer alan pencere kanatları,batıdaki pencere kanatlarından sadece orta panodaki düzenleme açısından farklılık göstermektedirler.Daha doğrusu bu örneklerde orta panoların yüzeyi, ilk sırada iki dikey dikdörtgen,ikinci sırada ikişer dikey dikdörtgenin arasında bir yatay dikdörtgen ile üçüncü sırada yine iki dikdörtgen motifin birbirine geçmesiyle oluşturulmuştur.

Caminin mahfil kısmı da ahşap korkuluklarla sarılmıştır.Sade ve süsleme özelliği yoktur.

2-Kalem İşi(Resim:76-78)

Bir kaynakta caminin son cemaat yerindeki pencere kemer bordürleri ve kemer alınlıklarında vazoyu andıran motiflerin bulunduğu belirtilmiştir.¹⁸⁷Ancak günümüzde yapılan onarım esnasında bu bölümler beyaz bir sıva tabakasıyla kaplanmıştır.Sadece, giriş kapısının doğu tarafında yer alan kemer alınlığında net görünmeyen bir deniz manzarası mevcuttur.Bu manzara, bitkisel kıvrımların içinde yer almıştır.Deniz manzarası, arkasında gökyüzü,deniz kıyısı, tek gözlü bir taş köprüsü,birkaç köşk ile uzaklarda tasvir edilmiş ağaçlardan ibarettir.Deniz manzarasının ortasında ışıldayan bir güneş resmedilmiştir. Giriş kapısı üzerinde ise arma gibi duran bir yarım yıldız ve bunun üzerinde bitkisel kıvrımların içinde deniz manzarası bulunmaktadır.Deniz manzarası arkasında bir gökyüzü,deniz kıyısında ise dört ağaç tasvir edilmiştir.Fırça darbeleri belli olan bu uygulamada natüralist bir yaklaşım sergilenmiştir.Ancak,perspektif konusunda bir asimetri görülmektedir.

İbadet mekanında,pencere bordürleri,pencere aralarında kitabeler için hazırlanmış dikdörtgen panolar kalem işi bitkisel motiflerle süslenmiştir.Bu motifler bir şerit halinde verilmiştir.Bu şerit tromp kemerlerini de kaplayarak vurgu verici bir nitelik kazanmıştır.Kubbede bulunan “kandil gezintisinde”, kır bahçeleri arasında deniz manzaraları yerleştirilmiştir.Bu süslemede de natüralist tarz uygulanmıştır ancak fırça darbeleri yer yer daha hareketli kullanılmıştır.Bundan dolayı, aynı kompozisyonda farklı ustaların çalışmış olabileceği düşüncesini uyandırmaktadır.Caminin giriş kapısı üzerindeki süslemede İsa,Aziz,Nuri,Mile ve Neşat isimlerinin yer alması bu düşüncüyü güçlendirmektedir.Ayrıca, 1959 tarihi de verilerek, bu süslemelerinin o yılda yapılmış ya da eski süslemelerin üzerine resmedilmiş olabileceğini

¹⁸⁷M. İbrahim,agt,1989, s.82.

düşündürmektedir.Bu süslemelerin geç dönemlere ait olduğu dikkate alınarak,cami mütevellî heyeti tarafından yaptırılmış olduğu yazılmıştır.¹⁸⁸

3-Maden

Maden süslemesi genellikle pencere parmaklıklarında kullanılmıştır.Bunlardan sadece son cemaat yerinin kuzey duvarındaki süsleme orijinal nitelik taşımaktadır.Bu süslemede parmaklık çubuklarına ilave edilen ve kesişen kısımları bağlayan demir takozlar murabba şeklindedir.Yapıdaki diğer pencere parmaklıkları sadedir ve süsleme unsuru değeri taşımamaktadır.

4-Mermer

Son cemaat yerindeki sütunlar ve ibadet mekanındaki mihrap,minber ve kürsü beyaz mermerden yapılmıştır.

Mihrap(Resim:79)(Çizim:11)mekana hakim dikdörtgen bir niş içerisindedir.Dikdörtgen niş içindeki kavsara sivri kemerli bir silme ile sonuçlanmıştır. Yarım silindir şeklinde olan mihrabın merkez gövdesi altı köşelidir.Bu bölüm altı sıra istalakit süsleme ile sonuçlanmıştır.Günümüzde,mihrabın bazı motifleri farklı renklerle boyanmıştır.

İshak Çelebi Cami minberi(Resim:80)(Çizim:12) üç esas kısımdan oluşmuştur.Kapı,gövde ve şerefe kısımlarından oluşan bu örnek,şema açısından Osmanlı minberlerinden pek farkı yoktur.Kapı,yan söveler,aynalık ve kapı kanatlarından ibarettir.Gövde,merdiven,korkuluk,yan ayalık,şerefe altı ve süpürgelikten oluşmaktadır.Şerefe kısmı ise külah ve alemde ibarettir.Minberin yan söveleri sütun şeklindedir.Sütun kaide ve başlıklarında kum saati motifi yer almaktadır.Kapının üstündeki dikdörtgen levha içerisinde Kuran-i Kerimden alınan alıntılar mevcut.Kapı,stilize palmet motifleriyle süslenmiş alınlıkla taçlandırılmıştır.İshak Çelebi Camii minberinde kapı kanatları yerine,sırmayla işlenmiş dini yazılı ve bitkisel motifli bir kumaş parçası serilmiştir. 10 basamaklı bir merdivenden,baldaken tarzında şerefeye çıkılmaktadır.Şerefe üstü altı köşeli bir kasnak üzerine duran alemle sonuçlanan altıgen külahla kaplıdır.Şerefe

¹⁸⁸ İbrahim,agt, s.84.

altındaki iki dikdörtgen levhada,onikikollu yıldız motifleri yer almıştır.Bu motifin tekrarını korkulukta görmekteyiz.Yan aynalıkta ise üçgen motiflerden oluşmuş bir geometrik kompozisyon hakim.Minberin alt sırasında yer alan süpürgelikler,kubbeli bir cami şeklini anımsatan boşluklardır.

Kürsü(Resim:81),dörtgen kaide üzerinde duran altı köşeli bir üst kısımdan ibarettir.Üst kısmın her köşesinde,merkezde birer rozet ve bunun etrafındaki köşelerde üçgen motifler mevcut.Son yıllarda bu motifler belirginleşmek amacıyla farklı renklerle renklendirilmiştir.

Son cemaat yerindeki sütunlar yeşil somaki mermerden yapılmıştır.Sütun kaideleri(Resim:82) yuvarlak silme kuşaklardan oluşmuşlardır.Köşeleri pahlıdır.Sütün başlıkları(Resim:83) üç dilimlidir.Başlık altlarında yine ikişer silme kuşağı vardır.

5-Taş

Minare korkuluğu ve şerefe altındaki istalaktit süslemesi taştan yapılmıştır.Şerefe korkuluğu ajur tekniğinde yıldız motiflerle süslenmiştir.Şerefe altında ise sarkıtların da yer aldığı beş sıra istalaktit uygulanmıştır.

6-Tuğla

Cephelerde pencere kemerleri tuğlaların yan yana kemer şeklinde dizilmesiyle oluşturulmuştur.Bu uygulama ile cephelere renklilik kazandırılmıştır.

6.2. İshak Çelebi Medresesi(İshakiye Medresesi)

Bu yapının mevcut olduğunu ve öğrencilerin kalabileceği on odadan oluştuğunu İshak Çelebi Vakfiyesinden öğrenmekteyiz.Medreseden iki odanın uzun süre ayakta kaldığı fakat sonraları bunların yerine yeni bir apartman inşaat edildiği belirtilmiştir.¹⁸⁹Vakfiyedeki bilgilere göre,medrese cami avlusuyla sınırlanmaktaydı.Ne yazık ki günümüzde,yapı ayakta değildir.

¹⁸⁹ Kaleşi,age, s.145.

6.3. İshak Çelebi Mektebi(İshakiye Mektebi)

Yapının adı İshak Çelebi Vakfiyesinde geçmektedir.¹⁹⁰Vakfiyede, İshak Çelebinin,mektebin yapımı için 2000 dirhem verdiği ve bu yapının da cami yakınlarında inşaat edildiği belirtilmiştir. İshak Çelebi Külliyesinin bir yapısı olan İshakiye Mektebi günümüzde ayakta değildir.

6.4. İshak Çelebi Zaviyesi(İshakiye Zaviyesi)

İshak Çelebi Vakfiyesinde, medreseye bitişik olacak ve 20000 dirhem değerinde olan bir zaviyenin yapıldığı belirtilmiştir.¹⁹¹Zaviye kapsamına yakınlarda bulunan ve yolcuları konuk edecek iki evin de girdiği belirtilmiştir.

¹⁹⁰ Kaleşi,age, s.148.

¹⁹¹ Kaleşi,age, s.190.

7.Kadı Mahmud Efendi Külliyesi:

Kadı Mahmut Efendi Külliyesinin vakfiyesi bilinmemektedir.Ancak,bazı yayınlarda, V.G.M.A Evkaf kayıtlarında 172.defter,s.2-20 arasında adlarının geçtiği belirtilerek caminin yanı sıra medrese¹⁹² ve mektep¹⁹³ yapılarından söz edilmiştir.Günümüzde sadece cami ayaktaadır.

7. 1. Kadı Mahmud Efendi Camisi(Yeni Cami)

Envanter Numarası: RZZSK, 14.11.1950 kararıyla ve 1737 dosya numarasıyla kayıtlı eski eserdir;

Yeri ve Adresi: Cami, eskiden Pekmez Pazarı olarak bilinen mekanda,günümüzde,Manastır'ın merkezinde,İshak Çelebi Camisinin çok yakınında ve saat kulesinin karşısında bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 7

Fotoğraf :84-110

Çizim :13-17

İnceleme Tarihi :Eylül,2007,Nisan,2008,Haziran 2009.

Kitabesi : Caminin inşa kitabesi yoktur.Ancak son cemaat yerin kapısı üzerinde hicri 1208/miladi1793-94(Resim:84) tarihli bir onarım kitabesi ve ibadet mekanının giriş kapısı üzerinde hicri 1308/miladi 1890-91 tarihli ikinci bir onarım kitabesi (Resim:85)bulunmaktadır.

İbadet mekanının giriş kapısı üzerindeki yazının transkripsiyonu şöyledir:

*“ Bareke zehî imaret bu – sanekâllahû misalu cennet bu
Vali Paşa ki nâm-ı Faik'tir - Eyyede'llahu vezîri devlet bu
İtti halkı i'aneve teşvik –Amele hayra bir delâlet bu
Yeni kıldı harâbe-i müşerref iken – Ehl-i İslâma bir inayet bu
Dil-güşâdır makam-ı ferhûnde - Danişah mecme'a ibadet bu*

¹⁹² Mehmed Tefik,age, s.214.

¹⁹³ Ayverdi,age, s.105.

*Nazm olundu lâli tarih-i - Camii-i feyz ve câyı rahmet bu
1308"*

Bu kitabeden harabe vaziyette olan caminin Vali Faik Paşa tarafından hicri 1308/miladi 1890-91 yıllarında onarıldığı öğrenilmektedir.

Vakfiyesi : Kadı Mahmud Efendi Vakfiyesi bilinmemektedir.Ancak arşivlerde yaptığımız araştırmalar sonucunda,Kadı Mahmud Efendi Camisinin hicri 1308 tarihli onarımıyla ilgili alınan karar¹⁹⁴,yine cami minaresinin tamiriyle ilgili hicri 1317 tarihli karar¹⁹⁵ (Belge:4)bulunmaktadır.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.

Mimarı :Cami kimin tarafından yapıldığı bilinmemektedir.Anadolu'dan getirilen inşaat işçileri tarafından yaptırıldığı düşünülmektedir.¹⁹⁶Bunun yanı sıra, kaynağı belirtilmeyen, 1891 yılındaki onarımı Smilevo köyünden inşaatçı Pavle Ristiç'in gerçekleştirdiği yönünde fikirler mevcuttur.¹⁹⁷

Banisi : Hicri 959/miladi1551-52 yılında Manastır kadısı görevine tayin edilen Kadı Mahmud Efendi tarafından yaptırılmıştır.¹⁹⁸

Yapının Tanımı:

Yapı yıllar içerisinde birkaç defa onarılmıştır.Son cemaat yerindeki giriş kapısı üzerinde yer alan onarım kitabesinden,bu bölümün hicri 1208/miladi1793-94 yılında genişletildiğini öğrenmekteyiz. Onarım esnasında,son cemaat yerine bir sıra revak daha ilave edildiği öğrenilmektedir. 1967-68¹⁹⁹ yılında ise yeniden onarılmıştır²⁰⁰.

¹⁹⁴ BOA,d.2428,s.22.

¹⁹⁵ BOA,d.150,s.472.

¹⁹⁶ Tomovski,agm, s.54.

¹⁹⁷ Tomovski,agm, s.32;Balabanov,Nikolovski ve Körnakov,**Spomenici na kulturata na Republika Makedonija**,1980,s.197.

¹⁹⁸ Mehmed Tefik,age, s.212.Müellif, bu tarihi vakfiyeye veya şu anda kaybolmuş kitabesine göre mi verdiğini bilmiyoruz.

¹⁹⁹ Cami 1967-68 yıllarındaki restorasyon çalışmalarından sonra resim galerisine dönüştürülmüştür.Günümüzde de aynı görevi sürdürmektedir.

²⁰⁰ Nkolovski,Balabanov ve Körnakov,age, s.191.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: (Çizim:13-14)Yapının merkez mekanı, dış ölçülere göre 13.80 x 16.30 metre ebadındadır.Merkez mekan,onikigen kasnak üzerine oturtulan kubbe ile örtülüdür. 12.60 metre çapında olan kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır.Merkez mekan ile kasnak arasında dikdörtgen prizmal gövdeli ikinci bir kasnak daha bulunmaktadır.

Yapının kuzeyinde kapalı bir son cemaat yeri vardır.Bu bölüm çifttir ve üç bölümden oluşmaktadır.Son cemaat yeri,her iki sırada üçer adet olmak üzere toplam altı küçük kubbe ile örtülmüştür. Manastır'da emsali sayılan İshak Çelebi Camisi'nden farkı, son cemaat yerinin üç bölümlü yapılmış olmasıdır. Yapının kuzeybatı köşesinde yer alan minaresinin yüksekliği 39 metre civarındadır.²⁰¹

2-Malzeme ve Teknik: Caminin beden duvarı, alt kısımlarda, düzgün olmayan kaba yontma taşlardan yapılmıştır.Üst kısımlarda ise tuğla hatıllı kesme taşla inşaat edilmiştir. İshak Çelebi Camisinden farklı olarak,bu yapıda biraz daha koyu sarı renkli taşlar kullanılmıştır.Kubbenin iç kısmı tuğladan yapılmıştır.Dış kısmı ise kurşunla kaplanmıştır.Caminin ibadet mekanında mihrap, minber ve kürsüde mermer malzemesinin kullanıldığı,maihil kısmı,kapı ve pencere kanatlarının ise ahşaptan olduğu gözlenmektedir.

3 - Cepheler: (Resim:86-90)Cami, kubbe altı ve beden duvarlarının üst kısımlarında silme saçakla dolanmıştır.

Son cemaat yeri kapalı bir mekandan ibarettir.(Resim:91)Bu bölümün ön cephesinde dikdörtgen bir niş içerisinde yer alan ve yuvarlak kemerle sonuçlanan giriş kapısı yer almaktadır.Giriş kapısının biraz yukarısında dikdörtgen biçiminde ve silmelerle profillenmiş bir niş içerisinde tamir kitabesi bulunmaktadır.Giriş kapısının sağ ve solunda düz lentolu ve dikdörtgen biçiminde ikişer pencere mevcuttur.

Caminin batı, güney ve doğu cepheleri aynı düzenlemeye sahiptir.Her cephede ikişer sıra penceresi vardır.İlk sırada yer alan iki pencere düzgün

²⁰¹ Tomovski,agm, s.50.

kesilmiş yekpare söve taşlarla dikdörtgen biçiminde çerçevelenmiş ve sağır sivri kemerlerle sonuçlanmıştır.Cephe yüzeylerinde,ikinci sırada,basık sivri kemerle sonuçlanan ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır.

Kasnak ile ibadet mekanı arasındaki ikinci kasnağın her yüzeyinde basık sivri kemerli ikişer pencere açıklığı yer almaktadır.Ayrıca kubbe altındaki kasnağın her yanında birer olmak üzere toplam oniki basık sivri kemerli penceresi vardır.

Yapının kuzeybatısında beden duvarına bitişik olan minarenin kaidesi altıgen prizma şeklinde,gövdesi ise poligonaldır.Petek kısmı konik külahla sonuçlanmıştır.(Resim:92)

4-iç Mekan: Geniş ve ferah bir son cemaat yeri vardır.(Resim:93-94)İshak Çelebi camisinde olduğu gibi bu bölüm de sütunlarla desteklenen revaklardan oluşturulmuştur.Ancak, cami, resim galerisi olarak kullanıldığı için duvarların önüne hantal vitrinler konularak yapının esas amacına tezat oluşturmuştur.Dikdörtgen çerçevenin silmelerle kademelenmesiyle oluşturulan portal nişinin merkezinde giriş kapısı bulunmaktadır.Portalin etrafı, çini bordür ile kuşatılmıştır. Giriş açıklığının yan söveleri düzgün kesme taşlarla oluşturulmuştur. Kapının üzerindeki basık kemer ise iki renkli derzlerle süslenmiştir.(Resim:95-96)

Kapının biraz yukarısında dikdörtgen bir niş içerisinde yerleştirilen ikinci kitabe bulunmaktadır.Kitabe nişinin üzerinde ahşap korkuluklu bir mahfil bulunmaktadır.

İbadet mekanının duvarları,günümüzde beyaz panolar ile kaplanmıştır. Bol pencereli olduğundan dolayı esas olarak aydınlık olması gerekirken, bu durumdan dolayı iç mekan loştur.Son yıllarda Manastır Müzesi ve Eski Eserler kurumu tarafından başlatılan ve yapı altında kilise bulunması düşünülen arkeolojik kazısı sonucunda, ibadet mekanının ortasına iki - üç metrelik çukurların kazınılması,camiye hasar vermektedir.

İbadet mekanın köşelerinde,kubbeye geçiş sistemi, dilimli tromplarla sağlanmıştır.Trompların arasına birer sivri kemer yerleştirilmiştir.Kubbe ile

ibadet mekanının duvarları arasında yer alan kasnak daireseldir ve yüzeyinde oniki adet yuvarlak kemerli pencere vardır.(Resim:97-98)

Güney,batı ve doğu duvarları aynı tertiplenmiştir.(Resim:99)Bu duvarların alt kısımlarında sağır kemerli ikişer pencere,orta sıralarda yuvarlak kemerli üç pencere ve trompların arasındaki sivri kemer yüzeylerinde yuvarlak kemerli iki pencere bulunmaktadır.

B-Süsleme: Kadı Mahmut Efendi(Yeni)Camisi,Manastır'da inşa edilen Osmanlı camileri arasında en zengin süslemeye sahiptir.Caminin kapı kanatları ve ibadet mekanındaki pencere kanatları ahşaptandır.Yapının iç mekanında kalem işleri mevcuttur.Pencere bordürleri, trompların arasındaki yüzeyler, kubbe göbeği bitkisel motiflerle, onikigen kasnağın pencere aralarına dikdörtgen panolar içerisinde kalem işi tekniğinde manzara tasvirleri yerleştirilmiştir.

1-Ahşap: Yeni Caminin kapı kanatları, muhtemelen caminin yapıldığı yıllarda yapılmıştır.2.65 x 1.64 m. boylarında olan ve söğüt ağacından yapılan kapı kanatlarının üst panolarında "Kur'an-i Kerim'den" yazılar, yuvarlak satırlı oyma tekniğiyle bir rozet içerisinde verilmiştir.Sol panoda "Ayet-i Kerime", sağ panoda ise "İhlas Suresi" yer almıştır.Orta ve alt panolar kirişli çıtaların birbirine geçirilmesiyle oluşturulmuştur.Orta panolarda dikdörtgen alt panolarda ise kare motifleri görülmektedir.Panoların arasında dörder metal kabara mevcuttur.(Resim:100)

İbadet mekanında toplam sekiz pencere kanadı mevcut. 2.10 x 0.70 m. ebadında olan mihrap yanı pencere kanatlarının üst panolarında kitabelerde "Besmele" ve "İhlas" suresi rozet şeklinde verilmiştir.Bu pencere kanatlarının orta ve alt panoları giriş kapının orta ve alt panolarıyla benzerdir.Panolar arasında metal kabara bulunmaktadıdır.

Doğu ve batı duvarında bulunan pencere kanatlarının üst ve alt panolarında geçme tekniğiyle elde edilmiş dörtgen,orta panolarında üst ve altta ikişer dikey dikdörtgen,bunların arasında yatay dikdörtgen motifleri mevcuttur.

2-Çini:Makedonya'da inşa edilen Osmanlı camileri arasında tek örnek olan portaldeki çini kuşağı,mavi-beyaz tekniğinde yapılarak XVI.yy İznik

çini işçiliği kalitesindedir.Çiniler,beyaz zemin üzerine koyu mavi ve turkuvaz renkli stilize palmet ve kıvrıkdal motifleriyle süslenmiştir.(Resim:101)(Çizim:15)

3-Kalem İşi:Son cemaat yeri içindeki pencere bordürleri(Resim:102), trompların arasındaki yüzeyler(Resim:103),kubbe göbeği(Resim:104) bitkisel motiflerle, ibadet mekanın duvarlarında ve kasnak yüzeyinde dikdörtgen şeklinde yerleştirilen panolarda, manzara ve doğa resimleri tasfir edilmiştir.

Kubbe eteğinde, yatay “S” kıvrımlarla oluşturulan desen bordürleri görülmektedir. Bitkisel motiflerden ayrıca, dal kıvrımları, çiçekler, yapraklar, ağaçlar ve laleler mevcuttur.Motifler natüralist bir tarzla resmedilmiştir.

Manzaralar ise doğayı resmetmektedir.(Resim:105)Yer yer dağlar, ağaçlar, denizler gösterilmiştir.Manzaralarda yapı elemanlarına yer verilmemiştir.

Ayrıca, ibadet mekanın tromplar arasında yer alan sivri kemerli silmelerin yüzeyleri stilize çiçek motiflerinden oluşturulan desenli bordürlerle resmedilmiştir.Duvar süslemeleri,muhtemelen caminin 1890 yılında geçirdiği onarımlar esnasında uygulanmıştır.²⁰²

4-Maden: Alt sıra pencereler demir parmaklıklarla kaplanmıştır.Demir çıtaların birleştiği takozlar dörtgen prizma şeklindedir.

5- Mermer: Son cemaat yerindeki sütun kaidelerinin köşeleri pahlanmıştır.(Resim:106)Yuvarlak gövdeli sütunlarda silme bilezikler uygulanmıştır.Sütun başlıkları sarkıtlı istalaktitlerle süslemelidir.(Resim:107)

Mihrap(Resim:108) silmelerden oluşan dikdörtgen bir niş şeklindedir.Nişin merkezinde sivri kemerle sonuçlanan mihrap gövdesi yerleştirilmiştir.Gövde poligonaldır ve üstte beş sıra istalaktit ile sonuçlanmaktadır.Dikdörtgen niş ile sivri kemerin arasında kalan üçgen yüzeylerde birer rozet yerleştirilmiştir.

Minber(Resim:109) gövde ve şerefe kısımlarından oluşmuştur. Gövdesini oluşturan yan aynalıkları üçgen ve dörtgen motifli mermer

²⁰² İbrahim,agt. s.90.

levhalardan ibarettir.Süpürgelik kısmında ise üç açıklık mevcut. Baldaken tarzında yapılan şerefe kısmı konik külahla sonuçlanmıştır.

İbadet mekanının ilgi çeken süslemesi doğu duvarın ortasında yer alan kürsüdür.(Resim:110)(Çizim:16)Kürsü yarım silindir bir gövde üzerinde durmaktadır.Kürsü korkuluğu beş dilimli levhanın yan yana dizilmesinden oluşturulmuştur.Her levhanın yüzeyi *bitkisel motifli stilize rozetlerle* süslenmiştir.

6-Taş:Minare şerefesinin altında istalaktitli bir kompozisyon uygulanmıştır.Şerefe korkuluğu ajur tekniğinde yıldız motifleriyle süslenmiştir.(Resim:111)

7-Tuğla:Cephelerdeki pencere kemerleri tuğla ile şekillendirilmiştir.(Çizim:17)

C-Tarihlendirme:Caminin inşa tarihi net olarak bilinmemektedir.Yapı üzerinde sadece onarım kitabeleri mevcuttur.Tevfik,belge göstermeyerek yapının inşa tarihi olarak hicri 966 /miladi 1558-59 yılını göstermiştir.²⁰³Bir diğer kaynaktayapının V.G.M.A Evkaf kayıtlarında 172.defter,s.2-20 arasında adının geçtiği ve hicri 1090/miladi 1679/80 yılında kayıtlı olduğu belirtilmiştir.²⁰⁴Ancak, bu tarih kesin inşaat tarihini göstermemektedir.Caminin planı,çağdaşları olan Novi Pazar'daki Altın Alem Camisi(H.956/M.1549) ve Saraybosna'daki Ferhadiye Camisi(H.969/M.1561-62) ile kıyaslanan bir araştırmada,yapının inşa tarihi olarak verilen hicri 966/miladi 1558-59 yılı doğru olduğu belirtilmiştir.²⁰⁵ Kanaatimizce, cami, kullanılan malzeme, plan, cephe düzeni ve örtü sistemi bakımından,gerekse iç mimaride kullanılan süsleme bakımından yukarıda belirttiğimiz cami örnekleri ile büyük ölçüde benzerlik göstermektedir.Bu sebeple caminin XVI.yüzyıl eseri olduğu görüşündeyiz.

²⁰³ Mehmed Tevfik,age,41.Tomovski,agm, s.50.

²⁰⁴ Ayverdi,age, s.105.

²⁰⁵ İbrahim,age, s.88.

7.2. Kadı Mahmud Efendi Medresesi

Kadı Mahmud Efendi Medresesi, cami yakınında bulunmaktaydı.²⁰⁶Ancak,bu yapıyla ilgili fazla bilgi verilmemiştir.Günümüzde ayakta değildir.

7.3. Kadı Mahmud Efendi Mektebi

Bir yayında, vakıf kayıtlarında sadece ismi geçtiği belirtilmiştir.²⁰⁷ Maarif Salnamesinde Kadı Mahmud Medresesi dışında,Yeni Cami medresesinin²⁰⁸ adı da kayıtlara geçirmiştir.Yine cami yakınında bulunan yapı muhtemelen Kadı Mahmud Efendi Mektebidir.

²⁰⁶ Maarif Salnamesi,s.892..

²⁰⁷ Ayverdi,age, s.106.

²⁰⁸ Maarif Salnamesi,s.893.

8. Koca Ahmed Efendi Külliyesi:

Külliye, cami ve medrese yapılarından oluşmaktaydı. Günümüzde sadece cami ayakta. Medrese binası yoktur.

8.1. Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) Camisi

Envanter Numarası: 14.02.1978 tarihli 294 numaralı kararla eski eser statüsünü kazanmıştır.

Yeri ve Adresi: Cami, Kadı Mahmud Efendi(Yeni) Camisinin yakınlarında bulunan Kuzman Yosifovski caddesi, Numara 30'da bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:8

Fotoğraf :112-123

Çizim :18

İnceleme Tarihi :Eylül 2007,Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi :Giriş kapısı üzerinde, kitabenin durduğu yer günümüzde boş kalmıştır.

Vakfiyesi : Vakfiyesi bilinmemektedir.Ancak, Tapu defterinde hicri 1206 yılında kayıt edilmiştir.²⁰⁹

İnşa Tarihi :Bilinmemektedir.

Mimarı :Bilinmemektedir.

Banisi : M.Tevfik'e göre,Manastır'da,hicri 936/miladi1529/30 yılında kadılık görevini yapan Koca Ahmed Efendi tarafından yaptırılmıştır²¹⁰.Bu düşüncenin bilimsel açıklaması yapılmamıştır.

Yapının Tanımı: Camide II.Dünya Savaşına kadar ibadet yapılyordu.Günümüzde yapı,eski eser statüsünde olmasına rağmen çok harap vaziyettedir.

²⁰⁹ V.G.M.A.,d.25305.

²¹⁰ Mehmed Tevfik,age, s.212.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: (Çizim:18)Koca Ahmed Efendi Cami, düzgün olmayan kare planlıdır. Yapının dış ölçüleri 8.70 x 8.65 metredir.İbadet mekanının genişliği 6.81 metredir. Yapı, muhtemelen kubbe ile örtülüydü.Günümüzde içten ahşap konstruksyonlu,dıştan kiremit çatı ile örtülüdür. Son cemaat yeri günümüzde ayakta değildir.

2-Malzeme ve Teknik: Yapının beden duvarları taş ve tuğla ile örülmüştür. Cephe yüzeyinde, iki sıra tuğla ve bir sıra kaba yontma taş uygulanmıştır.Taşların arasında dikey yerleştirilmiş ikişer tuğla yer almaktadır.Minarenin kaidesi, cami cepheleri gibi iki sıra tuğla,bir sıra taş olarak almaşık teknikte inşa edilmiştir.Minarede ve yapıda kullanılan taşlar,boyut ile şekil açısından farklıdır.

3-Cepheler: Üst kısımlarının birçok değişikliğe maruz kaldığı, çatının altında düzensiz yerleştirilen farklı renk ve biçimdeki taş ile tuğlalardan anlaşılmaktadır.

Uygulanan düzenleme konusunda her cephe birbirinden farklıdır.(Resim:112-115,118)Güney cephe yüzeyinde altta iki, üstte üç, batı cephede altta bir, üstte iki, doğu cephede altta bir,üstte üç, kuzey cephede ise üstte iki penceresi vardır. Alt sıradaki pencereler düzgün kesilmiş yekpare söve taşlarla dikdörtgen biçiminde çerçevelenmiş ve sağır sivri kemerlerle sonuçlanmıştır.Üst sıra pencereler sivri kemerli açıklık biçimindedir,ancak, günümüzde bu açıklıklar kumlu harç ile doldurulmuştur.

Kuzey cephedeki giriş kapısının doğusunda bir mihrabiye bulunmaktadır.Cephelerdeki pencere açıklıkları asimetrik bir görüntüye sahiptir. Muhtemelen yıllar içerisinde çok sayıda değişikliğe uğramıştır.Kuzeybatı köşede,yapıya bitişik olan minaresi,hemen yanındaki evin bahçesi kapsamındadır.

Minarenin altıgen prizma biçiminde bir kaidesi vardır. Poligonal gövdeli minarenin peteğinde külah kısmı yıkılmıştır. (Resim:116-117)

4-İç Mekan: İbadet mekanı kare planlı bir mekandır. Asli yapının örtü sistemi yıkılmıştır.Günümüzde iç mekan örtüsü düz bir tavandan oluşmaktadır.İç mekanda,cami vasfını göreceğ hiçbir unsur kalmamıştır.Araba tamirhanesi olarak kullanılan mekânın pencereleri tuğla ile kapatılmıştır.Güney duvarın merkezinde profilli silmelerle oluşturulan dikdörtgen şeklinde bir nişin üst kısımları görülebilmekte,ancak mihrap kısmı kapatılmıştır.(Resim:119-121)

B-Süsleme

1-Ahşap:Ayverdi,caminin üç panolu ahşap kapı kanatlarından bahsetmiştir.²¹¹Fakat, günümüzde bu kapı kanatları yoktur.Bunun yerine düz bir demir kapı ilave edilmiştir.

2-Taş: Şerefe altında bal peteğine anımsatan üç sıra istalakit süsleme bulunmaktadır. Ayrıca, kuzey cephedeki mihrabiye, muhtemelen daha geç dönemlerde ilave edilen beş basamaklı kemerle sonuçlanmaktadır.

Giriş kapının üst kısmı basık yuvarlak kemer ile sonuçlanmıştır.Kapı üzerindeki dikdörtgen niş içerisinde,yuvarlak kemerli silme ve merkezinde kitabe için ayrılan dikdörtgen bir niş bulunmaktadır. Kapının basık kemeri yüzeyinde, bitkisel motifli bir rozet yer almaktadır.(Resim:122)

3-Tuğla: Cephe yüzeylerindeki pencere kemerleri gayet düzgün bir şekilde oluşturulmuştur.(Resim:123) Şerefe altında üç sıra istalakit süsleme uygulanmıştır.

C-Tarihlendirme: Caminin inşa tarihi net olarak bilinmemektedir.Ancak M.Tevfik belge göstermeden yapının tarihini,Koca Ahmed Efendi'nin, Manastır'a kadı olarak göreve başladığı hicri 936/miladi1529-30 yılı olarak vermiştir.²¹² Bu görüşe, başka araştırmacılar da katılmıştır.²¹³Yayının devamında,Koca Ahmed Efendi Camisi,İstanbul Kanlıca İskender Paşa Camisi(XVI.yy) ile benzer

²¹¹ Ayverdi,age, s.103.

²¹² Mehmed Tefik,age, s.212.

²¹³ R.Mihaylovski, "The Sixteenth Century Mosques of Bitola / Toli Manastir", Macaristan Milli Müzesi - XIII. Uluslararası Türk Sanatı Kongresi,Budapeşte,2007,s.359.

özelliklere sahip olduğu belirtilmiştir.²¹⁴Kanaatimizce,Koca Ahmed Efendi Camisinin inşaat tekniği,alt sıra pencerelerin şekillenmesi,minarenin tertiplenmesi yönüyle birçok XV.yy sonu ile XVI.yy mimari eseriyle benzerdir.Örneğin,cephedeki pencerelerin biçimlenmesi yönüyle,XV.yy sonuna ait Amasya Kapıağası Medresesi²¹⁵ ve Amasya Bedesteni²¹⁶,Gebze Çoban Mustafa Paşa Camisi(XVI.yy)²¹⁷,İstanbul Silivrikapı İbrahim Paşa Camisi(XVI.yy)²¹⁸ benzerdir.Yapının inşaat tekniği ile cephe düzeni incelendiğinde ve Koca Ahmed Efendinin,Manastır'da miladi 1530'lu yıllarda yaşayan bir şahsiyet olduğunu varsayıldığında,muhtemelen yapının da XVI.yüzyıla ait olabileceği düşündürmektedir.

8.2. Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) Medresesi

Manastır Salnamesinde,Koca Kadı Camisinin yanında medrese yapısından da söz edilmiştir.²¹⁹ Bir kaynakta, Medresenin dört defa tamir edildiği belirtilmiştir.²²⁰Günümüzde bu yapı ayakta değildir.Medrese ile ilgili her iki kaynakta sadece isminden bahsedilmekle yetinilmiştir.Başbakanlık, Vakıflar ve Tapu Kadastro Arşivlerinde yaptığımız araştırmada da Koca Ahmed Efendi Medresesi ile ilgili herhangi bir kayda rastlanmamıştır.

²¹⁴ Mihaylovski,agm,s.359.

²¹⁵ Aslanapa,age,s.144.

²¹⁶ Aslanapa,age,s.145.

²¹⁷ Aslanapa,age,s.163.

²¹⁸ Aslanapa,age,s.209.

²¹⁹ Manastır Salnamesi,age,s.244.

²²⁰ Mehmed Tefik,age, s.214.

B.CAMİLER

1. Çarşı Mescidi

Envanter Numarası: Eski eser statüsünde değildir.

Yeri ve Adresi: Şehrin merkezindeki eski Türk çarşısı içinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:9

Fotoğraf :124-126

Çizim :-

İnceleme Tarihi : Eylül,2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : İncelememiz esnasında,yapıda kitabeye rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.Ancak,yapının cephe düzeni ve pencere şekillerine bakarak XIX.yüzyıl yapısı olduğu anlaşılmaktadır.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Bilinmemektedir.

Yapının Tanımı: 2001 yılında şehirde çıkan çatışmalar esnasında, mescit, milliyetçi isyancılar tarafından kundaklanmıştır.Daha sonra, İslam Birliği Müftülüğü tarafından tamir edilmiştir. Yapının ikinci katı Müftülük olarak, iki farklı sokağa bakan zemin katı ise dükkan olarak kullanılmaktadır.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Çarşı düzenine uyması nedeniyle, yapıda farklı bir plan şeması uygulanmıştır.Yapı, batı-doğu doğrultusunda uzanan bir arsa üzerinde,İki sokağın birleştiği kısımda bulunmaktadır. Bu nedenle planı asimetriktir. Düzgün olmayan dikdörtgen planlı yapının beden duvarları kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür.

2- Malzeme ve Teknik: Yapıda inşaat malzemesi olarak düzgün kesme taşlar kullanılmıştır.Cephe yüzeyleri sıvanmıştır.

3-Cepheler: Örtü sisteminin alt kısımlarında,bütün yapıyı dolanan silme saçak uygulanmıştır.Ayrıca ,iki kat arasında bir silme kuşak daha vardır. Yapının girişi, güneybatı cephesinde yer almaktadır.Giriş açıklığı yuvarlak kemerle sonuçlanmıştır.Girişin olduğu cephenin üst katında bir pencere açıklığı mevcuttur.(Resim:124)Batı cephesinde dört, doğu cephesinde iki pencere açıklığı mevcuttur.Cepheelerde pencere düzeni ampir tarzındadır.Pencereler,düzgün kesilmiş taşlarla,dikdörtgen biçiminde söveler ile çerçevelenmiş,yüzeyden dışa taşkın ve basık kemerlidir.Cepheelerde alt kat ile üst kat bir silme kuşağı ile ayrılmıştır.(Resim:125-126)

4-İç Mekan: Asli yapıdan günümüze kadar hiçbir unsur ulaşamamıştır.İç mekanı tamamen değiştirilmiştir.Birinci ve ikinci katın yer döşemeleri ile tavanlar onarılmıştır. Katları birbirine bağlayan ahşap merdivenler süslemesizdir.

B-Süsleme:

1.Taş: Pencere kemerleri ampir tarzındadır. Pencerelerin yan söveleri,silmelerle gömme sütun görüntüsünü verebilecek şekilde profillenmiştir.

C-Tarihlendirme: Çarşı mescidinin, eskiden hangi ismi taşıdığı ve kimin tarafından yapıldığı konusu günümüze kadar netlik kazanmadı.Yapıda hiçbir kitabeye rastlanılmadığı için inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, cephe özelliklerine göre muhtemelen XIX.yüzyıl yapısıdır.

2. Hatuniye Camisi

Envanter Numarası: Eski eser statüsünde değildir.

Yeri ve Adresi: Yapı, günümüzde Arnavut mahallesi olarak bilinen kesimde,Klenovets caddesinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:10

Fotoğraf :127-133

Çizim :19

İnceleme Tarihi : Eylül,2007,Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : Caminin giriş kapısının üzerinde,sıva üzerine kalemle yazılan bir kitabe mevcuttur.(Resim:127) Kitabenin transkripsiyonu şöyledir:

“Kiblegah müminler bu makam
kıl teedüble duhule ihtimam
Şevkle eden salta ihtiram
Şüphesiz olur yeri darü's-selam
Aşkla tevhide ikbal eyleyin
Zikr-i hakkı daima yad eyleyin
14 Cemaziye'l-evvel 1323”

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Kitabesinden anlaşıldığı üzere, cami hicri 1323/miladi 1905-6 yılında inşa edilmiştir.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Bilinmemektedir.

Yapının Tanımı:

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Hatuniye Camisi,kuzey-güney doğrultusunda uzanmakta olan dikdörtgen planlı bir yapıdır. Caminin ibadet mekanı 8.81 X 8.70 ölçülerindedir.

Yapının son cemaat yeri,doğu-batı yönünde uzanarak enine dikdörtgen planlıdır. Son cemaat yerinin uzunluğu 4.59 metredir.

Yapı,son cemaat yerini de içine alacak şekilde kiremit kaplı kırma çatı ile örtülüdür. Son vemaat yerinin kuzeybatı köşesinde,beden duvarından dışa doğru bir çıkıntı oluşturan minaresinin kare planlı kaidesi vardır. (Çizim:19)

2-Malzeme ve Teknik: Hatuniye Camisi taş ve tuğla malzemeleriyle inşaat edilmiştir.1999 yılında yapılan son onarımı esnasında,yapının beden duvarları,minarenin kaide ve gövdesi de dahil olmak üzere tamamen sıvanmıştır.

3-Cepheler:

Yapının son cemaat yeri kapalı bir mekanı teşkil etmektedir.Bu mekânın kuzey cephesi yüzeyinde,merkezde giriş kapısı ve bunun sağında, düz lentolu ve dikdörtgen biçiminde olan bir pencere mevcuttur.Pencereler bütün cephelerde aynı tertiplenmiştir.(Resim:128)Son cemaat yerinin batı ve doğu cephelerinde birer pencere bulunmaktadır. Güney,batı ve doğu cephe yüzeylerinde ikişer pencere bulunmaktadır.Yapının minaresi dikdörtgen prizmal kaideli ve yuvarlak gövdelidir.Petek kısmı konik külahla sonuçlanmaktadır.(Resim:129-130)

4-İç Mekan:

Yapılan onarımda,ibadet mekanında birçok değişiklik yapılmıştır.Bu değişiklikler esnasında,minber ahşap parke ile yenilenmiştir.Mihrabın üzeri boyanmıştır.İbadet mekanının giriş kapısına içten,iki adet iyonik başlıklı ve gövdesi yivli olan sütun üzerine, ahşap parkeli dikdörtgen bir mahfil oturtulmuştur.Düz ahşap tavanla örtülen mekanda asli yapıya ait hiçbir unsura rastlanılmamıştır.(Resim:131-133)

B-Süsleme:Yapıda süsleme başlığı altında kayda alınacak hiçbir süsleme unsuruna rastlanmadı.

3.İsa Fakih Camisi(Çınar Müftü Camisi)

Envanter Numarası: RZZSK, 4-802-009/15 dosya numarasıyla kayıtlı bir eski eser ancak son yıllarda devletin koruması altında değildir.

Yeri ve Adresi: Cami,Çınar mahallesinde, "Dimitar Vlahov" caddesi No:22'de bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:12

Fotoğraf :153 -158

Çizim :24

İnceleme Tarihi : Eylül, 2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : Yapıyı incelememizde kitabeye rastlanılmamıştır.Ancak,minare üzerinde "*Tarih-i minare maşallah sene 1259*" yazısı fark edilmiştir.Bu yazıya göre, muhtemelen minare hicri 1259/miladi 1843-44 yılında onarılmıştır.

Vakfiyesi : Vakfiyesi bilinmemektedir.Ancak, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde hicri 1187/miladi1773-74 tarihli bir şahsiyet kaydı²²¹ mevcuttur.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : M.Tevfik, caminin, Manastır müftüsü ve İshak Çelebi Efendinin babası olan İsa Fakih Bey tarafından yaptırıldığını yazmıştır.²²² Yayında,bu düşüncenin neye göre açıklandığı belirtilmemiştir.

Yapının Tanımı: Yakınındaki çınar ağacından dolayı halk arasında Çınar Müftü Camisi olarak bilinmektedir. Cami asıl fonksiyonunu sürdürmemektedir²²³.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Yapı, kuzey-güney doğrultusunda uzanan 10.25 x 8.55 metre ebadında dikdörtgen planlıdır.Caminin asli son cemaat yeri bilinmemektedir. Kuzey kısmında bulunan son cemaat yeri son yıllarda yapıya ilave edilmiştir.(Çizim:24)Cami, kiracıları

²²¹ V.G.M.A,d.180,s.114/882.

²²² Mehmed Tevfik,age,211.

²²³ Cami, günümüzde kiraya verilerek araba tamirhanesi olarak kullanılmaktadır.

tarafından kiremit kaplı kırma çatıyla örtülmüştür.Önceden 5 metre derinliğinde bir revakı olduğuna dair bir yayında bilgi verilmiştir.²²⁴Diğer bir yayında ise,caminin önceden kubbe ile örtüldüğü yazılmıştır.²²⁵Ancak günümüzde sözü edilen unsurlar mevcut değildir.Son cemaat yerin kuzeybatı köşesinde,yapının beden duvarına bitişik minaresi poligonal kaidelidir.

2-Malzeme ve Teknik: Cepheler çok kötü durumda olduğu için camide uygulanan inşaat tekniği net görülmemektedir.Duvar örgüsü,moloz taş ve tuğladan ibarettir. Günümüzde,dökülen kısımlar tuğla ya da kumlu harçla doldurulmuştur.Minare kaidesinde tuğla hatıllı düzgün kesme taş kullanılmıştır.Minare gövdesi tuğladan yapılarak üzeri kumlu harç ile kapatılmıştır.

3- Cepheler:Yapının eski fotoğraflarını incelediğimizde,sadece ibadet mekanının cepheleri mevcuttur.Son cemaat yeri ve çatısı sonradan ilave edilmiştir. Cephelerdeki düzenleme tek sırada dizilen ikişer pencereden oluşmuştur.Asli yapıdan kalan pencerelerde,düzgün kesme taşlardan oluşturulmuş söveler ile dikdörtgen biçiminde çerçevesi görülmektedir.Üst sıra pencereleri yoktur.

Yapının kuzeybatı köşesinde beden duvarına bitişik olan minaresinin kaidesi altıgen prizma şeklindedir.Kaide yüzeyinde sağır kemerler uygulanmıştır.Gövdesi dairevi olan minarenin üst kısmı günümüzde mevcut değildir.1950'lili yıllara ait bir resimden öğrendiğimize göre, minaresi konik külahla sonuçlanmıştır. (Resim:153-155)

4-iç Mekan: (Resim:156-158)İbadet mekanı günümüzde asıl görevini sürdürmemektedir.Araba tamirhanesi olarak kullanıldığından dolayı içi gereksiz eşyalarla doldurulmuş harap vaziyettedir.

Bu bölüm dikdörtgen planlı bir mekandır.Üst kısmı yıkıldığı için asli örtü sistemi bilinmemektedir.

²²⁴ Ayverdi,age, s.99.

²²⁵ Tomovski,agm, s.57.

Batı,doğu ve güney duvardaki mihrabın etrafında yer alan dikdörtgen şekilli nişler önceden pencere açıklığıydı.Günümüzde bu kısımlar tuğlalarla kapatılmıştır.İbadet mekanının doğu duvarının orta ekseninde silindirik gövdeli kürsüsü vardır.

Güney duvarın orta ekseninde bulunan mihrap poligonal gövdelidir.Mihrap tek sıra istalaktit ile sonuçlanmıştır.

İbadet mekanının kuzeybatı köşesinde zeminden biraz yüksekte açılan bir yuvarlak kemerli açıklıktan minareye geçiş sağlanmaktadır.

B- Süsleme

1.Tuğla: Mihrap kavsarasında istalaktit uygulanmıştır.Asli yapıdan kalan kısımlarda pencere kemerlerinin de tuğlalarla şekillendirildiği görülmektedir.

C-Tarihlendirme:Caminin inşa tarihi net olarak bilinmemektedir.M.Tefvik'e göre,müftülük mülkiyeti üzerinde inşa edilen caminin yapılış tarihi hicri 911/ miladi 1505-1506'dır.²²⁶ Arşiv evraklarından öğrenildiğine göre,İsa Fakih,İshak Çelebi'nin babası ve şehir idaresinde müftülük görevindedir.²²⁷Çirmen şehriyle bağlantılı olan bir evrakta, "Timar-ı Mevlana İsa Fakih, defterdarı Padişah" sözlerinin geçmesi,bazı araştırmacılara göre, İsa Fakih'in,sarayda padişahın defterdarlığını yapmış olduğunun kanıtıdır.²²⁸ Bundan harekete ederek, bu şahsiyetin XVI.yüzyılda yaşadığı netleştirilmiştir.Caminin çok kötü bir durumda olduğundan ve günümüze kadar birçok değişikliğe maruz kaldığından dolayı mimari özelliklerine göre tarihlendirmemizi zorlaştırıyor.Asli yapıdan korunabilen mihrap nişi poligonal gövdelidir ve istalaktitli kavsarayla sonuçlanmaktadır.Bu yönüyle, XVI yy.'lın ortalarında inşa edilen Üsküp Hüseyin Şah Camisine anımsatıyor.Bunun yanı sıra Manastır Kadı Mahmud Efendi Camisi minare kaidesinde ve XVI.yüzyıl başlarına ait Üsküp Yahya Paşa Cami minare kaidesinde olduğu gibi İsa Fakih Camisinin minare kaidesinin poligonal

²²⁶Mehmed Tefvik,age, s.211.

²²⁷ Mihaylovski,agm,s.354.

²²⁸ Kaleşi,age,s.150-151;Mihaylovski,agm,s.354.

yüzeyde sağır kemerler işlenmiştir. Caminin bu özellikleri göz önünde bulundurulursa, XVI.yüzyıl'da inşa edilmiş olabileceği muhtemeldir.

4. Paftalı Camisi(Paftalı Türbesi)

Envanter Numarası: Eski Eser statüsünde değildir.

Yeri ve Adresi: Günümüzde Çınar mahallesi olarak bilinen semtte,Karaorman caddesi Numara 32'de bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:13

Fotoğraf :159-165

Çizim :25

İnceleme Tarihi : Eylül 2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : İncelememiz esnasında camide hiçbir kitabeye rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi: Bilinmemektedir.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi: Cami etrafında yaşayan Türk ahalisinden öğrendiğimize göre,yapının banisi Manastır'da Osmanlı ordusunda görevli olan bir askerdir.Orduda terfi edildiği²²⁹ zaman adak olarak cami yaptırmıştır.

Yapının Tanımı: Yapı ilk olarak yapıldığında cami olarak inşa edilmiştir. Nitekim yapının kuzey – batı köşesinde minaresi de vardır. Ancak belirli bir dönem sonra caminin küçük olması sebebiyle cami avlusunda ikinci daha büyük bir cami inşa edilmiş, mevcut eski cami de türbeye dönüştürülmüştür. Yeni camii inşa eden baninin mezarı bu eski cami içinde defnedildiğinden, yapı camiden çok türbe olarak adlandırılmaktadır.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi:Yapı kare planlıdır.5.81 x 5.81 boyutlarında bir planı vardır.Sekizgen bir kasnak üzerinde oturtulan bir kubbeyle örtülüdür.

²²⁹ Halk arasında, üniformanın yakasındaki rütbe işaretlerine pafta denildiği belirtilmektedir.Camiyle ilgili Makedonya cumhuriyetinin ilk Türk öğretmenlerinden biri olan emekli öğretmen Nuriye Asimova'nın söylediklerini aktarıyoruz.

Caminin kuzeybatı köşesinde, beden duvarına bitişik minaresi vardır.Yapının son cemaat yeri yoktur.(Çizim:25)

2-Malzeme ve Teknik: Cami moloz taş ve tuğla ile inşaat edilmiştir.Duvar örgüsü üç sıra tuğla ve bir sıra taştan ibarettir.Taşların arasına ikişer adet dikey tuğla yerleştirilmiştir.Minarenin kaidesi kaba yontma taş ve tuğla ,gövdesi tuğladan yapılmıştır.

3-Cepheler: (Resim:159-161)Yapının kuzey cephesi,arka tarafında yer alan evin duvarıyla bitişiktir.Doğu ve güney cephenin merkezinde birer pencere bulunmaktadır.Pencereler,düzgün kesilmiş taşlardan oluşturulan sövelerle dikdörtgen biçiminde çerçevelenmiş ve sağır sivri kemerle sonuçlanmıştır.Caminin kuzeybatı köşesinde beden duvarıyla bitişik olan minaresi bulunmaktadır.Ancak,batı cephenin, kuzey cephede olduğu gibi,bir kısmı arka tarafta bulunan evin duvarıyla birleşik olduğu için incelenmesi mümkün değildir.

4-İç Mekan: (Resim:162-163)Caminin ibadet mekanı kare planlı bir mekandır.Bu mekânın köşelerinde kubbeye geçişler pandantiflerle sağlanmıştır.Yapının iç kısmı çok hasar görmüş durumdadır.Duvarların ve kubbenin bazı kısımları dökülmüştür.

B-Süsleme

1-Tuğla: Pencere kemerlerinin tuğlalarla düzgün bir biçimde şekillendirildiği görülmektedir.Ayrıca,minarenin şerefe altı iki sıra istalakit süslemelidir. (Resim:164-165)

C-Tarihlendirme - Camiden günümüzde hiçbir kitabe kalmamıştır.Yazılı kaynaklarda da çok fazla yer almamıştır.

Ayverdi, cami hakkında kısaca bilgi vermiştir ancak inşa tarihinden bahsetmemiştir.²³⁰ Yapıda,minarenin şerefe altında görülen süsleme dışında,tarihlendirmede yardımcı olacak başka bir unsura rastlamadık.Şerefe altında uygulanan süsleme,muhtemelen XVI. yy eserleri olan Manastır Koca

²³⁰ Ayverdi,age, s.103.

Ahmet Efendi ve günümüzde olmayan Kırık Cami minarelerinin şerefeleriyle benzerlik göstermektedir. Bunun yanı sıra, bu süsleme, XVI. yy tarihlenen Üsküp Murad Paşa Cami minaresindeki şerefe altı süslemesi ile benzerlik göstermektedir. Kanaatimizce, Paftalı Camisi muhtemelen XVI. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiştir.

C.TÜRBELER

1.Dört Ayak Türbesi

Envanter Numarası: RZZSK, 4-802-009/17 dosya numarasıyla kayıtlı eski eser statüsündedir.

Yeri ve Adresi: Türbe, şehrin yüksek bir tepesinde Yahudi mezarlığının yanındaki Türk mezarlığında bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:14

Fotoğraf :166 -168

Çizim : 26-27

İnceleme Tarihi : Eylül 2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : Bilinmemektedir.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.

Mimarı :Bilinmemektedir.

Banisi : Türbede kimin defnedildiği belli değildir.Halk arasında burada bir Hoca Efendinin naaşının bulunduğu söylenilmektedir.Ancak bir efsaneye göre,halktan biri rüyasında,bu türbede genç bir kadının defnedildiğini ve daha sonra mezarın açıldığı,içinde Hıristiyan krallarından birinin kızının naaşı bulunduğu anlaşılmış.²³¹Buna benzer bir efsane Üsküp Kral Kızı Türbesiyle ilgili de mevcuttur.²³²

Yapının Tanımı:

A- Mimari²³³

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Baldaken tarzında inşa edilen bir türbedir.Türbe 5.16 x 5.31 metre boyutlarında kareye yakın bir planı

²³¹ R.Mihaylovski, "Nekolku Osmanliski Spomenici od Bitola,**Kulturno Nasledstvo**, br.26/27,Skopye 2000-2001,s.69.

²³² L.Kumbaraci,**Osmanliskite Spomenici vo Skopye**,Skopye,1998,s.124.

²³³ 1994 yılında şehirde çıkan çatışmalar esnasında türbenin içine patlayıcı madde yerleştirilerek yıkılmıştır.Yıkıntı halinde olan türbenin mimari özellikleri hakkında, müze arşivlerinden elde ettiğimiz çizim ve fotoğraflardan bilgi ediniyoruz.

vardır.Dört ayak üzerinde durmaktadır.Yüksekliği 7.76 metredir.Yapı, 3.10 metre çapı olan sekizgen bir kasnak üzerinde duran kubbeyle örtülüdür. (Çizim:26-27)

2-Malzeme ve Teknik: Türbenin beden duvarları, kesme taş ve tuğla ile oluşmuştur.Duvar örgüsü üç sıra tuğla ve bir sıra taş ve taşların arasına ikişer adet dikey tuğladan oluşturulmuştur.

3-Cepheler: Yapının dört yanı açıktır.Her yanında birer sivri kemer bulunmaktadır. (Resim:166-167,168)

B-Süsleme

1-Tuğla:Türbenin kemerleri tuğla ile şekillendirilmiştir.Ayrıca,yapının kasnağında,örtünün hemen altındaki sırada meander motifinin uygulandığı görülmektedir.

C-Tarihlendirme:

Türbenin tarihi net olarak bilinmemektedir.Mihaylovski,h.886/m.1481 yılının tahrir defterlerinde “Türbe” olarak bir mahallenin adı geçmesi, ve bu mahallede sözü geçen türbenin, Dört Ayak Türbesinin olabileceğinden hareket ederek, XV. yüzyılın sonları ya da XVI. yüzyılın ilk başlarında inşa edildiğini belirtmiştir.²³⁴ XVI. yüzyıla ait Manastır şeriyet sicillerinde de Kızlar Bey Türbe mahallesinin kayıtlı bulunması bu olasılığı güçlendirmektedir.²³⁵ Açık Türbeler,Osmanlı döneminin ilk yıllarından beri uygulanan bir yapı tipidir.Her dönemde rastlayabileceğimiz bu yapıların tarihlendirilmesi güçtür.Ancak,Dört Ayak Türbesi, XV.yüzyıla tarihlenen Üsküp Kral Kızı Türbesi ile kesin inşaat tarihi bilinmeyen fakat Fatih Sultan Mehmed'in kendi ebesine yaptırdığını bildiğimiz Ebe Hatun Türbesi²³⁶ ile mimari anlamda benzerlik göstermektedir. Zira, yapının kasnağında gördüğümüz tuğla ile işlenmiş meander motifini Erken

²³⁴ Mihaylovski,agm, s.69.

²³⁵ Turski Dokumenti Za Makedonskiot Narod,Arhiv na Makedonija,Skopye,1969,s.52.

²³⁶ Önkal,age,s.84.

Osmanlı döneminde sıklıkla görmekteyiz.(Bursa,Abdülâtif Kudsi Türbesi²³⁷.Bursa Zeyniler Camisi²³⁸,Edirne Muradiye Camisi²³⁹...) Yapıdaki süslemeyi ve mimariyi göz önüne alarak, Dört Ayak Türbesinin muhtemelen XV.yüzyılın sonlarına ya da XVI.yüzyılın başlarına ait bir eser olabileceği düşüncesindeyiz.

²³⁷ Yıldız Demiriz,**Osmanlı Mimarisinde Süsleme,I.Erken Devir(1300-1453)**,İstanbul,1979,s.94.

²³⁸ Demiriz,age,s.94.

²³⁹ Demiriz,age,s.94.

Ç.HAMAMLAR

1. Debboy Hamamı

Envanter Numarası: RZSSK 4 - 802 - 009 / 13 kayıtlı dosya numarasıyla eski eser statüsündedir.

Yeri ve Adresi: Hamam, şehir pazarı çıkışında, Haydar Kadı Camisinin hemen yakınında, İvan Milutinoviç caddesinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasındaki Yer No:15

Fotoğraf :169-177

Çizim :28-29

İnceleme Tarihi :Eylül,2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : İncelememiz esnasında yapıda hiçbir kitabeye rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Bilinmemektedir.

Yapının Tanımı: Adından hareket ederek bazı araştırmacılar hamamın önceden depo olarak kullanıldığını belirtmiştir.²⁴⁰ Ayverdi, Debboy kelimesinin yalnız askeri mühimmatın saklandığı “askeri depo” anlamına geldiği ve hamamın böyle bir kullanıma elverişsiz olacağından hareketle belki yakınında bulunan bir cephaneden ismini alabileceğini belirtmektedir.²⁴¹ Hamam 1918 yılına kadar asli görevini sürdürmüştür. 1918 ile 1965 yılları arasında depo olarak kullanılmıştır. Zaman içerisinde asli görüntüsünden büyük kısmını

²⁴⁰ Krum Tomovski, “Amamot Deboj vo Bitola”, **Zbornik Posveten na Dimçe Koco**, kn.VI-VII, Skopje, 1975, s.265.

²⁴¹ Ayverdi, age, s.108.

kaybetmiştir.1967 yılında yapılan araştırmalardan sonra örtü sistemi ve cepheler onarılmıştır.²⁴²

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: 1967 yılında hamamın bulunduğu mekanda kapsamlı bir araştırma ve bunun sonucunda hamamın planını ortaya çıkaracak bir onarım yapılmıştır.²⁴³

Yapının kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı prizmal kütle, kuzeyden güneye doğru sıralanan soyunmalık, ılık, sıcak ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır. Yapı, batı kısmı erkeklere ve doğu kısmı kadınlara ayrılmış olarak bir çiftte hamamdır. (Çizim:27)

Her iki kısmın soyunmalığı kare planlıdır ve birer kubbe ile örtülüdür. ılık bölümleri batı ve doğu yönünde uzanan enine dikdörtgen planlıdır. Erkekler kısmının ılık, tuvalet ve temizlik bölümlerinin olduğu dört hücreden oluşmaktadır. Bu hücreler, batıdan doğuya doğru aynalı tonoz, kubbe ile basık birer altılı tonozla örtülüdür. Kadınlar kısmının ılık, iki hücreden oluşmaktadır. Bu hücreler batıdan doğuya doğru sıralanarak kubbe ve tonozla örtülüdür.

Erkekler kısmının sıcaklığı dikdörtgen planlı, ortası kubbeli, üç eyvanlı ve iki halvetlidir. Kadınlar kısmının sıcaklığı ise kareye yakın planlı, ortası kubbeli ve iki halvetlidir.

Hamamın güney kısmında yer alan külhan enine dikdörtgen planlıdır. Bu bölüm beşik tonozla örtülüdür.

2-Malzeme ve Teknik: Yapı kaba yontma taş ve tuğla ile inşa edilmiştir. Her sıra taş sonrasında iki sıra tuğla dizilmiştir. Taşların arasına dikey olarak ikişer adet tuğla yerleştirilmiştir.

²⁴² Günümüzde hamam, Devlet Ticaret Kurumunun mülkiyetinde olmak üzere, değişik amaçlarla bireylere kiralanmaktadır.

²⁴³ Tomovski, agm, s.265.

3-Cepheler: (Resim:169-170) Yapının türü nedeniyle cephelerde çok fazla açıklık mevcut değildir. Kuzey cephe ekseninde basık yuvarlak kemerli bir giriş açıklığı mevcut.(Resim:171)Batı cephesinde yine yuvarlak kemerli bir giriş ve bunun iki yanında düz lentolu,sağır kemerli birer dikdörtgen pencere açıklığı mevcut.(Resim:172)(Çizim:28)

4-İç Mekan: (Resim:173-175)

Hamamın kadınlar kısmın soyunmalığına kuzey, erkekler kısmın soyunmalığına batı duvarında açılan bir girişten girilmektedir. Onarım çalışması esnasında bu girişlerin enleri 1.47,boyları 2.02 cm ebadında oldukları saptanmıştır.²⁴⁴ Her iki kısmın soyunmalıkları kare planlı bir mekandır.Bu mekanların köşelerinde kubbeli örtü sistemine geçiş sağlayan birer tromp(Resim:146),bunların kuzey ve güney ile batı ve doğu duvarlarında yarım daire şeklinde birer hafifletme kemeri yer almaktadır.Soyunmalıkların ortasında birer şadırvan bulunmaktadır ve aslına uygun şekilde kubbelerinde birer aydınlık feneri açılmıştır. (Resim:145)

Hamamın iç mekanı,planına uygun olarak ard arda dizilen küçük hücrelerden oluşmaktadır.Soyunmalıkların ve ılıklikların güney duvarında açılan sivri kemerli girişlerle mekanlarla bağlantı oluşturulmuştur.

B-Süsleme: Yapının onarımı esnasında,bazı süsleme kalıntılarına rastlanılmıştır.Bu kalıntılara göre hamamın sıcaklığında ve ılıkliğında görülen süslemeler onarılmıştır.

1.Tuğla: Asli yapıdan,erkekler kısmı soyunmalığın doğu ve kuzey duvarlarında,ortadaki daha büyük ve diğer ikisinin daha küçük ebatlı üç adet yuvarlak kemerli niş kalıntılarına rastlanılmıştır.²⁴⁵Ayrıca,erkekler kısmının sıcaklığındaki batı tarafta yer alan eyvanın örtüsü altlarında iki sıra istalakit süslemeye ve bunun altında palmet motifli kabartmalara rastlanılmıştır.(Resim:176-177)

²⁴⁴ Tomovski,agm, s.268.

²⁴⁵ Tomovski,agm, s.270.

C-Tarihlendirme:

Yazılı kaynaklarda,mimari özelliklerinden hareketle, hamam XVI. yüzyıla tarihlendirilmiştir.²⁴⁶Debboy hamamı plan itibariyle XV. ve XVI. yüzyılda inşa edilen birçok yapıyla benzerdir. Örneğin, Debboy hamamının kadınlar kısmı sıcaklığı XV.yüzyıla tarihlenen Üsküp Davud Paşa Hamamı²⁴⁷, XV.yüzyıla ait İstanbul Çukurçeşme²⁴⁸, XV. yüzyıla ait ihtimali olan İzmir Lüks Hamamı²⁴⁹, XVII. Yüzyıla ait İzmir Namazgah²⁵⁰ hamamların kadınlar kısmı sıcaklığıyla benzer planı vardır.Her iki sıcaklık ortası kubbeli ve iki halvetlidir.Debboy hamamının erkekler kısmı sıcaklığı,ortası kubbeli, üç eyvanlı ve iki halvetli olarak bazı hamamların sıcaklıklarıyla benzer fakat daha az sayıda hücrelidir.Örneğin XV.yüzyıla ait Üsküp Davud Paşa²⁵¹, XV. yüzyıl eseri olan Afyon Gedik Ahmet Paşa Hamamı²⁵², XVI.yüzyıla ait Prizren Gazi Mehmet Paşa²⁵³,XVI.yüzyıla ait İstanbul Bahçekapı Haseki Hurrem Sultan Hamamı,muhtemelen XVI. yüzyıla ait İstanbul Bostan Hamamı²⁵⁴ gibi bazı örneklerin sıcaklıklarıyla benzerdir.

Soyunmalık kısımlarının kare planlı ve aynı ebatlı olması ise Afyon Kasım Paşa Hamamı²⁵⁵, Konya Sahip Ata Hamamı²⁵⁶gibi bazı eserlerle benzerdir.

Bunun yanı sıra bazı eserlerde,örneğin, XV.yüzyıla ait İstanbul Galatasaray²⁵⁷ ve Gedikpaşa²⁵⁸ hamamlarında külhanın planı ve hamam içindeki yeri Debboy hamamı külhanıyla benzerdir.

²⁴⁶ Tomovski,agm, s.265;Ayverdi,age, s.109.

²⁴⁷ Özer,age,s.356.

²⁴⁸ M.N.Haskan,İstanbul Hamamları,İstanbul,1995,s.122.

²⁴⁹ H.Ürer,İzmir Hamamları,Ankara,2002,s.49.

²⁵⁰ Ürer,age,s.52.

²⁵¹ Özer,age,s.356.

²⁵² Ekrem H.Ayverdi, Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886(1451-1481) C.III,İstanbul 1989,s.19.

²⁵³ R. Vırmiça,Kosova Hamamları,2002,s.42

²⁵⁴ Haskan,age,s.70.

²⁵⁵ Önge,age,s.39.

²⁵⁶ Önge,age,s.234.

²⁵⁷ Haskan,age,s.148.

²⁵⁸ Haskan,age,151.

Debboy hamamı, XV. ve XVI.yüzyılın benzer yapılarıyla karşılaştırdığımızda muhtemelen XVI.yüzyıla ait olduğu düşüncesindeyiz.

Süsleme açısından ise,palmet motifli kuşaklarının uygulanması özelliğiyle XV.yy Bursa Demirtaş Hamamı²⁵⁹soyunmalığın merkezi kubbeli mekanı ile eyvan duvarındaki kuşaklardan birinde yer alan süslemesiyle benzerdir.

Debboy Hamamında olduğu gibi, XIV.- XV. yüzyıl hamamlarının kubbe bingilerinde de tuğla istalaktit kullanıldığı görülmekte.Mudurnu da XIV. Yy 'la ait Yıldırım Hamamının merkezi sıcaklık²⁶⁰ ,Aydın-Milet'te XV.yy'la ait büyük hamamın merkezi sıcaklık ile soğukluk ve halvetinin,Ankara'da XV. yüzyıla ait Eski Hamamın merkezi sıcaklık kubbelerinin bingileri,değişik tiplerde mukarnaslı tezyinata örnek verilebilirler.²⁶¹

²⁵⁹ Önge,age,s.80.

²⁶⁰ E.H. Ayverdi,**Osmanlı Mimarisinin İlk Devri**,İstanbul,1966,s.352.

²⁶¹ Önge,age,s.81.

2. Kerim Paşa Hamamı

Envanter Numarası: RZZSK, 14.11.1950 tarihli ve 1744(4-802-009/97) kayıtlı dosya sayısı ile eski eser statüsündedir.

Yeri ve Adresi: Hamam, Dimitar Vlahov ile Yane Sandanski caddelerinin kesiştiği noktada bulunmaktadır.

Şehir Haritasındaki Yer No:16

Fotoğraf :178-181

Çizim : -

İnceleme Tarihi : Eylül,2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : İnceleme esnasında hamamda hiçbir kitabeye rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Bilinmemektedir.

Yapının Tanımı:

A- Mimari²⁶²

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: İncelememiz esnasında yapının erkekler ve kadınlar kısımlarına sahip olduğu fark edilmiştir .Bu bölümler art arda yerleştirilmiştir. Hamamın kuzey-güney doğrultusunda uzanan bir dikdörtgen planı vardır.Soyunmalık,soğukluk ve sıcaklık bölümleri kubbe ile örtülmüştür.Külhan kısmı ise tonozla örtülmüştür.

Günümüzde yapının bir kısmı yıkılmış,üstü ise yeşilliklerle kaplanmıştır.Bu haliyle, incelemeler için tamamen erişilmez olmuştur. Ancak,yapının arşiv fotoğraflarından,soğukluk bölümünde bir aydınlık fenerinin(Resim:178) bulunduğu görülmektedir.Hamam 1923 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür.

²⁶²Yapı, sahibi olduğu iddia eden bir birey ile eski eserler kurumu arasında mahkemede olduğu için kilit altında tutulmaktadır.Bütün çabalarımıza rağmen yapının içine girilememiştir.

Yapı,üzerindeki yeşilliklerin temizlenmesi ve içerisindeki toprağın kaldırılarak,planı ile cephelerinin detaylı incelenmesini beklemektedir.

2-Malzeme ve Teknik: Kerim Paşa Hamamı kaba yontma taş ve tuğla ile inşaat edilmiştir.

3-Cepheler: Hamam mimarisine uygun olarak,cephelerde çok sayıda açıklık yoktur.Batı cephesinin üst sırasında soyunmalık kısmına bakan bir küçük pencere açıklığı yerleştirilmiştir.(Resim:179-181)

C-Tarihlendirme: Kerim Paşa Hamamın inşaat tarihi net olarak bilinmemektedir.Ancak,plan özellikleri XV.yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Üsküp İsa Bey Hamamı ile benzerlik göstermektedir.Ayrıca,kubbesinde bulunan aydınlık fenerinin uygulanması yönüyle, XV.yüzyıl Amasya Hızır Paşa Hamamı,XVI.yy Aydın Çifte Gümrükönü Hamamı ve Diyarbakır Melek Ahmed Paşa Hamamıyla benzerdir²⁶³.Bu benzerlikler göz önünde tutulursa,yapının XV.yüzyılın ikinci yarısı yada XVI.yüzyılın ilk yarısında yapılmış olabileceği muhtemeldir.

²⁶³ Önge,age,s.64.

3. Yeni Hamam

Envanter Numarası: ZZSK-Bitola 4-819-038/50 kayıtlı dosya numarasıyla eski eser statüsündedir.

Yeri ve Adresi: Yapı,Kuzman Yosifovski caddesinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 17

Fotoğraf :182-184

Çizim : -

İnceleme Tarihi : Eylül,2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : İnceleme esnasında,kitabeye rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Bilinmemektedir.

Yapının Tanımı:

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Yapının,kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı prizmal kütesinden günümüzde sadece soyunmalık kısımları ile ılıkığın bir kısmı ayaktaadır.Ancak,bu bölümler de yeşilliklerle kaplanmış ve kötü bir durumdadır.Bu nedenle,eski eserler koruma kurumu tarafından kilit altında tutulmakta ve incelemeler için izin verilmemektedir.(Resim:182-184)Hamamın içine girilememiştir.Etraf bölümleri evlerle çevrilidir ve bu nedenle doğu ve batı cepheleri görülememektedir.Yapının kuzey tarafında bulunan soyunmalık kısımları kare planlıdır.Bu bölümler kubbe ile örtülüdür.Her iki kubbenin yüzeyinde aydınlık fenerleri görülmektedir.Muhtemelen ılıkık olan kısmın batı tarafında yer alan hücrenin kubbe ile örtülü olduğu anlaşılıyor.Ancak doğu yöne doğru uzanan diğer hücrelerin örtüleri toprakla örtülü olduğu için net olarak anlaşılmamaktadır.

2-Malzeme ve Teknik: Yapı moloz taşla yapılmıştır.Yapının soyunmalık kubbeleri ise tuğla ile inşa edilmiştir.Kubbelerin kasnağında taşların arasında iki sıra tuğla görülmektedir.Batı cephenin üst kısımlarında gelişigüzel tuğla da kullanıldığı görülmektedir.Bu da hamamın farklı dönemlerde farklı malzeme ile onarıldığını göstermektedir.

3-Cepheler: Yapının sadece kuzey ve batı kısımları görülmektedir.Cephelerde açıklık görülmemektedir.

4-İç Mekan: İçine girilememiştir.

B-Süsleme

C-Tarihlendirme:

Yapının inşa tarihiyle ilgili yazılı kaynaklarda bir bilgiye rastlanılmamıştır.Ayverdi, Manastır'daki hamam yapılarından söz ederken, Eski(Çifte) Hamam altbaşığında,Kerim Paşa Hamamından söz etmiştir.Kerim Paşa Hamamının ise Tapu defterinde 1317 tarihinde kaydı geçmiş ve günümüzde mevcut olmadığını belirtmiştir.²⁶⁴ Ancak,Manastır şehrinde iki hamam da günümüzde ayaktaadır.Bu yapıyla ilgili yazılı kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır.

Yapının bazı mimari özellikleri birçok hamamın özellikleriyle benzerdir.Örneğin, ılıklik kısmının batı tarafında bulunan hücrenin çok gözlü ışık kubbesinde, tuğladan yapılan ve piramidal bir fener biçimi alan bir aydınlık fenerinin daha ilave edildiği özelliğiyle,XII.yy Mardin Sitti Radvıyye Hamamı²⁶⁵,XIII.yy, Kastamonu Cemaleddin Frenkşah Hamamı²⁶⁶,XIII.yy Tokat Pervane Hamamı²⁶⁷, XVI.yy Kayseri Kadı Hamamı²⁶⁸ ile benzerdir.Mimari özelliklerine göre,bu yapı muhtemelen XVI.yüzyıla aittir.

²⁶⁴ Ayverdi,age,s.108-109.

²⁶⁵ Önge,age,s.121.

²⁶⁶ Önge,age,s.237.

²⁶⁷ Önge,age,s.245.

²⁶⁸ Önge,age,s.65.

D.ARASTA

1.Arasta (Kapalı Çarşı)

Envanter Numarası: 14.11.1950 tarihli tescil kararıyla ve 1743 dosya numarasıyla kayıtlı eski eserdir.

Yeri ve Adresi: Manastır'ın merkezinde,İshak Çelebi ile Kadı Mahmud Efendi(Yeni) Camilerin arasındaki mekanda bulunmaktadır.Yapı, Dragor nehrinin kuzey kısmında inşa edilmiştir.

Şehir Haritasında Yer No: 18

Fotoğraf :185-191

Çizim :30-31

İnceleme Tarihi : Eylül,2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi :Yapıda inceleme yaptığımız sırada hiçbir kitabeye rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi :Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi :Yapının inşa tarihi net olarak bilinmemektedir.

Mimarı :Bilinmemektedir.

Banisi :Bilinmemektedir.

Yapının Tanımı:Yayınlarda bedesten olarak anılan yapı arasta özelliklerini taşımaktadır.Kapalı bir çarşı niteliğinde olan yapıda 86 dükkan vardır.II.Dünya Savaşı esnasında yıkılan güney cephede,yeniden inşa edilen dükkanlar,yapının görüntü bütünlüğünü bozmuştur.²⁶⁹ Günümüzde tamamen onarılmıştır.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Yapının arsaya göre adapte edilen asimetrik bir planı vardır.Asli görüntüsü hakkında yayınlardan bilgiye ulaşamadık.Ancak,son yıllarda yapılan onarım öncesi ve sonrası çizilen planlarını incelediğimizde yapıda çok fazla değişiklik yapılmadığı görülmektedir.Yapının güney kenarı ırmak kıyısına paralel gibi görünmekle

²⁶⁹ Nikolovski.....,age, s.198.

beraber,batıya doğru giderek uzaklaşır.²⁷⁰Kuzey ve doğu kenarları L şeklindedir. Planda görülen iki uzun koridor batı bölümde birbirine küçük bir koridorla bağlanmaktadır.Koridorların yanlarında dükkanlar yan yana dizilmiştir.(Çizim:30-31)

Arastanın girişleri, koridorlara açılan dört kapı ile sağlanmıştır.Arastanın örtü sistemi beşik tonozlardan oluşturulmuştur.Tonozlar,eşit aralıklı kemerler tarafından bölümlere ayrılmıştır.

Arastada yer alan koridorlar boydan boya birer beşik tonozla örtülüdür.Koridorların arasında yer alan ve ikişer dükkanı içine alan hücreler birer daha küçük ebatlı beşik tonozla örtülüdür.

2-Malzeme ve Teknik: Yapı, günümüzde tamamen onarılmıştır.(Resim:185)Asli görüntüsüyle ilgili yayınlarda kısıtlı bilgilere rastlanmaktadır.Yaptığımız incelemeler esnasında,cepheler tamamen sıva ile kapatılmıştır.Ancak,doğu cephenin kuzey yanında iki yuvarlak kemeri içine alan ve dikdörtgen bir çerçeveyi teşkil eden kesim sıvasız bırakılmıştır.Bu bölümün ortasında hafif dışa taşmış ve saçak profiline kadar uzanan bir gömme ayak bulunmaktadır.Bu bölümün kemer örgüsünde tuğla,duvar örgüsünde ise alt kısımlarda kaba yontma taş,üst kısımlarda yer yer tuğla hatıl,yer yer kaba yontma taş yer almıştır.Kullanılan malzemede bir düzenden çok,boş kalan kısımları gelişigüzel doldurulmuş bir görüntü söz konusudur.

3-Cepheler:

Yapının tamamı beden duvarını çinko kaplanmış örtüden ayıran bir profilli saçak silmesiyle kuşatılmıştır.Güney cephede barok tarzında dilimli bir kemerle sonuçlanan iki giriş bulunmaktadır.(Resim:186-87)Aynı cephede tek sırada altı yuvarlak kemerli pencere açıklığı yer almaktadır.Bütün yapı olduğu gibi pencere düzeni de asimetriktir.

²⁷⁰ Mehmet TUNÇEL, "Osmanlı Mimarisinde Makedonya'daki Arasta ve Bedesten Binaları", **Prof.Dr.Halük Karamağaralı Armağanı**,Ankara, 1992,s.340.

Batı cephede(Resim:188) yuvarlak kemerli sekiz pencere açıklığı mevcuttur.Batı cephede,güney koridora açılan kapı daha geniş tutularak üçgen biçiminde bir alınlıkla sonuçlanmıştır.

Dört kapıdan biri kuzeybatı köşesinde yer almaktadır.Bu kapı diğerlerine göre oldukça dardır.

Kuzey(Resim:189) ve güney cephelerde üçer yuvarlak kemerli pencere açıklığı dışında eksende küçük ebatlı dar pencere açıklıklarına yer verilmiştir.

4-İç Mekan: İç mekan,koridor tonozların iki yanına yerleştirilen küçük ebatlı dikdörtgen biçiminde olan pencerelerden ışığını almaktadır.(Resim: 190-191)Koridorların her iki yanına yerleştirilen dükkanlar son yıllarda camekanlarla,iç mekan duvarları ise sıvayla kapatılmıştır.

B-Süsleme: Asli yapıdan süsleme olarak dikkate alınacak hiçbir unsura rastlanılmamıştır.

C-Tarihlendirme:Yapının inşa tarihi bilinmemektedir.Ancak, birçok yayında yapının bedesten olarak adı geçtiği için çelişkili tarihlendirilmeler yapılmıştır.Örneğin bir yayında, İshak Çelebinin 1506 tarihli vakfiyesinde,yapının adı geçtiği ve bu nedenle, bedestenin XV.yüzyılın sonlarında inşa edildiği belirtilmiştir.²⁷¹

Fakat, diğer bir yayında,yapı türünün yayınlarda yanlış yer aldığını belirtilirken,mevcut durumundan edinilen izlenimlere göre arastanın bir XVIII.-XIX. Yüzyıl eseri olabileceği belirtilmiştir.²⁷²

Ancak,Manastır'ı konu eden seyahatnamelerde sıkça bedesten yapısından bahsedildiği görülmektedir.Örneğin,1591'de Lorenzo

²⁷¹ R.Momidik, "Razvitokot na Bitolskata çarşıya(do II Svetska vojna)",**Zbornik na trudovi**,br.1,Bitola 1983/84,s.107.

²⁷² Tunçel,agm,338.Yayının devamında,muhtemelen başka bir yerde yer almış ve yıkılmış olan bedesten binasının,Davud Paşa vakfiyesinde,Manastır'da bir bedesten inşa ettiği cümlesinin mevcudiyetinden hareket ederek... en kuvvetli ihtimalle banisi,H.887-902/M.1482-1497 yıllarında Vezir-i azam olan Davud Paşa olduğu belirtilmiştir.

Bernardo,şehirdeki yapılardan söz ederken,güzel camiler,bir kervansaray ve bedesten binasını da anmaktadır.²⁷³

Şehri 1660 ve 1668 yıllarında iki defa ziyaret eden Evliya Çelebi,Sungur Çavuş Bey Camisinin yakınlarında,demir kapılı ve kubbeleri olan,kaleyi anımsatan bir bedestenden bahsetmiştir.²⁷⁴Ayrıca,1843'te Joseph Müler şehri tasvir ederken,80 dükkandan oluşan bedesten binasından söz etmiştir.²⁷⁵

Manastır'da günümüzde halk arasında bedesten olarak bilinen yapı bir kapalı çarşıdır.Yapının arsaya göre uyarlanan asimetrik planı,iç mekanın belirli bir sıra takip etmeden koridorlara bölünmesi bu düşünceyi güçlendirmektedir.Yazılı kaynaklarda sıkça rastladığımız bedesten varlığından eminiz ancak bu yapı ya yüzyıllardır yanlış adlandırılmış ya da bu mekanda böyle bir yapı mevcuttu,daha sonraki yıllarda ise çeşitli nedenlerden dolayı yıkılmıştır.

²⁷³ A.Matkovski ve P.Angelakova, "Opis na patuvanjeta na Venecijanskiot pratenik Lorenzo Bernardo niz Makedonija vo 1591 godina ",**GİNI** Br. 1,Godina XV,Skopje,1971,s.215.

²⁷⁴ Evliya Çelebi,age, s.307-8.

²⁷⁵ A.Matkovski, **Makedonija vo delata na stranskite patopisci,1778-1826**,Misla,Skopje, 1991,s.550-557.

E.KULELER

1.Saat Kulesi

Envanter Numarası: RZZSK, 02.12.1969, 01-1458/1 Tescil Tarihi ve 4-802-009/22 dosya numarası altında kayıt edilmiş eski eser statüsündedir.

Yeri ve Adresi: Saat kule, şehrin merkezinde Kadı Mahmut Efendi(Yeni) Caminin hemen karşısında bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 19

Fotoğraf :192-196

Çizim :32-38

İnceleme Tarihi :Eylül 2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi :İncelememiz esnasında yapıda kitabeye rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi :Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi :Bilinmemektedir.

Mimarı :Bilinmemektedir.

Banisi :Bilinmemektedir.

Yapının Tanımı: Osmanlı döneminde çok sayıda şehirde inşa edilen saat kulelerin bir örneğidir.1830, 1911, 1935, 1950, 1965 ve 1992 yıllarında onarım gören saat kulesi'nin 1911'deki onarımı geniş çaplı yapılmıştır. 1925 yılına kadar yerinde olan saatin mekanizması, 1936'da Almanlar tarafından yenisi hediye edilmek suretiyle değiştirilmiş ve eski mekanizma monopol binasına taşınmıştır. 1965'de Almanya'nın "Kortage" şirketi tarafından saat mekanizması tekrar değiştirilmiştir. 1992'de çan kısmına haç takılarak, saat kulesi siyasî amaçlar için kullanılmıştır.²⁷⁶

²⁷⁶ Saat Kule ile ilgili bkz,Vesna Koçankovska,"Saat Kula vo Bitola", **Zbornik na trudovi**, 12-13-14, Bitola,1992-1995, s.44-69.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi:Saat kulenin kareye yakın 5.85 x 5.76 metre boyutlarında planı vardır.Uzunluğu 28 metredir.Gövde kalınlığı yükselince azalmaktadır.Kaide kısmı 5.45 metre yüksekliğindedir.Bu kısımdan sonra gövde 14 cm. için daralmaktadır.Ayrıca bu yükseklikten başlayarak kule gövdesinin köşeleri pahlıdır.Bu nedenle, dikdörtgenden sekizgen şeklini almıştır.Gövdenin 22.40 metresindeki yüksekliğinde sekizgen şekli yine dikdörtgene dönüşmektedir.Bu bölüm saat kadranlarının bulunduğu yerdir.Bu kısmın üzerinde 4.4 x 4.5 metre boyutlarında dikdörtgen planlı teras bölümü bulunmaktadır.Demir korkulukla çevrili terasın merkezinde yüksekliği 3.1 metre olan düzgün olmayan sekizgen prizma kule yer almaktadır.Bu kule kubbe ile örtülüdür.(Çizim:32-33-34-35-36)

2-Malzeme ve Teknik: (Çizim:35-36)Saat Kulesinin alt kısımları kaba yontma taşla,üst kısımları ise kesme taş ve tuğla karışımı ile inşa edilmiştir.(Resim:192-193)

3-Cepheler: Kuzey ve batı cephesinde(Çizim:37-38)(Resim:194) merdivenlerin ışıklandırılması ve hava alması için 13 cm x 28 cm boyutlarında pencereler yerleştirilmiştir.Kuzey cephede 7, batı cephede ise 6 pencere mevcut.

Kuzey cephede genişliği 76 cm., yüksekliği 160 cm. olan kulenin yuvarlak kemerli giriş kapısı(Resim:195) bulunmaktadır.Giriş önünde merdiven bulunmaktadır.

Saat kadranlarının yer aldığı cephelerde,saatin her iki tarafında her cephede ikişer kaval silme bulunmaktadır.(Resim:196)Silmeler kaide,gövde ve başlıktan oluşmuştur.Kaval silmesi yuvarlaktır ve bir kısmı cepheye gömülüdür.Silmelerin kaide ile gövde ile başlık ile gövde aralarına bilezikler yerleştirilmiştir.Başlıklar ve kaideleri yuvarlak ve sadedir.Teras kısmında bulunan sekizgen kulenin her yanında yuvarlak kemerli açıklıklar mevcuttur.

4-İç Mekan:Zemin ve dört katı vardır.Zemin tek mekanlıdır.Yüksekliği 2.97 metredir.Üzeri ahşap tahtalardan oluşan bir tavan çatısı vardır.Bu mekan, muhtemelen güvenlik amaçlı yapılan ara mesafesi olan ikinci bir tavanla daha örtülmüştür.Zemin mekanına girişin sağ tarafında bulunan açıklıktan taştan yapılmış merdivenlere gidilmektedir.Birinci katın kuzeybatı köşesinde merdivenler devam etmektedir.Bu mekanda saatin ağırlıkları aşağıya doğru sarkmaktadır.İkinci kat 2.5 x 2.6 metre boyutlarında kareye yakın bir planı vardır.Mekan zemini tahta levhalardan oluşturulmuştur.Bu mekanın ortası açık ve saatin metal zincirleri aşağıya sarkmaktadır.Kuzeybatı köşedeki merdivenlerden üçüncü kata çıkılmaktadır.Bu kat 24.12 metre uzunluğundadır.Bu mekanın da ara katları ahşap iskeletlidir.Bu bölüm saat mekanizmasının asılı olduğu cephenin iç kısmıdır.İç kısımda pandantifler gözlenmektedir.Her duvarda yuvarlak kemerli açıklıklar mevcut.Bu açıklıklar dıştan saat ile kapatılmıştır.Bu mekanın kuzeydoğu kısmında bulunan tahta merdivenden teras kısmındaki kuleye geçilmektedir.Bu mekan kulenin dördüncü katıdır.Bu mekanda saatin müzik mekanizması bulunmaktadır.

B-Süsleme

1-Taş:Sade görünlü olan saat kulede, saat kadrانlarının bulunduğu cephe yüzeylerinin köşelerinde süsleme detayları olarak sadece silme bileziklerle profillenmiş, kaval silmeleri bulunmaktadır.Bunların dışında cephelerde hiçbir süsleme unsuruna yer verilmemiştir.

C-Tarihlendirme:

Bir yayında, Saat kule yazılı kaynaklarda ilk olarak XVII. yüzyılda anıldığı fakat kimin tarafından ve nerde adının geçtiği belirtilmemiştir.²⁷⁷ Diğer bir yayında ise halk arasında konuşulanlara göre hareket edilerek, Saat kule, Aziz Dimitri kilisesinin yapıldığı 1830 yılında inşa edildiği belirtilmiştir.²⁷⁸H.Acun, "çatı

²⁷⁷ Koçankovska,agm,s.44.

²⁷⁸ Radmila Momidik-Petkova,"Sakralna i profana islamska arhitektura",**Sektorska studija na Zavod, Muzej i Galerija-Bitola**,Bitola 1976,s.124.

kısımının XIX. yüzyılda yapıldığı bellidir...” diye yayınında söz etmiştir.²⁷⁹ Yazılı kaynaklarda sözü edilen inşaat tarihleri kesin bir dayanağı olmadan verilmiştir.Bilindiği üzere,saat kulesi yapma geleneği,Osmanlılarda,Kanuni Sultan Süleyman Döneminden(1520-1566) hemen sonra başladığı kabul edilir.²⁸⁰XVI.yüzyıla ait Üsküp Saat Kulesi bunu ve bu geleneği Balkanlar’dan Anadolu’ya uzandığı düşüncesini destekler.Balkanlarda saat kule yapma geleneğinin daha sonraki yıllarda da devam ettiğini görmekteyiz.Manastır Saat Kulesinin mimari özelliklerine bakıldığında,XVIII.yüzyılın ikinci yarısına ait Travnik Yukarı Saat Kulesi²⁸¹ ile XIX.yüzyıla ait Travnik Mehmet Kukaviç Paşa Saat Kulesine²⁸² benzerlik göstermektedir.Saat Kulenin teras kısmı ise XIX. yüzyıla ait Çanakkale Saat Kulesi²⁸³ ve İstanbul Sirkeci Garı Saat Kulesi²⁸⁴ ile benzerdir.Yapı,kanaatimizce,muhtemelen XIX.yüzyılda yapılmıştır.

²⁷⁹ Hakkı Acun, “Makedonya,Manastır Bölgesi(Manastır,Ohri,Pirlepe)Saat Kuleleri”, **Atatürk ve Manastır Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1999, s.326.

²⁸⁰ Hakkı Acun,**Anadolu Saat Kuleleri**,Atatürk Kültür,Dil ve Tarih Yüksek Kurumu-Sayı 85,Ankara 1994,s.5.

²⁸¹ Acun,age,s.50.

²⁸² Acun,age,s.50.

²⁸³ Acun,age,s.13-14.

²⁸⁴ Acun,age,s.23.

2. Zindan Kule(Bey Kulesi)

Envanter Numarası: RZZSK 14. 11. 1950 tescil tarihli ve 670/1982 envanter sayılı; 4-802-009/19 dosya numarasıyla eski eser statüsündedir.

Yeri ve Adresi: Kule,şehrin batı tarafındaki Stiv Naumov ilköğretim okulunun bahçesinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 20

Fotoğraf :197-203

Çizim :39-42

İnceleme Tarihi : Eylül 2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : İncelememiz esnasında yapıda kitabeye rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi :Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.

Mimarı :Bilinmemektedir.

Banisi : Kuleyi, Hacı Mahmud Efendi yaptırmıştır.Tevfik, bir dayanak göstermeden Kuleli Müftü Şeyh Mahmud Efendi olarak da bilinen bu şahsın hicri 1038/miladi 1628-29 yıllarında Manastır şehrinde müftü olduğunu belirtmiştir.²⁸⁵Bir diğer yayında, Hacı Mahmud Efendinin, Nakşibendi tarikatının ruhani lideri ve şeyhi olduğu ileri sürülmüştür.²⁸⁶Bu tür kule yapıların Bey kulesi olarak inşa edildiğini, Üsküp Bey Kulesi ve Kratova Bey kulelerine olan benzer özelliklerinden anlıyoruz.

Yapının Tanımı: Kule, Hacı Mahmud Efendinin mülkiyetinde, ikamet ettiği mekanların arasında yapılmıştır.Kule,şeyhin zaman zaman ruhani yolculuklarını yaptığı mekan haline gelmiştir.²⁸⁷1903 yılı civarında cezaevi olarak kullanıldığı için adı Zindan Kulesi olmuştur.

²⁸⁵ Mehmed Tefik,age, s.223.

²⁸⁶ Mihaylovski,agm, s.71.

²⁸⁷ Mehmed Tefik,age,223."Bu yayının devamında,şeyhin ve ondan sonra eşinin de sonsuzluğa dek ortadan kaybolarak yeryüzünde değerli eşyalar bırakmış oldukları belirtilmiştir.Bu eşyaların,farklı sorunları olan insanları tedavi edebilecekleri yolunda inanışlar mevcuttur..."

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Kule düzgün olmayan kare planlıdır.Yapının uzunluğu 6.50, genişliği 5.35 metredir.Kirpi saçaklı kırma çatı ile örtülüdür.(Çizim:39-40)(Resim:197)

2-Malzeme ve Teknik: Yapı moloz taşlarla inşa edilmiştir.(Çizim:41)Duvarlarının kalınlığı 1.08 ile 1.22 metre arasında değişmektedir.Üst kısımlarda ise duvarların kalınlığı 0.98 metredir.Kulenin tamamı 10.95 metre yüksekliğindedir.

3-Cepheler: Kuleye güneybatı cephesinden, zeminden 2.30 metre yüksekliğinde olan bir yuvarlak kemerli açıklıktan girilmektedir.(Resim:198)Yapının kuzeybatısının(Resim:199) alt ve üst sıralarında birer yuvarlak kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır.Bu cephenin en üst sırasında iki mazgal pencere yer almaktadır.Batı cephenin üst sırasında bir yuvarlak kemerli pencere açıklığı bulunmaktadır.(Resim:200)Doğu cephede ise batı cephedeki pencere ile aynı ekseninde olan kare şeklinde küçük ebatlı bir açıklık mevcuttur.(Resim:201)

4-İç Mekan:Zemin katın kuzeybatı kısmında bulunan ocak yemek ısıtma ve hazırlama amaçlıdır.Ahşap merdivenlerin yardımıyla gidilen ve daha yüksekte bulunan ikinci bir platformda gıdaları saklamak amacıyla yapılmış depo bulunmaktadır.Ara kat 0.90 metre yüksekliğindedir.Bu mekanda da ayrı bir depo bulunmaktadır.Üst katta şeyhin kaldığı mekan bulunmaktadır.Bu mekanda,ocak,tuvalet ,lavabo ve giriş kapısının üstünde yer alan silah yerleri mevcuttu.

B-Süsleme

1. Tuğla: Yapı örtüsünün altında kirpi saçak yer almaktadır.(Resim:202)

C-Tarihlendirme:

Yapının net olarak inşa tarihi bilinmemektedir.Makedonya'da kule yapma geleneği, genellikle XVII. İle XVIII. yüzyıl esnasında yaygındır.Yazılı

kaynaklarda Hacı Mahmud Efendinin hicri 1038-39/miladi 1628-29 yılında yaşadığını varsaydığımızda, bu kulenin de XVII.yüzyıla ait olması muhtemeldir.

F.KONAK

1.Hacı Mahmud Konağı

Envanter Numarası: Eski eser statüsündedir ancak devletin koruması altında değildir.

Yeri ve Adresi:Şehrin merkezinde,Koca Kadı Camisinin karşısında,Straşo Pincur sokağı,3a numaralı adreste bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 21

Fotoğraf :203-206

Çizim :43

İnceleme Tarihi : Eylül 2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : İnceleme esnasında,yapıda hiçbir kitabeye rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.Ancak,plan,cephe ve pencere düzenine göre konağın XIX.yüzyılın ikinci yarısında inşa edildiği görüşündeyiz.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Günümüzde konakta ailesiyle birlikte ikamet eden Münire Mefair'den aldığımız bilgiye göre²⁸⁸,evin sahibi, aynı zamanda babası olan Manastır Evkaf Dairesinden emekli memur Hacı Mahmut'tur.

Yapının Tanımı:

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi:

İki katlı olan evin dikdörtgen planı vardır. İç sofa plan düzenine göre uyarlanan evin zemin katındaki sofanın batı ve doğu yönünde her iki tarafında ikişer oda bulunmaktadır.Zemin katın kuzeyinde merdiven boşluğu

²⁸⁸ Münire hanımdan öğrendiğimize göre, Hacı Mahmud Bey, konağı 1900 yılından evvel iki subay oğlu olan bir bayandan satın almıştır.Ancak bu bilgiyi destekleyecek belge olmadığından bayanın kimliği hakkında da fazla bilgiye sahip değiliz.

bulunmaktadır.İkinci katta aynı plan uygulanmıştır.Fakat burada,iç sofanın yol yönünde cepheye açıldığı görülmektedir.Bahçeye açılan tarafı ise terasla sonuçlanmaktadır.Üst kattaki yola bakan odalar furuşa oturtulan çıkmalara şeklindedir. Evin örtüsü ahşap bir konstruksyon üzerinde oturtulan kiremitlerle kaplanmıştır.Evin etrafını kuşatan ahşap pervaz,örtünün hemen altında yer almıştır. (Çizim:43)

2-Malzeme ve Teknik: Hacı Mahmud Konağı kerpiçten yapılmıştır.Kerpiç duvarı kireçli kumlu harç ile sıvanmış ve harcın üzeri badana ile örtülmüştür.

3-Cephele: Caddeye bakan zemin kat cephesinin üst kısımlarında dört adet pencere açıklığı bulunmaktadır.Bu pencereler kare şeklindedir ve demir parmaklıklarla kaplıdır.Üst kat cephesinde ise çıkmalarda üçer adet,bunların arasında,sofanın caddeye bakan cephesinde üç adet ve kuzey doğu köşesinde bir adet daha toplam 10 penceresi vardır. (Resim:203) Ahşap pervazlı pencereler dikdörtgen şeklindedir.İki katlı tasarlanan pencerelerin alt kattaki kısımları iki kanatlı olarak açılır ve kapanır,üst kattaki ise hareketsizdir. Evin ön cephe yüzeyi alt ve üst katta altışar adet olmak üzere toplam 12 penceresi vardır. (Resim:204)Bunların batı kısmında yer alanlar son yıllarda takılarak yeni tarihlidir.Cephenin doğu kısmında yer alan pencereler ise ön cephe pencereleriyle aynı tertiptedir.Evin giriş kısmı zeminden biraz yüksektedir.Üç sıra merdivenle çıkılan bu bölümün ön kısmı açıktır.Bu bölümün üstünde,üst kattaki teras kısmı yer almaktadır.Terasın ahşap korkulukları ve üçgen alınlığı vardır.

4-İç Mekan:Konağın iki katında da merkezde birer sofa,bunun etrafında ise karşılıklı ikişer olmak üzere dört adet oda bulunmaktadır.Odaların duvarlarında eski konaktan kalan fakat bazı kısımları günümüzde yenilenen dolap ve yükükler yer almaktadır. (Resim:205-206)Sofanın kuzeydoğu köşesinde yer alan ve günümüzde mutfak olarak kullanılan odanın kuzey duvarında, dolap kapakları altında gizlenen ve muhtemelen ocak yeri olan yuvarlak kemerli bir niş görülmektedir.Zemin katın kuzey tarafında yer alan

merdivenler geniş yapılmıştır ve tek yöne bağlı kalmayarak istikamet değiştirmektedir.

Çok kötü bir durumda olan üst kat günümüzde kullanılmamaktadır.Bu katın güney kısmında bahçeye açılan teras,kuzey duvarında ise pencere açıklıkları mevcuttur.Kuzeydoğu ve kuzey batı köşesinde yer alan odaların doğu ve batı duvarlarında birer adet pencere açıklığı bulunmaktadır.

B-Süsleme: Evin her odasının içinde birer hamamcık ve yüklük vardır.Ayrıca her katta birer hela mevcuttur.Fakat,süsleme başlığı altında kayda alınacak değeri yoktur.

C-Tarihlendirme:Evin tarihlendirmesiyle ilgili yazılı kaynağa rastlanmadı.Mülk sahibinden öğrendiğimize göre, ev 1900 yılında satın alınmıştır ancak bu bilgiyi destekleyecek belge yok. Evin bol pencereli olması,üst kattaki sofanın ve odaların cepheye açık olması,merdiven kısmının daha geniş ve yayvan olması ve tek yöne bağlı kalmaması özellikleri,yapının XIX.yüzyılda inşa edilmiş olabileceği düşündürür.²⁸⁹

²⁸⁹ Makedonya'da,Osmanlı dönemindeki konut mimarisıyla ilgili bkz.:Aneta Svetieva,**Rezbareni Tavani,Dolapi i Vрати vo Makedonija**, Skopje, 1992; Dušan Gabrijan,**Makedonska Kuka**, Mislra, Skopje, 1986.

2.Türk Konağı

Envanter Numarası: Eski eser statüsündedir ancak devletin koruması altında değildir.

Yeri ve Adresi: Şehrin merkezinde, Steryo Georgiev caddesi,40 numaralı adreste bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 22

Fotoğraf :207-214

Çizim :44

İnceleme Tarihi : Eylül 2007;Nisan 2008;

Kitabesi : İnceleme esnasında yapıda kitabeye rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.Ancak,yaptığımız araştırmalar sonucu yapının XIX.yüzyıl eseri olduğu anlaşılmaktadır.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Kimin tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.Ancak günümüzde bu konakta bir Makedon ailesi ikamet etmektedir.

Yapının Tanımı:

A- Mimari:

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi:

İki katlı konağın planı dış sofalı olarak tertiplenmiştir.Zemin kata,evin güney kısmında yer alan ve zeminden biraz yüksekte kalan girişten girilmektedir.Girişten sofaya geçilmektedir.Sofanın batı tarafında bir,kuzey tarafında ise iki oda yer almaktadır.Üst katta odaların dizilişi aynı sırayı takip etmektedir.Fakat bu katın kuzeybatı köşesinde yer alan oda furuşlarla desteklenerek cumba şeklindedir.Ahşap konstruksyon üzerinde oturtulan örtüsü kiremitle kaplanmıştır.

2-Malzeme ve Teknik:Konak kerpiçten yapılmıştır.Cephelerin bazı dökülen kısımları günümüzde tuğlalarla doldurulmuştur.Hacı Mahmud

Konağında olduğu gibi burada da kerpiç duvarı kireçli kumlu harç ile sıvanmış ve harcın üzeri badana ile örtülmüştür.

3-Cepheler: Konağın caddeye bakan batı cephesinde üst sırada altı pencere bulunmaktadır.Bu pencerelerin ikisi günümüzde tuğla ile kapatılarak üzeri badana ile örtülmüştür.(Resim:207-208)Bu cephenin alt katında ise kuzeybatıda olmak üzere bir pencere mevcuttur.Konağın girişi güney cephesindedir.Bu cephe bahçeye açılmaktadır.Cephenin sol yanında alt ve üst sırada üçer pencere yerleştirilmiştir.(Resim:209)Sağ tarafta ise merdivenlerden,zeminden biraz yüksekte kalan teras kısmına geçilmektedir.Konağın girişi terasın güney duvarındadır.(Resim:210)

Konağın kuzey cephesinin sağ üst yanında, daha sonra kapatılan bir pencerenin olduğu fark edilmektedir.(Resim:211-212)Aynı cephede,alt katta bir adet ve üst katın sol köşesinde bir adet olmak üzere toplam iki pencere daha mevcuttur.

4-iç Mekan:Konağa zeminden biraz yüksekte kalan terasın güney duvarında açılan kapıdan girilmektedir. Teras ahşap korkuluklarla kuşatılmıştır.(Resim:213)Giriş kapısından sofa kısmına geçilmektedir.Sofanın iki yüzü açıktır,batı ve kuzeyde olmak üzere üç sıra oda ile kuşatılmıştır.Girişin karşısında yer alan ahşap merdivenle ikinci kata çıkılmaktadır.İkinci katta oda tertipi aynıdır.Fakat kuzeybatı köşede yer alan odanın diğer odalara göre daha büyük ebatlıdır ve ilk yapıldığı yıllarda muhtemelen evin baş odasıydı.

Her odada,ahşap yükükler ve içerisinde birer hamamcık bulunmaktadır.

B-Süsleme: Konakta süsleme başlığı altında kayda alınacak bir unsura rastlanmadı. Ahşap tavanlar düz ve yan yana birleştirilen çitalardan oluşmuştur.Girişin doğusunda yer alan pencerenin korkuluğu demirdendir.Demir çubukların birbiriyle kesiştiği noktalarda murabba şeklinde demir takozlar bulunmaktadır.(Resim:214)

C-Tarihlendirme:Yapının inşaat tarihiyle ilgili hiçbir yazılı kaynağa rastlanmadı.Mülk sahipleri,konağın XIX.yüzyıla ait olduğunu belirtmektedir ancak bununla ilgili evrakları yoktur.Bilindiği üzere dış sofalı evler XVI. ve XVII.

Yüzyıl'da iklim koşullarına bağlı olmaksızın Anadolu'nun ve Rumeli'nin her kesiminde uygulanmıştır.²⁹⁰ Fakat, Makedonya'da günümüzde Osmanlı döneminden kalan Türk evlerin tarihleri XVIII. ile XIX. yüzyıla aittir. Türk Konağın cephe düzenlenmesine bakıldığında, bazı araştırmacıların II. Dönem olarak ayırt ettiği ve genellikle XVIII. yüzyıl sonları ve XIX. yüzyılda görülen evvelki ev tiplerine göre en karakteristik aşamaların başında, dışarıda büyük furuşlar üzerine oturtulmuş çıkmalar ve sık pencereler uygulanmasıdır.²⁹¹ Türk konağı plan itibarıyla bir yenilik getirmemiş olabilir ama dış görünüm açısından, Osmanlı Dönemi Türk evlerinin II. Dönem özelliklerini almıştır. Bu nedenle, bu konak muhtemelen XIX. yüzyıla aittir.

²⁹⁰ Metin Sözen ve Cengiz Erüzün, **Anadolu'da Ev ve İnsan**, İstanbul, 1992, s. 83.

²⁹¹ Sedat Hakkı Eldem, **Türk Evi Osmanlı Dönemi II**, İstanbul 1986, s. 146.

G.ÇEŞMELER

1.Kazan Çeşmesi

Envanter Numarası: Eski eser statüsünde değildir.

Yeri ve Adresi: Kazan çeşmesi, Hamza Bey Camisinin yakınlarında,Georgi Naumov caddesi 22b adresinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 23

Fotoğraf :215-218

Çizim : 45-46

İnceleme Tarihi : Eylül 2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi :

Çeşmenin ön yüzeyinin üst kısmında bir kitabe yazılmıştır.Ancak,günümüzde kitabenin yazıları harap olmuş vaziyettedir ve sadece bir kısmı okunabilmektedir.Çeşmenin en üst kısmında,"Kazan Çeşmesi" yazılıdır.Alt kısmında ise:

"Boş alanın.....

.....Mustafa Hüseyin

.....

Sene 1228". (Kititabe silinik olduğundan tamamı okunamamıştır).

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Hicri 1228 / Miladi 1813-14.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi: Kitabede Mustafa Hüseyin ismi kısmen okunabilmektedir. Bu sebeple çeşmenin banisi, kitabede okunan Mustafa Hüseyin'in olduğu ihtimali vardır. Ancak bunu teyit edecek başka bir belgemiz yoktur. Ayrıca Mustafa Hüseyin'in kim olduğu konusunda da bir bilgi edinemedik.

Yapının Tanımı:

A- Mimari:

Mermerden yapılan bu çeşme dikdörtgen prizma gövdelidir.(Resim:215-216) Üst kısmında kaval silmeyle kuşatılan taş bloklarla örtülmüştür.Son yıllarda çeşmenin yıkılmaması için demir kemer ilave edilmiştir.(Çizim:45)

B-Süsleme

Çeşme gövdesinin dört yüzeyi de ince kabartmalarla süslenmiştir.Çeşmenin alt kısımlarında at nalı şeklinde kemerler mevcuttur.Ön yüzeyindeki kemerin iç kısmında içinde yazı yerleştirilen bir rozet mevcuttur.(Çizim:46)Diğer yüzeylerde ise,kemerin dışında kalan kabartmalı rozetler bulunmaktadır.Bu rozetlerin içi birer stilize çiçekle süslenmiştir.(Resim:217-218)

2.Türk eşmesi

Envanter Numarası: Eski eser statüsünde değildir.

Yeri ve Adresi: Manastır Adliye Mahkemesi karşısında,Sudska caddesinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 24

Fotoğraf :219-221

Çizim : -

İnceleme Tarihi : Eylül 2007;Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : Çeşmenin ön yüzeyinin üst kısmında bir kitabe bulunmaktadır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi :

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Bilinmemektedir.

Yapının Tanımı:

A- Mimari:

Mermerden yapılan çeşme dikdörtgen prizma şeklindedir.(Resim:219-221)Üst kısmında gövdeyi taşıyan iki levhası vardır.Ön gövde yüzeyinin alt kısımlarında suyun geçmesi için bir delik mevcuttur.

B-Süsleme: Gövde yüzeyleri sadedir.Ön gövdenin üst kısımlarında kitabe yazıları bulunmaktadır. Alt kısımlarında at nalı şeklinde bir kemer mevcuttur.

H.MEKTEP

1.Adem Mahmud Mektebi

Envanter Numarası: Eski eser statüsünde değildir.

Yeri ve Adresi: Adem Mahmut Okulu,Yukarı Mahalle olarak bilinen bölümde, Dimitar Vlahov caddesinde,16b adresinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No: 25

Fotoğraf :222-231

Çizim :47

İnceleme Tarihi : Nisan 2008,Haziran 2009;

Kitabesi : İncelememiz esnasında yapıda hiçbir kitabenin günümüzde olmadığı tespit edilmiştir.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Bilinmemektedir.Yapılan incelemeler ve bilgiler doğrultusunda yapının XIX.yüzyıl eseri olduğu görüşünderiz.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Hacı Bey

Yapının Tanımı: Manastır'da 1902-1910 yılları arasında faaliyet gösteren 20 Sıbyan mektepten biridir.²⁹²

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: Doğu-Batı yönünde uzanan bir arsada yer alan Adem Mahmud Mektebinin dikdörtgen prizmal kütleli, kiremit kaplı bir örtü ile sonuçlanmaktadır.Planı, üç bölümün yan yana oturtulmasından oluşmaktadır. Her üç bölüm dikdörtgen planlıdır.Yapının doğusunda yer alan giriş kısmı dikdörtgen şeklinde bir çıkıntıdır.(Çizim:47)

²⁹²M.İbrahimgil, “ Manastır'da Eğitim Yapıları ve Atatürk'ün Okuduğu Askeri İdadı ”, **Atatürk ve Manastır Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1999,s.113.

2-Malzeme ve Teknik: Yapı moloz taş ve tuğla ile inşa edilmiştir.Bazı kısımları,örneğin güneybatı köşesinde ve üst kat cephelerin pencere altlarında olduğu gibi, dökülen yerler tuğla ile doldurulmuştur.Cephelerin üstü kumlu harç ile sıvanarak üzeri badana ile örtülmüştür.(Resim:222)

3-Cepheler:Yapının girişi doğu cephede yer almaktadır.Bu bölüm dikdörtgen şeklinde bir çıkıntıdır ve her iki katta da aynı olmak üzere yanlarda birer paye ortada iki adet sütunla desteklenen teras şeklindedir.Terasın doğu duvarında,ortada kapı ve bunun her iki yanında birer adet pencere olmak üzere, iki katta da aynı düzen takip edilmiştir.(Resim:223,226,227,228) Doğu cephenin batı yüzeyinde zemin ve birinci katta birer adet pencere açıklığı mevcuttur.Bu cephenin doğu tarafında ise zemin ve birinci katta ikişer adet pencere açıklığı bulunmaktadır.

Güney cephenin merkezinde dikdörtgen şeklinde giriş açıklığı,bunun üzerinde iki adet ile yan yüzeylerde altta ve üstte olmak üzere birer adet pencere mevcuttur.(Resim:224,229)

Yapının kuzey cephesinde,altta muhtemelen son yıllarda ilave edilen bir kapı ve iki pencere,üst katında ise dört penceresi vardır.(Resim:225,231)

Yapının batı cephesinin kuzeybatı tarafında altta iki,üstte bir adet pencere bulunmaktadır.Bu cephenin güneybatı tarafında ise altta dört adet küçük ebatlı ve kare şeklinde pencere açıklığı,üstte ise üç adet pencere yer almaktadır.

4-İç Mekan:

Yapının iç mekanı günümüzde yan evin sahipleri tarafından depo olarak kullanılmaktadır.İç kısmı değişikliğe uğramış ve asli halinden hiçbir unsur kalmamıştır.Dershanelerin duvar ve zemin yüzeyleri parkelerle gelişigüzel kaplanmıştır.İç mekanın merkezinde geniş ve yayvan merdivenler üst kata doğru yön değiştirmektedir.Merdivenlerin sağ ve solunda dershaneler yer almaktaydı.

B-Süsleme

1-Tuğla: Yapının girişinde yer alan ikinci kat sütunları neoklasik üslubundadır. (Resim:198-200,203)Sütun gövdeleri yuvarlaktır. Sütun başlıkları

kenger yaprağı motifiyle süslenmiştir.Ayrıca,kuzey ve batı cephesinin üst katında köşelerde yer alan gömme payeler kenger motifiyle sonuşlanmıştır.

C-Tarihlendirme

Yapının adı Maarif Salnamesinde mevcut değildir.Adem Mahmut Mektebinin,XIX. yüzyılın sonlarına doğru Hacı Bey tarafından inşa edildiği,onarımının ise Salih Bey tarafından yaptırıldığı yönünde düşünceler mevcuttur.²⁹³ Ancak,bunu destekleyen belge yoktur.Yapının dış cephelerinde yer alan neoklasik motiflerinin uygulanması,Adem Mahmud Mektebinin muhtemelen XIX. yüzyıla ait olduğu düşündürür.

²⁹³ M.İbrahimgil,agm,s.113.

İ.ASKERİ YAPILAR

1.Askeri İdadi ²⁹⁴

Envanter Numarası:Eski eser statüsündedir.

Yeri ve Adresi: Manastır şehirlerarası otobüs istasyonunun yakınlarında,Kliment Ohridski caddesi üzerinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:26

Fotoğraf :232-237

Çizim : 48

İnceleme Tarihi : Nisan 2007;Haziran 2009;

Kitabesi : Askeri İdadi binasının giriş kapısı üzerinde Osmanlıca “Manastır Askeri İdadi” yazısı yer almaktadır.(Resim:232)

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Maarif Salnamesinde, yapının hicri 1296/miladi 1978-79 yılında inşa edildiği belirtilmiştir. ²⁹⁵

Mimarı :Bilinmemektedir.

Banisi : Manastır Valisi Köse Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır.

Yapının Tanımı:

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi:Yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanmaktadır. Dikdörtgen planlı yapının bodrum katı ve iki katı daha vardır.Yapının ortası yine dikdörtgen planlı açık avludan ibarettir. Güneyde ve

²⁹⁴ Günümüzde bu yapı şehir müzesi olarak kullanılmaktadır.Müzenin kapsamında Askeri İdadi’de 13 Mart 1899 yılında mezun olan Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk’ün Anıt Odası vardır.Atatürk Anıt Odası 3 Ekim 1996 yılında iki ülke Cumhurbaşkanlarının katıldığı törenle ziyarete açıldı.Anıt odasında,Atatürk’ün balmumu heykeli,büstü ve hayatı ile katıldığı savaş ve mücadelelerle ilgili evraklar sergilenmektedir.Bu bölüm Genelkurmay Başkanlığımızın T.C. Manastır Fahri Başkonsolosu merhum Mithat Enver ,Makedonya Hükümeti Yetkilileri ve Şark Mobilya A.Ş. ’nin maddi katkılarıyla açılmıştır.

²⁹⁵ Maarif Salnamesi,s.890. Askeri İdadıye’nın müfredatı,öğrenci ile hoca sayıları konularında bkz.,Maarif Salnamesi,s.898.

doğuda olmak üzere iki girişi vardır.Odalar kiremit kaplı kırma çatıyla örtülüdür.(Çizim:48)

2-Malzeme ve Teknik: Yapının birinci katı moloz taştan,birinci ve ikinci katı tuğladan yapılmıştır.

3-Cepheler:(Resim:233) Yapının örtü sistemi altında, beden duvarıyla kesiştiği çizgide silme saçak uygulanmıştır.Yapı etrafını dolanan silme kuşak giriş kapısının yer aldığı ve dışa taşıntı yapan cephenin orta ekseninde, üç dilimli kemer şeklindedir. İlk yapıldığı yıllarda,dershaneler ve yatakhaneler olarak kullanılan odalar avlu etrafında dört yanda bir sıra halinde dizilmiştir.

Dış cephe yüzeylerinde ve avluya bakan cephe yüzeylerinde pencere düzeni aynı tertiplenmiştir.Alt ve üst kat pencereleri basık kemerlidir. Pencere söveleri hafif dışa taşkındır.Yapının giriş kapıları ile avluya açılan kapılar yuvarlak kemerlidir.(Resim:234-235) İkinci kat, birinciye göre dışa taşkındır ve bu kısmında silme kuşak uygulanmıştır.

4-iç Mekan:Askeri İdadi'ye doğu tarafında yer alan kapıdan girilmektedir.Bu bölümde ikinci kata çıkan merdivenler bulunmaktadır.(Resim:236)İç mekan düzenlemesi, planına uygun bir biçimdedir.Odalar koridor etrafına uzunlamasına tek sıra halinde dizilmiştir.Her iki katta da aynı düzenleme mevcuttur.Batı ve doğu taraflarda dershaneler,güney ve kuzey taraflarda ise yatakhaneler yer almaktaydı.

2. Ordu Evi

Envanter Numarası:Eski eser statüsündedir ancak devletin koruması altında değildir.

Yeri ve Adresi: Askeri İdadi'nin hemen yakınında Marşal Tito(Şiroke Sokak) caddesinde bulunmaktadır.

Şehir Haritasında Yer No:27

Fotoğraf : 237-244

Çizim : 49

İnceleme Tarihi : Nisan 2007;Haziran 2009;

Kitabesi : Yapıda inceleme yaparken hiçbir kitabe rastlanılmamıştır.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : 1911-1918²⁹⁶

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Manastır Valisi Abdülkerim Paşa

Yapının Tanımı: Neoklasik tarzda yapılan Manastır Ordu Eviyle ilgili ilginç bir hikaye bulunmaktadır: "Osmanlı Devleti,I.Dünya Savaşı öncesinde, Manastır'da bulunan 3.Ordu Komutanlığına,bu ülkede bir ordu evi yapılması için ödenek tahsis ediyor.Ordunun 1912 yılında başlayan Balkan Savaşı sonunda bölgeyi terk etmek zorunda kalmasına rağmen,Ordu Evinin inşası için tahsis edilen ödenek,bu maksatla Makedonlara teslim ediliyor.Makedon yetkililer de Osmanlının ülkedeki topraklarını kaybetmiş olmasına karşın Ordu Evinin inşaatını tamamlıyor."²⁹⁷ Günümüzde tamamı onarılmıştır.Cephele beyaz renkle sıvandıği için halk arasında Beyaz Köşk olarak bilinmektedir.İç mekanına girilemedi.

²⁹⁶ Mehmed Tevfik,age, s.215.

²⁹⁷ Bu bilgileri Doç.Dr.Mehmet Zeki İBRAHİMGİL hocamızın hazırladığı ve yayında olan Manastır Envanteri çalışmasından alınmıştır.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: İki katlı bir yapıdır.Yapının kuzey-güney doğrultusunda uzanan dikdörtgen şeklinde planı vardır.Merkez mekan kare planlıdır,bunun her iki yanına enine dikdörtgen planlı ikişer ünite ilave edilmiştir.Merkez mekana göre bu üniteler dışa taşıntı yapmaktadır.Yapı kiremit çatıyla örtülmüştür. (Çizim:49)

2-Malzeme ve Teknik:Kesme taşla inşa edilmiştir.Günümüzde tamamen sıvanmıştır.

3-Cepheler: (Resim:238-244)Örtü sistemi altında,yapı etrafını kuşatan bir silme saçak bulunmaktadır.Yapının kuzey ve güney cephelerinde olmak üzere iki giriş kapısı yer almaktadır.Giriş kapıları sivri kemerlidir.Bu iki cephede düzenleme aynıdır.Giriş kapısının bulunduğu cephe yüzeyi, dışa taşıntı yapmıştır. Birinci katta, düz bir çatı ile örtülen balkon kısmı bulunmaktadır. Bu cephe yüzeyinin üst köşelerinde savunma amaçlı top namluları yerleştirilmiştir. Batı ve doğu cephelerde de aynı düzenleme mevcut.Bu cephelerin merkez kısmı yan kısımlara göre biraz içte kalmıştır.Bu yüzeyin alt katında terasa açılan sivri kemerli üç açıklık,üst katında ise balkon kısmı bulunmaktadır.Balkona açılan cephenin pencere tertipi altta ve üstte üçer pencere ile düzenlenmiştir.Üst pencereler daire şeklinde tertiplenmiştir.Merkez mekanın yan kısımları çıkma şeklindedir. Bu yüzeylerde her katta üçer olmak üzere toplam oniki pencere mevcuttur.Alt kattaki pencereler dikdörtgen biçiminde düz lentolu olarak,üst kattaki pencereler ise sivri kemerli olarak tertiplenmiştir.Çıkma cephelerin batı ve doğu köşelerinde kalan cephe yüzeyleri ise merkez mekana göre daha içte kalmıştır.Bu kısımlarda da çıkmalarda olduğu gibi aynı tertiplenmiştir.

3-İç Mekan:İç mekanı tamamen onarılmıştır.Eski yapıya ait hiçbir unsur görülmemektedir.

B-Süsleme

Taş: Genellikle geometrik motifler hakimdir.Cephelerin üst kısımlarında eğik çizgiden oluşan silme bordürler,balkon trabzanlarında sivri kemerli uygulamalar görülmektedir.

C-Tarihlendirme: Ordu Evinin inşaatı, M.Tevfik'e göre, 1911 yılında²⁹⁸ başlamıştır.Ordu Evinin mimari planı ve inşaat bütçesi Osmanlı idaresi tarafından karşılanmıştır.Savaş sebepleri ile yarıda kalan inşaat,Osmanlının bölgeden çekilmesi ile inşaat bütçesi yeni idareye(Krallık Dönemi Yugoslavya'sına)teslim edilmiştir.Yapının inşaatı 1918 yılında tamamlanmıştır.Ordu evinin mimari ve süsleme özellikleri yapının bu döneme ait olduğunu kesinleştirmektedir.Türkiye sınırları içerisinde,Birinci Ulusal Mimarlık Döneminin yaşandığı yıllarda,batı etkisinde yapılan mimari yapılarda,özellikle cephe düzenlenmelerinde kullanılan çıkmalar,cephelerdeki sayısız düzenlemelerin uygulandığı²⁹⁹ görülmektedir.Örneğin,Ordu Evinin bol pencereli olması ve cephelerinde,örtü sisteminin altında uygulanan üç dilimli kemerler yönüyle İstanbul Haydarpaşa Eski Lisesi ile benzerdir.(XX.yy)³⁰⁰Ayrıca,cephe düzenlemesinde uygulanan çıkmalar yönüyle,Kemalettin Bey'in eseri olan İstanbul Laleli-Harikzedeler Apt.(XX.yy) ile benzerdir.³⁰¹

²⁹⁸ Mehmed Tevfik,age,s.215.

²⁹⁹ M.Sözen,Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi,Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,Ankara,1996,s.17-18.

³⁰⁰ Sözen,age,s.34.

³⁰¹ Sözen,age,s.36.

IV-GÜNÜMÜZDE AYAKTA OLMAYAN, ANCAK FOTOĞRAF VE ÇİZİMLERDEN TESPİT EDİLEN YAPILAR

A.CAMİLER

1. Kırık Cami

Envanter Numarası:

Yeri ve Adresi: Dragor nehrinin sağ kıyısında inşa edilmiş bu cami,günümüzde mevcut değildir.

Fotoğraf :245-250

Çizim :50-52

İnceleme Tarihi : Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : Bilinmemektedir.

Vakfiyesi : Bilinmemektedir.

İnşa Tarihi : Yapıdan günümüze gelebilen ve tarihini belirten herhangi bir kitabe yoktur.

Mimarı : Bilinmemektedir.

Banisi : Bilinmemektedir.

Yapının Tanımı: 1974 yılında şehir imar planı kapsamında, eski eser statüsünde olmasına rağmen yıkılmıştır.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi:Yapı kare planlı ve 7.90 x 7.90 metre ölçülerinde küçük ebatlı bir camiydi. Resimlerden, ibadet mekanının, sekizgen kasnak üzerinde oturtulan tek kubbeye örtülü olduğu görülmektedir. Kuzey kısmında iki bölümlü son cemaat yeri vardı.Kuzeybatı köşesinde yer alan minaresi yapının kasnağı kadar olan kısmı yapının beden duvarına bitişik olduğu fark edilmektedir.(Resim:217)(Çizim:50-51)

2-Malzeme ve Teknik: Cami, irili ufaklı moloz taş ve tuğla ile inşa edilmiştir.Cephelerde ,son cemaat yeri ile minare kaidesinde beş sıra tuğla ve bir sıra taş kullanıldığı görülmekte.Kasnak yüzeyinde ve minare gövdesi ise

tuğladan yapılmıştır.Kubbenin tuğladan yapıldığı ve resimlerde görüldüğü üzere sonraları dökülen kiremitle kaplandığı fark edilmekte.

3-Cepheler:

Arşiv resimlerinden öğrendiğimize göre, caminin kuzey cephesinde sağır kemerli bir giriş kapısı ve bunun doğusunda tuğlayla şekillendirilmiş bir penceresi bulunmaktaydı. (Resim:218)Batı cephesinde biri altta olmak üzere ve diğeri üst sırada iki adet yuvarlak kemerli pencere bulunmaktadır.Boyutları birbirinden farklı olan pencere açıklıkları taşla doldurulmuştur.Cephenin kuzeybatı köşesinde poligonal kaideli ve yuvarlak gövdeli minaresi yer almıştır.Resimlerde, minarenin şerefe altı istalaktit süslemeli,üst kısmının ise yıkıldığı anlaşılmaktadır.(219-220)

Güney cephede altta iki, üst sırada ise üç adet sivri kemerli pencere bulunmaktadır.Üst sıradaki pencere açıklıkları alt sıradakilere nazaran daha dar tutulmuştur.(Resim:221)

Doğu cephede,caminin batı cephesinde olduğu gibi aynı düzenleme tertiplenmiştir.(Resim:222)

4-İç Mekan:Bilinmemektedir.

B-Süsleme

1-Tuğla: Minarenin şerefe altı kısımları iki sıra istalaktit süslemelidir.Süslemenin alt kısımlarında,fotoğrafta net olmayan ancak kabartmayı andıran bazı motifler görülmektedir.

C-Tarihlendirme:Yazılı kaynaklarda yapının tarihiyle ilgili bilgilere rastlanılmamıştır.İnşa tarihini gösterebilecek arşiv evrakları da mevcut değildir.1974 yılında Makedonya Kültür Eserleri Koruma Kurumu tarafından yapılan arkeolojik kazılarda,camin altında kilise kalıntıları varlığından şüphe edilmiş ancak sonuç olarak hiçbir kalıntı bulunamamıştır.³⁰²

Yapıda,gerek kullanılan malzeme ve almaşık örgü sistemi,gerekse plan,cephe ve pencere düzeni,yapının XV.yüzyıl eseri olduğu intibasını vermektedir.

³⁰² Pavlov,agt.s.100.

2.Sungur Çavuş(Eski)Camisi

Envanter Numarası:

Fotoğraf :251-255

Çizim :52-53

İnceleme Tarihi : Nisan 2008;Haziran 2009;

Kitabesi : İncelememiz esnasında camiden günümüze herhangi bir kitabenin intikal etmediği tespit edilmiştir. Ancak, arşiv fotoğraflarından elde ettiğimiz inşa kitabesinin transkripsiyonu şu şekildedir.(Resim:251)

“Bismillâhir-rahmanir-rahim ve bihî sikatî sübhanellezî esra

Bi' abdihi leylen mine'l-mescidi'l-haram ile'l-mescidi'l Aksâ emere bi bina-i haze'l-mescid

Eş'şerif el mübarek Hacı Çavuş Beg (Bey) bin Abdullah fî zamân sahibi'l karar naşiri'l-adli ve'l-ihsân

Murad ibn-i Mehmed bin Bayezid Han halledellahû memleketehu ve ebbede saltanatahu fî tarih hamse ve işrûn ve semane- mie ammere ibn-i Abdullah haze'l-mescid sa'yen cemîlen”

Kitabeden caminin hicrî 825 / milâdî 1421-22'de Abdullah oğlu Hacı Çavuş tarafından inşa ettirildiği anlaşılmaktadır.

Vakfiyesi :

Epeyce karışık şekilde verilen Sungur Bey Bin Abdullah vakfiyenin ilk tasdiklanma tarihi hicri 838/ miladi 1435-36 yılıdır.³⁰³(Belge:5-6)Vakfiye,kadı asker Veli bin İlyasü'l Hüseyini tarafından tasdik olmuştur.

Edirne'de vakfedilen eserlerin ve malların listesinden sonra Manastır'daki camiyle ilgili bilgiler verilmiştir.Manastır'da inşa ettiği cami için bir han, şehrin çarşısında birbirine bitişik 4 ev ve bahçe,bunların iradından imama 2,hatibe 4,müezzine 1 dirhem,zaviye mesalihi için Topuk pınarı denilen yerde bir çatı altında 2 değirmen, kebe değirmeni denilen 2 değirmen,yine kebe değirmeni

³⁰³ V.G.M.A, d.989,s.204/157.

denilen bir değirmen,deli Şahin köprüsü hizasında 1 değirmen,zaviye yakınında bir bahçe,Kemer Pınar kurbünde bağ,hanın etrafında 10 ev, zaviye için camiden ayrı olarak yapılan bu vakıflardan:1/5 şeyh, 4/5 fukara ve mesakinin yine yiyeceklere ayrılmaktadır,Manastır'da inşa ettiği han için,hana mutasıl bir dükkan vakfetmektedir.³⁰⁴

İnşa Tarihi :Hicri 825/miladi 1421-22

Mimarı :Bilinmemektedir.

Banisi : Ordu komutanı Hacı Sungur Çavuş (Çavuş Bey) tarafından yaptırılmıştır.Sungur Çavuş Bey,II.Murat döneminde ordu komutanlarından biridir.M.Tevfik,II.Murat'ın Arnavut beyi İvan Kastriot'un oğlu olan İskender beye karşı düzenlediği baskında,ordu komutanlarından biri Sungur Çavuş Beydir.³⁰⁵ Manastır'dan geçerken şehrin güzelliğinden etkilenerek padişahın bu şehirde kalmasına izin vermesini istemiştir.

Yapının Tanımı: Cami, Dragor nehrin kıyısında İshak ve Haydar Kadı Camilerin arasında,eski tereke pazarında bulunuyordu.Bu cami bir külliye yapısıydı.Külliye kapsamında cami dışında,medrese,han,zaviye ve köprü bulunuyordu.Külliye kapsamında olan diğer yapılar gibi cami de, günümüze kadar korunamamıştır.Cami,1956 yılında yıkılmıştır.

A- Mimari

1-Plan,Kütle Tertibi ve Örtü Sistemi: (Çizim:52-53)Sungur Çavuş Bey cami 10.80 x 10.80 metre boyutunda kare planlı bir yapıdır.Kuzeyde üç bölümlü son cemaat yeri vardır.Merkez mekanı örten tek kubbe 10 metre çapı olan bir dairevi bir kasnak üzerinde oturtulmuştu.Kubbeye geçiş pandantiflerle sağlanmıştı.Son cemaat yerin merkez bölümü kubbe,yan bölümleri ise aynalı tonozla örtülmüştü.Minaresi yapıya bitişikti ve diğer yapılardan farklı olarak kuzeydoğu köşesinde yer alıyordu.(Resim:252)

2-Malzeme ve Teknik: Caminin cepheleri taş ve tuğla malzemeleriyle almalı teknikte inşa edilmişti.Kasnak ve minare ise kesme taştan yapılmıştır.

³⁰⁴ Kaleşi,age, s.65-88.

³⁰⁵ Mehmed Tevfik,age, s.213.

Cephe incelemeleri arşiv fotoğraflarından yapılmıştır. Bundan dolayı, bazı bölümler görülememektedir.

3-Cepheler: Sungur Çavuş Bey Camisi,yapıldığı yıldan yıkılmasına kadar muhtemelen birçok değişikliğe uğramıştır.Bu, birbirine uymayan pencere düzeni,asimetrik kubbe-kasnak orantısında hissedilmektedir.

Kuzey duvarı son cemaat yerin ön kısmı olmaktadır.Bu cephede iki sağır yuvarlak kemer ve dikdörtgen niş içerisinde bulunan giriş portali yer almaktadır.

Batı cephede alt sırada iki dikdörtgen niş,üst sırada ise biri yuvarlak kemerli diğeri ise taçlı sonuçlanan pencereler bulunmaktadır.

Güney (Resim:255)cephede alt sırada dikdörtgen şeklinde iki pencere,üst sırada ise iki sivri kemerli niş içerisinde pencereler mevcut.

Doğu cephesinde, alt sırada sağır kemerli düz lentolu iki,üst sırada ise yuvarlak kemerle sonuçlanan iki pencere bulunmaktadır.Kuzeydoğu köşesinde ise beden duvarına bitişik olan minaresi bulunmaktadır.(Resim:253-254)

B-Süsleme: Bilinmemektedir.

V.GÜNÜMÜZDE AYAKTA OLMAYAN ANCAK MEVCUT OLDUKLARI YAYINLARDAN TESPİT EDİLEN YAPILAR

A.KÜLLİYE

1. AHMED PAŞA CAMİSİ:

1.1. AHMED PAŞA MEDRESESİ: Cami ve medresenin, Ev.K.K.,758 d., s.46-11'de adı geçmiştir.Ayrıca,cami tapu defterinde 1180 tarihinde,Ahmed Paşa Camisi vakıflarına mütevellî tayini nedeniyle 26269 numarası altında kayıtlıdır.

306

2.EMİR BEY CAMİSİ:

2.1. EMİR BEY CAMİSİNDE YEGEN ALİ PAŞA MEDRESESİ: Emir Bey mahallesinde Rumeli Valisi Yeğen Ali Paşanın tevsi etmiş olduğu şerhiyle adı geçmektedir.Aynı konuyla Tapu defterinde de yer almıştır.Tapu defterinde 1205 tarihinde Rumeli Valisi iken Ali Paşanın cami tevsi ve avluda medrese ve kütüphane inşa ettiği 19297 numarası altında bildirilmektedir.³⁰⁷Bunun yanı sıra,Manastır'daki Emir Bey Camisi hatipliğinin tevcihi vesilesiyle,vakıf arşivlerinde adı geçmiştir.³⁰⁸

3.PİRİ BEY³⁰⁹ CAMİSİ:

3.1.PİRİ BEY MEKTEBİ³¹⁰: Cami ve mektebin adı evkaf kayıtlarında geçmiştir.Ayrıca,caminin,hicri 1253/miladi 1837-38 yılına ait vakıf kayıtlarında adı geçmiştir.³¹¹

4.ŞEHZADE HATUN MESCİDİ:

³⁰⁶ V.G.M.A,d.520,s.26269;Ayverdi,age,95.

³⁰⁷ V.G.M.A,d.172,2/63;Ayverdi,age,96.

³⁰⁸ V.G.M.A,d.587,s.29641.

³⁰⁹ V.G.M.A,d.171,s.2/72.

³¹⁰ V.G.M.A,d.758,s.46/3.

³¹¹ D.Gorgiev ve A.Şerif, "Defter na nedvizniot imot vo Bitola (1837/8g.), **Turski Dokumenti za istorijata na Makedonskiot narod**,popisi od XIX.vek,kniga,I,Skopje,1996,s.176-181.

4.1.ŞEHZADE HATUN MEDRESESİ: Cami³¹² ve medrese³¹³,evkaf kayıtlarında,Tapu defterinde 1196 tarih ve 24528 numarasıyla,ayrıca 1085 tarihli perakende defterde Şehzade Hatun vakfı mütevellisi hastalığına binaen vazifesinden çekilip yerine bir diğerinin tayini konusuyla yer almaktadır.D.757'deki vakıf kaydında,camide bulunan medresenin Zaim-zade Seyyid Ali B. tarafından yapıldığı bildirilmiştir.³¹⁴Ayrıca,vakıf kayıtları arasında hicri 1206 tarihli Şehzade Hatun Mescidi vakfıyla ilgili karyıtlara da rastlamaktayız.³¹⁵

5.ULUCA HALİL AĞA CAMİSİ:

5.1.ULUCA HALİL AĞA MEKTEBİ: Cami³¹⁶ ve mektep³¹⁷ evkaf kayıtlarında yer almıştır.Mektebin yeri Oğul Paşa mahallesinde gösterilmektedir.

6.YAKUP BEY CAMİSİ:

6.1.YAKUP BEY MEKTEBİ: Cami ve mektebin adı evkaf kayıtlarında³¹⁸ geçmektedir.Vakıf kayıtlarında farklı bir konu nedeniyle,hicri 1277 yılında adı geçmiştir.³¹⁹

B.CAMİLER

1.AHMED EFENDİ CAMİSİ: 93 Numaralı Manastır Tapu Defterinde adı geçmektedir.Bu cami 1085 tarihli perakende cihat defterinde hatip tayini nedeniyle sözü geçmiştir.³²⁰ Ayrıca,hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında

³¹² V.G.M.A,d.757,s.78/24.

³¹³ V.G.M.A,d.758,s.46/25.

³¹⁴ Ayverdi,age, s.105.

³¹⁵ V.G.M.A,d.987,s.18,sıra3/5

³¹⁶ V.G.M.A,d.757,s.78/11.

³¹⁷ V.G.M.A,d.757,s.78/18;Ayverdi,age, s.105.

³¹⁸ V.G.M.A,d.758,s.78/14;Ayverdi,age, s.105.

³¹⁹ BOA,d.191,s.99.

³²⁰ Ayverdi,age, s.95.

Ali Çavuş mahallesinde bulunduğu ve Topnal Mescidi ismiyle de bilindiği belirtilmiştir.³²¹

2.AL CAMİSİ: Hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında yer almaktadır.³²²

3.ALİ PAŞA CAMİSİ: Vakıf kayıtlarında³²³ ismi geçen caminin banisi Ahmed Paşanın Defterdar olduğu da,1153 tarih ve 17192 numaralı Tapu defterinden ortaya çıkmaktadır.³²⁴Hicri 1252-3/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında da yer almıştır.³²⁵

4.AZEB BEY CAMİSİ:Tapu defterinde hicri 1203 tarihinde adı geçmiştir.³²⁶

5.BALİ VOYVODA CAMİSİ: Arşiv evraklarında farklı konular nedeniyle konu edilmiştir.Ancak yeri belli değildir.³²⁷

6.CÜNEYD KADI CAMİSİ: Evkaf kayıtlarında adı geçmiştir.³²⁸

7.ÇEKİRGEÇİK CAMİSİ: Evkaf kayıtlarında adı geçmiştir.³²⁹

8.ÇELEBİ MEHMED BEY CAMİSİ: Evkaf kayıtlarında yer almaktadır.³³⁰

9.EĞRİKAŞ EFENDİ CAMİSİ: Evkaf kayıtlarında adı geçmiştir.³³¹Ayrıca, Ayşe Hatun isminde bir hanımın yaptırıp bu caminin imam ve mütevellisine vakfettiği

³²¹ Gorgiev ve Şerif,agm, s.204.

³²² Gorgiev ve Şerif,agm, s.206.

³²³ V.G.M.A,d.757,s.78/47.

³²⁴ Ayverdi,age, s.95.

³²⁵ Gorgiev ve Şerif,agm, s.207.

³²⁶ Ayverdi,age, s.96.

³²⁷ V.G.M.A,d.757,s.78/19/56;d.758,s.46/24,d.587,s.29610.

³²⁸ V.G.M.A,d.758,s.46/27.

³²⁹ V.G.M.A,d.758,s.46/27;Ayverdi,age, s.96.

³³⁰ V.G.M.A.,d.758,s.46/26;Ayverdi,age, s.96.

³³¹ V.G.M.A,d.757,s.78/40.

dükkan nedeniyle ve Tapu defterinde hicri 1203 tarihli belgede kaydı mevcuttur.³³²

10.EMİN EFENDİ CAMİSİ: Evraklarda, caminin yeri Ali Çavuş mahallesinde gösterilmektedir.³³³Bunun dışında,bilgiler verilmemiştir.

11.FAİK PAŞA CAMİSİ: Aynı adı taşıyan cami,Üsküp'te de vardı.Ancak,şehirleşme nedeniyle yıkılmıştır.Hicri 1310 tarihli vakıf kayıtlarında,Manastır şehrinin yukarı sırtlarında muhacirlerin kurduğu Hamidiye mahallesinde,Manastır Valisi Faik Paşa tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir.³³⁴

12.HACI HALİL CAMİSİ: Caminin yeri,Oğul Paşa mahallesinde,Debbağhane kariyesinde belirtilmiştir.³³⁵ Ayrıca,hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında yer almaktadır.³³⁶

13.HACI HASAN CAMİSİ: Hicri 1269 tarihli kayıta,caminin yeri Sinan Bey mahallesinde gösterilmiştir.³³⁷

14.HACI KURD CAMİSİ: Hüseyin Ağa ve Hacı Ali isminde iki kişinin yaptıkları vakıf nedeniyle bu camiden bahsedilmiştir.³³⁸

15.HACİ MEHMED CAMİSİ: Evkaf kayıtlarında³³⁹ ve Tapu Defterinde 21227 numarası altında tarihi belirtilmeden kaydı geçmiştir.³⁴⁰

³³² V.G.M.A,d.172,s.2/15;Ayverdi,age, s.96.

³³³ V.G.M.A,d.758,s.78/4.

³³⁴ V.G.M.A,d.989,s.63/51.

³³⁵ V.G.M.A,d.758,s.46/13,d.172,s.2/26/78.

³³⁶ Gorgiev ve Şerif,agm, s.211.

³³⁷ V.G.M.A,d.172,s.2/70;Ayverdi,age, s.96.

³³⁸ V.G.M.A,d.758,s.46/32;Ayverdi,age, s.96.

³³⁹ V.G.M.A,d.758,s.46/16.

³⁴⁰ Ayverdi,age, s.97.

16.HOCA PİRİ CAMİSİ: Caminin yeri vakıf kayıtlarında Debbağ mahallesinde gösterilmektedir.³⁴¹

17.HOCA HIZIR AĞA CAMİSİ: Caminin yeri Firuz Bey mahallesinde gösterilmektedir.³⁴²

18.HÜSEYİN PAŞA CAMİSİ: Kayıtlarda,caminin, Rumeli Valisi,Hüseyin Paşa tarafınca Saray-ı Ali içinde yaptırıldığı belirtilmiştir.Ancak,günümüzde saray da cami de mevcut değildir.³⁴³

19.HÜSREV KETHUDA CAMİSİ: Tapu defterinde hicri 1203 tarihinde adı geçtiği belirtilmiştir.³⁴⁴

20.İSKENDER BEY CAMİSİ: Caminin adı Evkaf kayıtlarında yer almıştır.³⁴⁵

21.KADI MUHYIDDİN CAMİSİ: Evkaf Kayıtlarında adı geçmiştir³⁴⁶.

22.KADI YAHYA CAMİSİ: Caminin adı, Tapu defterinde hicri 1203 tarihinde ve arşiv kayıtlarında yer almıştır.³⁴⁷

23.KARA DEBBAĞ CAMİSİ: Tapu defterinde hicri 1203 tarihiyle kaydı geçmiştir.³⁴⁸

24.KASIM ÇELEBİ CAMİSİ: Caminin adı vakıf kayıtlarında yer almıştır.³⁴⁹

³⁴¹ V.G.M.A.,d.757,s.78/16;Ayverdi,age, s.99.

³⁴² V.G.M.A,d.757,s.78-15;Ayverdi,age, s.99.

³⁴³ V.G.M.A,d.757,s.78/5;Ayverdi,age, s.99.

³⁴⁴ Ayverdi,age, s.99.

³⁴⁵ V.G.M.A,d.757,s.78/9,d.758,s.46/9.

³⁴⁶ V.G.M.A,d.758,s.46/33;Ayverdi,age, s.103.

³⁴⁷ V.G.M.A,d.758,s.46/23;Ayverdi,age, s.103.

³⁴⁸ Ayverdi,age, s.103.

³⁴⁹ V.G.M.A,d.757,s.78/8,d.172,s.2/2;Ayverdi,age, s.103.

25.KURD AĞA CAMİSİ: Vakıf kayıtlarında adı geçmiştir.³⁵⁰

26.KURD BEY CAMİSİ: Arşiv kayıtlarında,caminin sadece ismi bulunmaktadır.³⁵¹

27.KURD EFENDİ CAMİSİ: Vakıf kayıtlarında adı geçmiştir.³⁵²

28.MAHMUD AĞA CAMİSİ: Caminin adı vakıf kayıtlarında yer almaktadır.³⁵³ Ayrıca,hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında yer aldığı belirtilmiştir³⁵⁴.

29.MALİK PAŞA CAMİSİ: Vakıf kayıtlarında yer almıştır.³⁵⁵

30.MUHYIDDİN EFENDİ CAMİSİ: Yukarıda sözünü ettiğimiz Kadı Muhyiddin Camisi ile isim benzerliği söz konusu.Ancak,vakıf kayıtlarında farklı yerlerde adı geçmiştir³⁵⁶.

31.NASUH BEY VE NASUH KETHUDA CAMİSİ: 758 numaralı defterde Kethuda,172 numaralı defterde ise Bey unvanıyla adı geçmiştir.³⁵⁷ Ayrıca,hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında yer almaktadır³⁵⁸.

32.ÖMER AĞA CAMİSİ: Hacı-zade isminde birisinin mektebi anlatılırken,bu caminin adı da verilmiştir.³⁵⁹ Ancak,hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında

³⁵⁰ V.G.M.A,d.757,s.78/31;Ayverdi,age, s.103.

³⁵¹ V.G.M.A,d.757,s.78,20,59 ve d.758,s.46/14;Ayverdi,age, s.103.

³⁵² V.G.M.A,d.758,s.46/29;Ayverdi,age, s.103.

³⁵³ V.G.M.A,d.172,s.2/56;Ayverdi,age,103.

³⁵⁴ Gorgiev ve Şerif,agm, s.207.

³⁵⁵ V.G.M.A,d.172,s.2-57.

³⁵⁶ V.G.M.A,d.758,s.46/21;Ayverdi,age, s.103.

³⁵⁷ V.G.M.A,d.758,s.46/1,d.172,s.2/10.

³⁵⁸ Gorgiev ve Şerif,agm, s.209.

³⁵⁹ Ayverdi,age, s.103.

Serdar Camisinin banisi Ömer Ağa olduğu belirtilmiştir.³⁶⁰Muhtemelen aynı kişi söz konusudur.

33.POYRAZ BURAK CAMİSİ: Vakıf kayıtlarında adı geçmektedir.³⁶¹Bunun yanı sıra,hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında yer almaktadır.³⁶²

34.SİLAHDAR MEHMED PAŞA CAMİSİ: Vakıf kayıtlarında,sabık Rumeli Valisi Silahdar Mehmed Paşa Camisinin Yakup Bey mahallesinde olduğu belirtilmiştir.³⁶³

35.ULUCA DOĞAN CAMİSİ: Evkaf Kayıtlarında Uluca Doğan Camisi ve ayrıca ona Seyyid Efendi namındaki zatın bıraktığı ilave vakıf görülmektedir.³⁶⁴

36.ÜÇ ŞEYHLER CAMİSİ: Tefikiye Medresesinden bahsederken,Hamza Bey mahallesindeki Şeyhler Camisinin yakınında olduğunu belirtmiştir.³⁶⁵

37.YAHYA KADI CAMİSİ: Vakıf kayıtlarında ve Tapu Defterinde hicri 1093 ve 1203 tarihleri altında adı geçmiştir.³⁶⁶Ayrıca,hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında,yeri Karaoğlan mahallesinde olduğu belirtilmiştir.³⁶⁷

38.YAHYÜDDİN CAMİSİ: Cami,sözü geçen başlık altında Ayverdi'nin yapılar listesinde yer almıştır.³⁶⁸Başka kayıtlarda karşımıza çıkmayan yapının adı yanlış okunmuş olması muhtemeldir.

³⁶⁰ Gorgiev ve Şerif,agm, s.194.

³⁶¹ V.G.M.A.,d.757,s.78/36.

³⁶² Gorgiev ve Şerif,agm, s.181.

³⁶³ V.G.M.A,d.757,s.78/22.

³⁶⁴ V.G.M.A, d.757,s.78/21;Ayverdi,age, s.105.

³⁶⁵ Mehmed Tefik,age, s.214.

³⁶⁶ V.G.M.A,d.757,s.78/43,d.172,s.2/64;Ayverdi,age, s.105.

³⁶⁷ Gorgiev ve Şerif,agm, s.215.

³⁶⁸ Ayverdi,age, s.105.

C.MESCİTLER

1.ABDİ BEY MESCİDİ: Vakıf kayıtlarında adı geçmektedir.Fakat yeri bilinmemektedir.³⁶⁹

2.ABDÜ'L-CEBBAR MESCİDİ: 1085 tarihli perakende defterinde bir imam tayini nedeniyle adı geçmektedir.³⁷⁰

3.ATMACA BEY MESCİDİ: Vakıf kayıtlarında adı geçmektedir³⁷¹.Ayverdi,Tapu defterinde 1213 ve 20770 numaralarla adı geçtiğini belirtmiştir.³⁷²Ayrıca,hicri 1215 tarihli arşiv kayıtlarında da farklı konular altında yer almaktadır.³⁷³

4.BURGUCU MESCİDİ: Vakıf kayıtlarında adı geçmektedir.³⁷⁴

5.EYNE BEY MAHALLESİ MESCİDİ:

6.HACI DOĞAN MESCİDİ: Vakıf kayıtlarında adı geçmektedir.³⁷⁵

7.HACI NURİ EFENDİ MESCİDİ: Bulunduğu yeri,Manastır'da Hamza Bey Mahallesinde Sinan Bey Kabristanı yakınında bildirilmiştir.³⁷⁶

8.HARAB-I MUSRİF MESCİDİ: Hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında,sarayın çok yakınında bulunduğu ve çok harap vaziyette olduğu belirtilmiştir.³⁷⁷

³⁶⁹ V.G.M.A.,d.758,s.46/28;Ayverdi,age, s.95.

³⁷⁰ Ayverdi,age, s.95.

³⁷¹ V.G.M.A.,d.757,s.78/19,s.56,d.758,s.46/54

³⁷² Ayverdi,age, s.96.

³⁷³ V.G.M.A.,d.987,s.19/3-6.

³⁷⁴ V.G.M.A.,d.578,s.46/12/17,s.2/10.

³⁷⁵ V.G.M.A.,d.758,s.46/2.

³⁷⁶ V.G.M.A.,d.172,s.2/42;Ayverdi,age, s.97.

³⁷⁷ Gorgiev ve Şerif,agm, s.210.

9.MISIRLI HOCA AHMED MESCİDİ: Tapu defterinde 1212 tarih ve 21668 numara ile Eyne Bey mahallesinde,Mısırlı Hoca Ahmed, ismiyle, evkaf kayıtlarında³⁷⁸ yalnız Mısırlı Hoca ve bunun yanısıra³⁷⁹ Mısri efendi kısaltmasıyla da adı geçmektedir.

10.OSMAN EFENDİ MESCİDİ: Mescidin yeri Yemiş Pazarında bildirilmiştir.³⁸⁰

11.SARAÇHANE BAŞI MESCİDİ: Aynı evrakın 78-17. sayfasında ve 1203 tarihiyle Tapu defterinde bahsedilen bu caminin banileriyle bildirilen camilerden birinin,yeri nedeniyle önemli olmuştur.³⁸¹

12.SEYYİD MUSTAFA PAŞA-ZADE ABDÜLKERİM BEY MESCİDİ: Aynı adlı şahsın olan mescidinin Mısri Efendi tarafından tamir edildiği nedeniyle kayıtlarda yer almıştır.³⁸² Ayrıca,hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında cami olarak yer almaktadır.³⁸³

13.SOFTA(SUHTE)HOCA MESCİDİ: Vakıf kayıtlarında adı geçmektedir.³⁸⁴ Ayrıca,hicri 1253/miladi 1837-8 vakıf kayıtlarında cami olarak yer almaktadır.³⁸⁵

D.MEDRESELER

1.DÜLBEND KADI MEDRESESİ: Evliya Çelebi, seyahatnamesinde, medreselerden bahsederken, Dülbend Kadı Medresesinin,Manastır şehrindeki diğer dokuz medreseden en önemli olduğunu vurgulamıştır.³⁸⁶

³⁷⁸ V.G.M.A,d.758,s.46/31,d.172,s.2/43.

³⁷⁹ V.G.M.A.,d.757,s.78/6;Ayverdi,age, s.103.

³⁸⁰ V.G.M.A,d.172,s.2/76.

³⁸¹ V.G.M.A,d.172,s.78/17;Ayverdi,age s.,104.

³⁸² V.G.M.A,d.172,s.2/42.

³⁸³ Gorgiev ve Şerif,agm, s.209.

³⁸⁴ V.G.M.A,d.757,s.78/38;Ayverdi,age, s.104.

³⁸⁵ Gorgiev ve Şerif,age, s.201.

2.TEVFİKİYE MEDRESESİ: Tevfik, bu medresenin Hamza Bey Mahallesi, Şeyhler Camisinin yakınlarında yer aldığını belirtilmiştir. Ayrıca, aynı yazıda, medreseyi mahale halkı yaptırdığı belirtilmektedir.³⁸⁷ Ancak Maarif Salnamesinde Tevfikiye Medresesinin saray yanında bulunduğu belirtilmiştir.³⁸⁸

3.TÜRKLER MEDRESESİ: Tevfik, medresenin, Hacı Bey camisini yaptıran şahıs tarafından yaptırıldığı belirtilmiştir.³⁸⁹

4. ZAIM-ZADE SEYYİD ALİ BEY MEDRESESİ: Evkaf kayıtlarında adı geçmektedir.³⁹⁰ Ayverdi, medresenin, Şehzade Hatun Camisinin yakınlarında olduğunu belirtmektedir.³⁹¹

5.HAMDİ EMİN EFENDİ MEDRESESİ: Medresenin kaydı Maarif Salnamesinde yer almıştır.³⁹²

6.FEYZİYE MEDRESESİ: Maarif Salnamesinde bu yapının Hamza Bey Mahallesi, Şeyhler Camisinin yakınlarında bulunduğu belirtilmiştir.³⁹³

E.MEKTEPLER

1.FATMA SULTAN MEKTEBİ: Vakıf Kayıtlarında adı geçmektedir.³⁹⁴

2.HALİL AĞA İBNİ EL-HAC MUSTAFA MEKTEBİ: Hicri 1196 tarihli vakfiyesinden öğrenildiğine göre, Piri Bey mülküyle sınırlı olduğu mevkide, Kara Debağ Mahallesi, Şeyhler Camisinin yakınlarında bulunuyordu.³⁹⁵ (Belge:7)

³⁸⁶ Evliya Çelebi, age, s.306.

³⁸⁷ Mehmed Tefik, age, s.214.

³⁸⁸ Maarif Salnamesi, s.893.

³⁸⁹ Mehmed Tefik, age, s.214.

³⁹⁰ V.G.M.A., d.758, s.78/24.

³⁹¹ Ayverdi, age, s.108.

³⁹² Maarif Salnamesi, s.892.

³⁹³ Maarif Salnamesi, s.892.

³⁹⁴ V.G.M.A., d.758, s.78/3.

3.SEYYİD OSMAN RIDVAN MEKTEBİ:Mektebin adı evkaf kayıtlarında geçmektedir.³⁹⁶

4.SUFİ PİRİ BEY MEKTEBİ: Bu mektebin adı da evkaf kayıtlarında yer almaktadır.Ancak, yeri belli değildir.Ancak, yukarıda sözü geçen Halil Ağa İbni el-Hac Mustafa Mektebine daha doğrusu Kara Debağ mahallesinin yakınlarda bulunması muhtemeldir.³⁹⁷

5.MANASTIR-İBTİDAİ OKULU: Durumin'de bulunduğu belirtilmiştir.³⁹⁸Bunun dışında,salnamede daha dört adet iptidai(isimleri meçhul) okulun mevcut olduğu belirtilmiştir.

6.NOĞOÇAN MEKTEBİ: Salnamede mektebin merkezde bulunduğu ve hicri 1316 yılında inşa edildiği belirtilmektedir.³⁹⁹

7.GONÇAR MEKTEBİ: Salnamede,mektebin hicri 1300 yılında inşa edildiği belirtilmiştir.⁴⁰⁰

8.MEKTEBİ ECNEBİYE: Salnamede,mektebin hicri 1294 yılında inşa edildiği belirtilmiştir.⁴⁰¹

9.KEBİR-İ İPTİDAİYE: Salnamede mektebin hicri 1305 yılında inşa edildiği ve Kebir Mahallesinde bulunduğu belirtilmiştir.⁴⁰²

10.HAMİDİYE MAHALLESİ MEKTEBİ:Mektebin hicri 1307 yılında inşa edildiği belirtilmiştir.⁴⁰³

11.KARADEBBAĞ MAHALLESİ MEKTEBİ:Mektebin hicri 1308 yılında inşa edildiği belirtilmiştir.⁴⁰⁴

³⁹⁵ V.G.M.A,d.987,s.83/25.

³⁹⁶ V.G.M.A,d.757,s.78/4;Ayverdi,age, s.104.

³⁹⁷ V.G.M.A,d.757,s.78/23;Ayverdi,age, s.104.

³⁹⁸ Maarif Salnamesi,s.900.

³⁹⁹ Maarif Salnamesi,s.900.

⁴⁰⁰ Maarif Salnamesi,s.900.

⁴⁰¹ Maarif Salnamesi,s.900.

⁴⁰² Maarif Salnamesi,s.900.

⁴⁰³ Maarif Salnamesi,s.900.

⁴⁰⁴ Maarif Salnamesi,s.900.

12.İSMİ MEÇHUL BİR MEKTEP:İsmi bilinmeyen mektebin inşaat yılı hicri 1301 olarak kayda geçmiştir.⁴⁰⁵

13.MANASTIR BULGAR OKULU:

14.MANASTIR RUM OKULU:

15. MANASTIR BULGAR METROPOLİTİ OKULU:

16.MANASTIR AMERİKAN PROTESTAN OKULU(TİBBİYE OKULU):

17.MANASTIR İDADİ LEYLİ(GECE OKULU):Mektebin inşaat yılı olarak hicri 1296 tarihi kayıt edilmiştir.⁴⁰⁶

18.MANASTIR İNAT RÜŞTİYESİ: Maarif Salnamesinde 1880 yılında inşaat edildiği belirtilmiştir.⁴⁰⁷

19.MANASTIR MUSEVİ OKULU:⁴⁰⁸

20.MANASTIR ULAH OKULU(2 ADET):

21.MANASTIR RUM OKULU(7ADET):

22.MANASTIR JİMNAZİSİ(BULGAR DİNİ OKULU):

23.MANASTIR SIRP MEKTEBİ:

24.MANASTIR KIZ MEKTEBİ RÜŞTİYESİ:

25.TOPÇULAR MEKTEBİ:

26.MANASTIR MUALLİM OKULU(DARÜ'L MUALLİMİN):

F.HANLAR

1.AYŞE HATUN BİNTİ HÜDAVERDİ HATUN MÜLK HANI: Arşiv araştırmamızda elimize geçen hicri 1093 tarihli vakfiyesinde,Karaoğlan mahallesinde bir tarafında Tavıl Ahmed Çelebi mülkü,diğer tarafında el-Hac Bey Vakfı ile onü ve arkasında anacadde bulunan mevkide, bir nalbant dükkanı,bir simitçi dükkanı ve mülk hanını vakfettiğini öğrenmekteyiz.⁴⁰⁹(Belge:8)

⁴⁰⁵ Maarif Salnamesi,s.900.

⁴⁰⁶ Maarif Salnamesi,s.900.

⁴⁰⁷ Maarif Salnamesi,s.898.

⁴⁰⁸ Maarif Salnamesi,s.898'de,19'dan 26'ya kadar yer alan mekteplerin sadece isimleri kayıt edilmiştir.

⁴⁰⁹ V.G.M.A,d.987,s.61/18.

2. MAHMUD VOYVODA HANI: Evkaf kayıtlarında adı geçmiştir.Ayrıca, Tapu defterinde 1134 tarihi ile 278 numarasıyla kayıtlıdır.⁴¹⁰

G.BEDESTENLER

1.DAVUD PAŞA BEDESTENİ: Tarihi belgelerden⁴¹¹, Sadr-ı A'zam Davud Paşa'nın Manastır'da 3400 akçe gelirlir bir bedestenin ve etrafında dükkanların olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹²1591 yılında Manastır'ı ziyaret eden ve Lorenzo Bernardo,şehirdeki yapılardan söz ederken bedesteni de anmıştır.⁴¹³

Ayrıca,Evliya Çelebi,Manastır'ı ziyaret ettiğinde,bedestenin demir kapıları olduğunu ve yapılan bir hırsızlık nedeniyle kapalı olduğunu yazmıştır.⁴¹⁴

H.TEKKELER

1.ABDURRAHMAN EFENDİ DERGAHI: Vakıf kayıtlarında adı geçmektedir.⁴¹⁵

2.MEHMED EFENDİ TEKKESİ: Evkaf kayıtlarında adı geçmiştir.⁴¹⁶

3.MEHMED NAZMİ EFENDİ RİFAİ TEKKESİ: Hicri 9 Şevval 1278 tarihli vakfiyesinden öğrenildiğine göre,Rifai Tekkesi,şehrin kenarında bulunan Yakupbey mahallesinde,Hanlarönü denilen mevkide bulunuyordu.Tekkenin bir yanında arsa,diğer yanında mezarlık,her iki tarafında da anacade yer alıyordu.İki katlı yapı, ikişer oda ve bir sofa,kahve ocağı,mutfak,ahır ve dergahtan oluşmaktaydı.⁴¹⁷(Belge:9)

⁴¹⁰ V.G.M.A,d.758,s.46/30;Ayverdi,age, s.108.

⁴¹¹ Barkan,age,s.342.

⁴¹² Ayverdi,age,s.108.

⁴¹³ Matkovski ve Angelakova,age, s.215.

⁴¹⁴ Evliya Çelebi,age, s.308;Matkovski ,age, s.400-564.

⁴¹⁵ V.G.M.A.,d.757,s.78/66.

⁴¹⁶ V.G.M.A,d.758,s.78/2;Ayverdi,age, s.109.

⁴¹⁷ V.G.M.A,d.583,s.146/129.

4.ŞEYH MEHMED bin MAHMUD TEKKESİ: Tapu defterinde 1193 tarihinde kaydı geçmiştir.⁴¹⁸

5.ŞEYH ZEKERİYA EFENDİ TEKKESİ:Tekkenin adı evkaf kayıtlarında geçmektedir.⁴¹⁹

İ.ZAVİYELER

1. KURD AĞA ZAVİYESİ: Evkaf kayıtlarında adı geçmiştir.⁴²⁰

2. MEHMED AĞA ZAVİYESİ: Evkaf kayıtlarında adı geçmiştir.⁴²¹

3. MAHMUD AĞA ZAVİYESİ: Ayverdi, Tapu defterinde tarihsiz olarak 24039 numarası altında kaydı geçtiğini belirtmektedir⁴²². Ayrıca, hicri 1120 tarihli evraklarda, Mahmud Ağanın Manastır'daki dershane, cami ve zaviyesinin tamiri nedeniyle kaydı geçmiştir.⁴²³

I. KONAKLAR

1.AYŞE HATUN BİNTİ EMRULLAH KONAĞI :Hicri 21/07/1251 tarihli vakfiyesine göre, konak, Manastır Emir mahallesinde bulunuyordu. Ahşaptan yapılan bu iki odalı evin kileri ve avlusu da vakfedilmiştir. Ancak, günümüzde ayakta değildir.⁴²⁴

K.ASKERİ YAPILAR

1.KIRMIZI KIŞLA: Hicri 1253 yılında inşa edilen piyade kışlası vali mahallesinin yakınlarında bulunmaktaydı. Piyade inşasında yerli halkın iştirak

⁴¹⁸ Ayverdi, age, s.109.

⁴¹⁹ V.G.M.A,d.758,s.46/7.

⁴²⁰ V.G.M.A,d.758,s.46/4; Ayverdi, age, s.109.

⁴²¹ V.G.M.A,d.172,s.2/56.

⁴²² Ayverdi, age, s.109.

⁴²³ BOA,d.20,s.968.

⁴²⁴ V.G.M.A,d.581/1,s.156/169.

etmesi zorunlu olduğu vurgulanmıştır.Ayrıca,binanın 8 tñmen barındırabilecek bñyñklñkte olduğu belirtilmiştir.⁴²⁵

2.SÜVARI VE TOPÇU KIşLALARI: Bu kışlaların mevcudiyeti yayınlarda belirtilmiştir.⁴²⁶ Ayrıca,Rumeli Ordusunun merkezi olan Manastır'daki piyade,süvari ve topçu kışlalarının,kiremitlerinin değiştirilmesi için muktezasının yapılmasına dair konusuyla hicri 1262 yılında kayıtlarda yer almıştır.⁴²⁷

3.BEYAZ KIşLA: Hicri 1260 yılında inşa edildiği belirtilmiştir.⁴²⁸

4.ASKERİ HASTANE: Hicri 1302/miladi 1884-5 yılında inşa edildiği belirtilmiştir.Hastane,vali konağı ve cephanenin,Manastır'da, Ahmed Eyüp Paşanın vali olduğu dönemde yapıldıkları belirtilmiştir.⁴²⁹ Askeri hastaneden,1836-1838 yılları arasında şehri ziyaret eden Ami Bue⁴³⁰ ile 1843 yılında Joseph Mñler⁴³¹,şehrin tasvirini yaparken söz etmişlerdir. M.Tevfiđin verdiği tarih doğru olarak kabul edilirse,şehirde bunun öncesinde inşa edilen ve seyyahların ilgisini çekecek kadar önemli bir yapı olan bir askeri hastane daha mevcuttu.Fakat,bu yapıyla ilgili daha fazla açıklayıcı bilgi vermemişlerdir.

5.CEPHANE: Hicri 1293 yılında Tabi isminde olan bir tepede,ismi belirtmemiş kışla⁴³² arkasında inşa edildiği belirtilmiştir.1865 yılında şehri ziyaret eden Rus seyyah E.Timaev ise,şehirdeki yapılardan söz ederek 3cephanenin olduğunu belirtmiştir.⁴³³

⁴²⁵ Mehmed Tefvik,age, s.215.

⁴²⁶ Mehmed Tefvik,age, s.215.

⁴²⁷ BOA,d.56,s.3.

⁴²⁸ Mehmed Tefvik,age, s.215.

⁴²⁹ Mehmed Tefvik,age, s.216.

⁴³⁰ Matkovski,agm, s.211-348.

⁴³¹ Matkovski,age, s.550-557.

⁴³² Mehmed Tefvik,age, s.215.

⁴³³ Matkovski,agm, s.215-216.

L.KÜTÜPHANELER

1.MANASTIR KÜTÜPHANE-İ UMUMİYE:Maarif Salnamesinde kütüphanenin İshakiye Camisi yanında bulunduğu belirtilmiştir.⁴³⁴

⁴³⁴ Maarif Salnamesi,s.898.

VI.KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

A. Külliye ve Camiler

Osmanlı dönemi esnasında fethedilen şehirlerin imar planlarında en önemli yapı elemanı şüphesiz ki camidir.Camilerin çevrelerinde,İslam şehirlerinin tipik özelliklerine bağlı kalan han, hamam, medrese, mektep, imaret, türbe gibi değişik yapılar yapılmıştır.Herkes için bir ibadet ve eğitim kurumu işlevi gören cami,aynı zamanda şehrin güncel konularının konuşulup tartışıldığı bir mekan olmuştur.

Devletin kurulduğu Batı Anadolu topraklarının zaman içerisinde değişik mekanlara yayılmasıyla, Balkanlar'daki erken dönem Osmanlı mimarisini etkilemiştir. XV.yüzyıl esnasında,Osmanlılar,Balkanlarda buldukları kiliseleri,camiye dönüştürme yöntemleri dışında,bu bölgeler için henüz bilinmeyen farklı plan tiplerine sahip olan yeni camiler inşa etmişlerdir.⁴³⁵Bu mimari eserler,kendi geleneksel çizgileri dışında yerel bölgelerin özelliklerini de yansıtır.

Manastır şehrinde,Osmanlı döneminden kalan toplam oniki cami mevcuttur.Bu yapılardan sekizi külliye içinde tasarlanarak inşa edilmiştir.Diğerleri ise müstakil camilerdir.Ancak,ne yazık ki,külliyelerin çoğu,ilk yapıldığı şekliyle günümüze kadar korunamamıştır.Külliyelerden altı yapının, sadece cami kısmı ayakta kalabilmiştir.Külliye yapılarının mevcudiyeti hakkında ise yazılı kaynaklardan bilgi alabiliyoruz.

Manastır'da Osmanlı döneminden,günümüze kadar ulaşabilen külliyeler,Ahmed Şerif Bey(XIX.yy),Hacı Mahmud Bey(XVI.yy),Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami)(XVI.yy),Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı)(XVI.yy), Hamza Bey(XVI.yy) ,Hasan Baba(Kesik Baş Tekye Camisi)(XVII.yy),Haydar Kadı (XVI.yy) ve İshak Çelebi(XVI.yy) külliyeleridir.Bu yapılardan, İshak Çelebi ile

⁴³⁵ A. Andrejević ,İslamska Monumentalna Umetnost XVI Veka u Jugoslaviji,Kupolne Camije, Beograd, 1984, s.46.

Hacı Mahmud Bey külliyesi,kütüphane,medrese,mektep ile zaviye yapılarıyla geniş boyutlu yapılan en kapsamlı külliyelerdir.(Ek:1)

Ahmed Şerif Bey, Hamza Bey, Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) ile Kadı Mahmud(Yeni Cami)külliyesi mektep ve medrese binalarıyla bir bütünlük oluşturuyordu.Ne yazık ki,külliyesi oluşturan bu ek yapılardan günümüzde hiçbiri mevcut değildir.Bu sebeple, külliyelerdeki yıkılmış yapıların buldukları konum ve birbirleri ile olan bağlantıları hakkında fazla bilgiye sahip değiliz.

Günümüze kadar külliye olarak ulaşabilen tek yapı,Hasan Baba (Kesik Baş Tekye Camisi)külliyesidir.Ancak,büyük bir kısmı son dönemlerde onarılmıştır.Hasan Baba külliyesi kapsamına türbe ile hazire girmektedir.Bütün yapılar, aynı arsa üzerinde birbirine bağlı olarak inşa edilerek bir bütünlük oluşturmuştur.

Manastır şehrinde günümüzde ayakta olan toplam dört müstakil cami bulunmaktadır. Bunlar, İsa Fakih(XVI.yy),Paftalı(XVI.yy),Çarşı(XIX.yy) ve Hatuniye(XX.yy'ın başı) Camileridir.

a.Mimari

Manastır şehrinde günümüzde ayakta olan camileri, plan, kütle tertibi ve örtü sistemi bakımından, “*tek kubbeli*” ve “*çatılı camiler*” olarak iki ana grupta toplayabiliriz.

1. Tek Kubbeli Camiler

Manastır şehrinde en önemli yapılar XV. ve XVI. yüzyıl'da inşa edilmiştir.Ne yazık ki, XV. yüzyıl eseri olan ve şehrin hatta Makedonya'nın ilk tek kubbeli camisi olan h.838/m.1434-35 tarihli Sungur Çavuş Camisi, yıkılmıştır. Bu cami, birçok özelliği nedeniyle önemli bir yapıydı.Yapı, son cemaat yerinin tertiplenmesi, örtü sistemindeki dairesel kasnağı ve minaresiyle 1433 tarihli İznik Mahmut Çelebi Camisi ile benzer özelliklere sahiptir.

Yine 1974 yılında yıkılan bir diğer cami, mimari özelliklerine göre muhtemelen XV. yüzyıla ait Kırık Cami'dir.Cami sekizgen kasnakla desteklen bir kubbe ile örtülüydü.Son cemaat yerinin tertiplenmesi daha doğru bu bölümün

iki üniteli olması yönüyle, h.955/m.1548 Üsküp Müslihuddin bin Abdulgani (Müezzin Hoca-Dükkancık) Camisi ile benzerdir. Son cemaat yerindeki bu tarz düzenlemeleri ayrıca, Yeni Pazar'daki h.956/m.1549 tarihli Altın Alem (Müezzin Hoca) Camisi ve XVII.yüzyılın sonlarına tarihlenen Niş Kale İçi Camilerinde görmekteyiz. Osmanlı mimarisinde ise bu gibi yapılardan h.860/861-m.1456 tarihli Edirne Selçuk Hatun Mescidi, h.874/875-m.1470-71 tarihli İstanbul Yavaşca Şahin Mescidi örnek verilebilir.

Manastır'da günümüzde ayakta olan toplam sekiz adet tek kubbeli cami mevcut. Bunlar, Hacı Mahmud Bey (XVI.yy), Hamza Bey (XVI.yy), Hasan Baba (Kesik Baş Tekye Camisi) (XVII.yy), İshak Çelebi (XVI.yy), Kadı Mahmud Efendi (Yeni) (XVI.yy), Haydar Kadı (XVI.yy) ve Paftalı (XVI.yy) Camileridir. Bu camiler arasında Koca Ahmed Efendi (Koca Kadı) Camisi'ni (XVI.yy) de dahil etmekteyiz. Günümüzde kırma çatı ile örtülen bu yapının, kare planlı olması, ibadet mekanı ilk yapıldığında, muhtemelen kubbe ile örtülmüş olduğunu göstermektedir. (Ek:2)

Manastır Şehri'ndeki tek kubbeli camiler *kare planlı* bir gövdenin kubbeye örtülmesinden meydana gelen yapılardır. Kubbeye geçişler *tromplar*la sağlanmıştır ve Hacı Mahmud Bey, Hamza Bey, Hasan Baba ve Paftalı Camilerinde kubbe, *sekizgen*, Haydar Kadı, İshak Çelebi, Kadı Mahmud Efendi (Yeni) Camilerinde ise *onikigen kasnakla* desteklenmiştir.

İshak Çelebi, Kadı Mahmud Efendi (Yeni Cami) ve Haydar Kadı Camilerinde kubbeyi destekleyen onikigen kasnak ile ibadet mekanı gövdesi arasında, yapıya yükseklik kazandırmak amacıyla dikdörtgen şeklinde prizmal bir kütle daha ilave edilmiştir. Hasan Baba Camisi'nde ise ibadet mekanı ile kubbe arasında *çift sekizgen* kasnak uygulanmıştır.

Kare planlı bir ibadet mekanı ve bu kısmın tek kubbeye örtülmüş olan camileri, Osmanlı döneminin ilk yıllarından başlayarak daha sonraki dönemlerde de görmekteyiz. Bu tür camilerin Anadolu'daki Türk mimarisinde olan ilk örnekleri Konya bölgesinde görülmektedir. (1224 tarihli Akşehir Ferruh Şah Mescidi, XIII. Yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen Konya Beyhekim Mescidi

v.b.)⁴³⁶Beylikler ve Erken Osmanlı döneminde tek kubbeli camilerin inşaatı, sayıları artarak devam etmektedir.Ancak, bu yapılarda,ibadet mekanının genişletilmesi amacıyla son cemaat yerlerinin ilave edildiğini görmekteyiz.XIV. yüzyıl başlarında inşa edilen tek kubbeli camilerin en önemli örnekleri arasında Bursa Alaeddin Bey,İznik Hacı Özbek ve Gebze Orhan Bey Camileridir.⁴³⁷Sade yapılan bu örneklerin dışında,XIV. Yüzyılda inşa edilen İznik Yeşil ve Bilecik Orhan Gazi Camileri,gelecekteki Osmanlı camilerinin gelişmesini yönlendirecek yapılardır. Örneğin, Bursa Arab Mehmed Camisi(XV.yy)⁴³⁸,tarihi bilinmeyen Hersek-Hersekzade Ahmed Paşa Camisi⁴³⁹,Edirne Selçuk Hatun Mescidi(XV.yy)⁴⁴⁰,İstanbul Yavaşça Şahin Mescidi(XV.yy)⁴⁴¹ gibi birçok yapı bu özellikleri taşımaktadır.

Hacı Mahmud Bey Camisi'nin ibadet mekanında,diğer tek kubbeli camilerden farklı olarak kubbeye geçiş *pandantiflerle* sağlanmıştır.Ayrıca,bu caminin kasnağı diğer cami kasnaklarına göre daha kısa tutulmuştur ve yüzeyinde pencere açıklığı yoktur.Ayrıca,pandantif uygulamasını Paftalı Camisi'nin ibadet mekanında da görmekteyiz. İbadet mekanında kubbeye geçişin pandantiflerle sağlanması yönüyle,Hacı Mahmud Bey Camisi,Üsküp Mustafa Paşa Camisi(XV.yy)⁴⁴², Üsküp İshak Bey Camisi,(XV.yy)⁴⁴³,Manisa GölMarmara nahiyesindeki Şahuban Camisi(XV.yy)⁴⁴⁴,Priştine Fatih Camisi(XV.yy)⁴⁴⁵,Saraybosna Gazi Hüsref Bey Camisi(XVI.yy)⁴⁴⁶ ile benzemektedir.

⁴³⁶ Doğan KUBAN,**Osmanlı Mimarisi**,İstanbul,2007,s.123.

⁴³⁷ Aptullah KURAN,**The Mosque İn Early Otoman Architecture**,The University of Chicago Pres,Chicago and London,1968,Chicagos.31.

⁴³⁸ E.H.Ayverdi,**Osmanlı Mimarisinde II.Bayezid Yavuz Selim Devri(886-926/1481-1520)**C.V.,İstanbul 1983,s.67.

⁴³⁹ Ayverdi,age,s.149.

⁴⁴⁰ E.H.Ayverdi,**Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri,855-886(1403-1481)**,C.III,İstanbul 1973,s.216.

⁴⁴¹ Ayverdi,Osmanlı Mimarisinde Fatih ...,s.532.

⁴⁴² Özer,age,s.72.

⁴⁴³ Kuban,age,s.216.

⁴⁴⁴ Aslanapa,age,s.74.

⁴⁴⁵ Raif Vırmiça,**Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I**, Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara,1999,s.596.

⁴⁴⁶ A. Andrejeviç,age,s.31.

Hamza Bey Camisinin ibadet mekanının güneyinde dikdörtgen şeklinde ve aynalı tonozla örtülen bir çıkıntı bulunmaktadır. İbadet mekanından mihrap önü kısmının bir çıkıntı şeklinde uygulandığını Osmanlı döneminde özellikle imaret tipi yapılarının birçok örneğinde görmekteyiz. Örneğin, İstanbul Davud Paşa Camisi(XV.yy)⁴⁴⁷, Tire Yeşil İmaret(XV.yy)⁴⁴⁸, Edirne Beylerbeyi Camisi(XV.yy)⁴⁴⁹, Serez Mehmed Bey Camisi(XV.yy)⁴⁵⁰, Serez Zincirli Camisi(tarihi belli değil),⁴⁵¹ Prizren Sinan Paşa Camisi(XVII.yy)⁴⁵² benzer plan uygulamalarını göstermektedir. Bunun yanı sıra, Nevşehir Damat İbrahim Paşa(XVIII.), Kaymaklı Kurşunlu(XVIII.yy) ile Gülşehir Karavezir Mehmet Paşa(XVIII.yy) camilerinde de aynı uygulama görülmektedir.⁴⁵³

2. Çatılı Camiler

Manastır şehrinde Osmanlı döneminde inşa edilen ve günümüzde ayakta olan toplam dört cami kiremit kaplı kırma çatıyla örtülmüştür. Bunlar, İsa Fakih Camisi(XVI.yy), Çarşı Camisi(XIX.yy), Ahmed Şerif Bey Camisi(XIX.yy) ve Hatuniye Camisi(XX.yy başı)'dir.(Ek:2)

İsa Fakih, Ahmed Şerif Bey ve Hatuniye Camilerinin ibadet mekanı ve son cemaat yeri kuzey-güney doğrultusunda yer almaktadır ve yan yana dizilen bu kısımlarıyla, dikdörtgen planlı prizmal kütleyle sahiptir. İsa Fakih Camisinin, son cemaat yerinin asli görüntüsü bilinmemektedir. Günümüzde ayakta olan son cemaat yeri son yıllarda yapıya ilave edilmiştir. Hatuniye ve Ahmed Şerif Bey Camilerinin son cemaat yeri kapalı birer mekandır.

Dikdörtgen planlı ve kiremitle örtülmüş bu tip camileri Balkanlarda sıklıkla görmekteyiz. İstisna örnekler dışında, bu yapıların çoğu geç döneme ait ya da

⁴⁴⁷ Kuban, age, s.211.

⁴⁴⁸ Aslanapa, age, s.65.

⁴⁴⁹ Aslanapa, age, s.62.

⁴⁵⁰ E.H. Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri, Bulgaristan, Yunanistan, Arnavudluk**, C.IV, 4.5.6.Kitab, İstanbul 1982, s.361.

⁴⁵¹ Ayverdi, age, s.365.

⁴⁵² Vırniça, age, s.428.

⁴⁵³ Mehmet Ekiz, **Nevşehir'de Türk Dönemi Mimari Eserleri**, Ankara Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2006, s.195.

inşaat tarihleri bilinmemektedir.Örneğin,Üsküp Murad Paşa Camisi⁴⁵⁴(XVI.yy),Üsküp Muhyiddin Mescidi⁴⁵⁵(XVI.yy),Priştine Hasan Emin Ağa Camisi⁴⁵⁶(muhtemelen XVI.yy'la ait),Priştine Alaeddin Camisi(muhtemelen XVI.yy'la ait)⁴⁵⁷,Debre Sultan Mehmet Han-Hünkar Camisi(tarihi bilinmiyor)⁴⁵⁸,İştîp Kadın Ana Camisi(tarihi bilinmiyor)⁴⁵⁹,Niş İslam Ağa Camisi(XIX.yy)⁴⁶⁰,Pirlepe Çarşı-Saat Camisi(XVII.yy)⁴⁶¹ İsa Fakih,Ahmed Şerif Bey ve Hatuniye Camileriyle benzer örneklerdir.

b.Malzeme ve Teknik

Manastır şehrindeki Osmanlı dönem camilerin beden duvarları, taş ve tuğla malzemeleriyle inşa edilmiştir.Hacı Mahmud Bey(XVI.yy),Hamza Bey(XVI.yy),Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) (XVI.yy),İsa Fakih(XVI.yy) ve Paftalı(XVI.yy) Camilerinin cephelerinde tuğla hatıllı kaba yontma taş kullanılmıştır.İshak Çelebi(XVI.yy),Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) ve Haydar Kadı(XVI.yy) Camileri'nin cephelerinde ise tuğla hatıllı düzgün kesme taşlar kullanılmıştır.

Hacı Mahmud Bey(XVI.yy),Hamza Bey(XVI.yy),İshak Çelebi(XVI.yy),Kadı Mahmud Efendi(XVI.yy),Haydar Kadı(XVI.yy) ve Paftalı(XVI.yy) Camileri'nin kubbeleri tuğla ile örülerek kurşunla kaplanmıştır.Bu yapılardan farklı olarak,Hasan Baba Camisi'nin(XVII.yy) kubbesi tuğla ile örülerek kiremitlerle örtülmüştür.

⁴⁵⁴ Özer,age,s.79.

⁴⁵⁵ Özer,age,s.104.

⁴⁵⁶ Tapu Defterinde mahalle isminin geçtiği tarih belirtilmiştir.Bkz.Vırmiça,age,s.228.

⁴⁵⁷ Vakıf kayıtlarında ismin kaydedildiği belirtilmiştir.Bkz.Vırmiça,age,s.233.

⁴⁵⁸ Ayverdi,age,s.27.

⁴⁵⁹ Ayverdi,age,s.65.

⁴⁶⁰ İvan Zdravkoviç, *İzbor grace za proučavanje spomenika islamske arhitekture u Yugoslaviji*,Beograd 1964,s.29.

⁴⁶¹ Ayverdi,age,s.151.

Ahmed Şerif Bey(XIX.yy),İsa Fakih(XVI.yy),Koca Ahmed Efendi(XVI.yy),Hatuniye(XX.yy başı) ve Çarşı(XIX.yy) camilerinin örtü sisteminde ahşap konstruksyon üzerine kiremit çatı uygulanmıştır.

Hacı Mahmud Bey Cami(XVI.yy) minaresinin gövde ve kaidesi,Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) (XVI.yy),Hamza Bey(XVI.yy),Paftalı(XVI.yy) ve İsa Fakih(XVI.yy) Camilerin minarelerinin kaide kısımları, tuğla hatıllı taşla yapılmıştır.Hamza Bey(XVI.yy),İsa Fakih(XVI.yy) ve Paftalı(XVI.yy) Cami minarelerinin gövdelerinde tuğla,İshak Çelebi(XVI.yy),Kadı Mahmud(Yeni Cami) (XVI.yy) ve Haydar Kadı(XVI.yy) Camilerinin minare gövdelerinde kesme taş kullanıldığı görülmektedir.İsa Fakih(XVI.yy) ve Hamza Bey (XVI.yy) Camileri minarelerinin gövde kısımları, kumlu harç ile kapatılmıştır.Hasan Baba(XVII.yy) ve Hatuniye Cami(XX.yy.başı) minarelerinin gövde yüzeyleri sıvanmıştır.

c. Cepheler

Manastır'da inşa edilen camilerin çoğu kötü durumdadır.Bu camilerin cepheleri, bazı kısımlarda dökülmektedir ya da dökülmüş olan boşluklar gelişigüzel taş,tuğla ya da kumlu harç ile doldurulmuştur.Bu durum cephe düzenini tespit etmekte zorlaştırmıştır.

Cephe düzeni,İshak Çelebi(XVI.yy) ve Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) camileri dışında diğer yapılarda farklı uygulanmıştır.Bu iki cami,benzer cephe düzenine sahiptir.Her iki caminin batı,doğu ve güney cephelerinde, altta düz lentolu sağır sivri kemerli ikişer pencere,orta sırada üç ve üstte hafif sivri kemerli iki pencere açıklığı bulunmaktadır.Cami kasnaklarında, hafif sivri kemerli on iki pencere açıklığı mevcuttur.Her iki caminin kuzeybatı köşesinde, beden duvarına bitişik olan minaresi vardır.Kuzey kısımlarında bulunan son cemaat yerleri kapalı birer mekandır ve bu kısımların cepheleri son yıllarda yapılarak onarım eseridir.

Haydar Kadı Camisinin(XVI.yy) cephe düzeni,İshak Çelebi(XVI.yy) ve Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) camilerin cephe düzeninden biraz farklıdır.Bu caminin batı ve doğu cephelerinde düz lentolu sağır sivri kemerli

üçer pencere,orta sırada üçer ve üstte hafif sivri kemerli ikişer pencere açıklığı bulunmaktadır.Kuzey cephesinin merkezinde portali,bunun her iki tarafında düz lentolu sağır sivri kemerli iki pencere yer almaktadır.Ayrıca,kuzey cephenin batı ve doğusunda birer mihrabiye bulunmaktadır.Haydar Kadı Camisi'nin(XVI.yy) kasnağında hafif sivri kemerli on iki pencere açıklığı mevcuttur.

Hacı Mahmud Bey Camisi'nin(XVI.yy) etrafı dükkanlarla çevrelenmiş olduğu için cephelerin sadece belirli kısımları görülebilmektedir.Görülemeyen kısımlarda yer alan pencereler, iç mekanda kapatılmıştır.Bu yapının batı ve doğu cephesinde alt sırada yer alan düz lentolu iki pencere kapatılmıştır.Buna benzer bir düzenleme Hasan Baba Camisi(XVII.yy) cephelerinin alt sıralarında görülmektedir.Bu caminin batı,doğu ve güney cephelerinin alt sıralarında düz lentolu sağır kemerli ikişer pencere mevcut.Bu düzen Hatuniye Camisi'nin(XX.yy.başı) güney ve kuzey cephesinde de görülmektedir.Fakat, Hatuniye Camisi'nin(XX.yy.başı) batı ve doğu cephesinde yer alan düz lentolu üç pencere,Hasan Baba Camisi'nden(XVII.yy) farklı olarak daha basit tertiplenmiştir.

Hamza Bey Camisi'nin(XVI.yy) batı,doğu ve güney cephelerinin alt sırasında yer alan ikişer adet pencere açıklığının üçdilimli kemerle sonuçlanması yüzeylere hareketlilik kazandırmıştır.Her üç cephenin üst sıralarında ise, hafif sivri kemerli birer pencere açıklığı,kasnağın kuzey,batı,güney ve doğu tarafında olmak üzere toplam dört adet hafif sivri kemerli pencere açıklığı mevcut.

Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı)Camisi'nin(XVI.yy) güney ve doğu cephelerin üst kısımlarında yer alan hafif sivri kemerli üç pencere açıklığı bulunmaktadır.Batı cephesinde ise, minarenin, cami bünyesine bitişik olmasından olsa gerek pencere düzeninde bir asimetri vardır.Ayrıca,bu cephenin üst kısmında yer alan iki pencereden biri tahrip olmuştur. Bu yapının kuzey cephesinin üst sırasında da sivri kemerli üç pencere mevcut.Kuzey cephesinin doğusunda bir mihrabiye bulunması,dökülmüş olan ve sonraları

taşlarla doldurulan batı kısmında da muhtemelen bir mihrabiye'nin bulunduğunu düşündürmekte.

Diğer camilerden farklı olarak Çarşı Camisi'nin(XIX.yy) ön ve arka cephelerinin üst sıralarında dört adet düz lentolu pencere bulunmaktadır.Bu yapının alt cephelerini ise günümüzde dükkanlar oluşturmaktadır.

ç.Mimari Elemanlar

Son Cemaat Yeri: Hacı Mahmud Bey(XVI.yy),Hamza Bey(XVI.yy) ve Hasan Baba(XVII.yy) Camileri'nde son cemaat yeri günümüzde kapalı birer mekan teşkil etmesine rağmen,mimari özelliklerine bakıldığında muhtemelen üç bölümden oluşmaktaydı.İshak Çelebi(XVI.yy) ile Kadı Mahmud Efendi (Yeni)(XVI.yy)Camileri'nin *son cemaat yerleri* ise, müminlerin ihtiyacının karşılanması amacıyla, XVIII. yüzyılda bir son cemaat yeri daha ilave edilerek genişletilmiştir.Asli halinde böyle bir uygulama olmayan ve daha sonraki tamirler esnasında ilave edilen son cemaat yerinin bu şekli, bazı araştırmacılara göre,kilise geleneğinden gelen yerel özelliktir.⁴⁶²Ancak, son cemaat yerini genişletme çabaları, Mimar Sinan döneminde de bazı eserlerde karşımıza çıkmaktadır.Örneğin,İstanbul Mihrimah Camisi(XVI.yy)⁴⁶³,Diyarbakır Behram Paşa Camisi(XVI.yy)⁴⁶⁴ bu uygulamayı göstermektedir.İshak Çelebi Efendi Camisi'nin(XVI.yy) son cemaat yerindeki ünite sayısı iki sırada beşer bölümden oluşmaktadır.Beş üniteli son cemaat yeri uygulamasını çok sayıda eserde ve Osmanlının değişik dönemlerinde ile şehirlerinde karşımıza çıkmaktadır.Örneğin,İstanbul Atik Ali Paşa Camisi(XV.yy)⁴⁶⁵,İstanbul Yavuz Er Sinan Mescidi(XV.yy)⁴⁶⁶,Üsküp İsa Bey Camisi(XV.yy)⁴⁶⁷İstanbul Bali Paşa Camisi(XVI.yy)⁴⁶⁸,Manisa Muradiye Camisi(XVI.yy)⁴⁶⁹,Gebze Çoban Mustafa

⁴⁶² Tomovski,"Camii vo...",s.32.

⁴⁶³ Kuran,age,s.60.

⁴⁶⁴ Aslanapa,age,s.238.

⁴⁶⁵ Kuban,age,s.210.

⁴⁶⁶ Kuban,age,s.215.

⁴⁶⁷ Özer,age,s.63.

⁴⁶⁸ C.E.Arseven,**Türk Sanatı Tarihi,Menşeyinden Bugüne Kadar,Mimari,Heykel,Resim,Süsleme ve Tezyini Sanatlar**,V.Fasikül,İstanbul(Tarihi Yok),s.387.

⁴⁶⁹ Arseven,age,s.397.

Paşa Camisi(XVI.yy)⁴⁷⁰,Rahovça Hasan Ağa Camisi(XVI.yy)⁴⁷¹ gibi çok sayıda mimari eserlerin beş bölümlü son cemaat yeri vardır.Fakat,İshak Çelebi Camisi'nde(XVI.yy) beş üniteli son cemaat yerinin iki sıra olarak tekrar eden bir düzenle uygulanması ve bu kısmın kapalı bir mekan teşkil etmesi kendine has bir özelliktir.

Kadı Mahmud Efendi(Yeni) Camisi'nde(XVI.yy) ise son cemaat yeri iki sırada üç bölümlüdür.Kapalı bir mekanı teşkil eden bölümler birer küçük kubbeyle örtülüdür.Son cemaat yerinin çift sırada uygulanması İshak Çelebi Camisi'nden(XVI.yy) örnek alınmış olsa gerek,fakat ünite sayısının az olması bu yapıdan farklı bir özelliğidir.

Haydar Kadı Camisi'nin(XVI.yy) son cemaat yeri ise üç bölümlüdür ve önü açık revaklıdır. Bu yönüyle, XVI.yy eserleri olan Foça Alaca Camisi⁴⁷²,Mostar Karagözbey Camisi⁴⁷³,Banya Luka Ferhadiye Camisi⁴⁷⁴,İznic Mahmut Çelebi Camisi(XV.yy.)⁴⁷⁵,İstanbul Firuz Ağa Camisi(XV.yy)⁴⁷⁶,İstanbul Eyüp Cezeri Kasım Paşa Camisi(muhtemelen XVI.yy)⁴⁷⁷ eserleriyle benzerdir.

Portal: Osmanlı Mimarisinde önemli bir yere sahip olan portaller esas olarak Anadolu Selçuklu taçkapı geleneğinin sadeleştirilmiş bir uzantısıdır. XIII.yüzyıl esnasında taçkapıların yüzeyinde zengin bitkisel,geometrik ile yazı motifli kompozisyonlar uygulanmaktadır.⁴⁷⁸Örneğin,Konya Alaedin Camisi,Aksaray Sultanhanı,Konya Karatay Medresesi,Divriği Sitte Melik Türbesi taçkapıları zengin bir repertuarın sadece birkaç örneğidir.Osmanlı taçkapıları zamanla daha sade ve zarif bir görüntüye sahip olmuşlardır.Anadolu Selçuklu taçkapıların enine boyutundan farklı olarak Osmanlı taçkapıları boyuna uzun yapılmıştır.Motif zenginliği sadece kavsara elemanın istalaktitinde

⁴⁷⁰ İlknur Altuğ,**Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi**,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara 1989,s.7.

⁴⁷¹ Vırniça,age,s.745.

⁴⁷² Andreyeviç,age,s.35.

⁴⁷³ Andreyeviç,age,s.49.

⁴⁷⁴ Andreyeviç,age,s.40.

⁴⁷⁵ Aslanapa,age,s.66.

⁴⁷⁶ Kuran,age,s.46.

⁴⁷⁷ Aslanapa,age,s.160.

⁴⁷⁸ Semra ÖGEL,"Anadolu Selçuklu Mimarisinde Taş Süsleme",**Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı(D.Kuban)**,İstanbul,2002,s.314.

korunmuştur.Taçkapı silmelerinde,yan nişlerinde ise süslemeye sadece birer motif detayı eklenmiştir.Örneğin köşe sütünceler ya da onların yüzeylerindeki kum saati detayları gibi seçilmiş motifler uygulanmıştır.Önce İznik sonra Bursa ile Edirne taçkapıları Osmanlı döneminde süslenilen taçkapıların örneği olmuştur.Bu uygulama Sinan yapılarında da devam etmiştir.Taçkapı düzenlemesinde Sinan,Erken Osmanlı döneminin plastik ifadelerini güçlendirerek kullanmıştır.Silmelerin taçkapı düzenlenmesini oluşturan niş örtüsü,yazıt ve niş köşesindeki sütünceler gibi öğeleri çerçeveleyiş biçimleri de Erken Osmanlı döneminde geliştirilen düzenlemeleri devam ettirmektedir.⁴⁷⁹

Haydar Kadı Camisi'nin(XVI.yy) portalı Osmanlı taçkapılarının özelliklerini taşıyan sade bir örnektir. Dikdörtgen çerçevesinin kademelenmesi ve silmelerin tertibi yönüyle Afyon Gedik Ahmet Paşa(XV.yy)⁴⁸⁰, Amasya II.Bayezid'in kuzey cephesindeki taçkapısı(XV.yy)⁴⁸¹ ve Priştine Fatih Sultan Mehmet Han(XV.yy)⁴⁸² Camilerin taçkapıları ile benzerdir.Kapının basık kemerli olması yönüyle Edirne Süleyman Paşa Camisi(XV.yy)⁴⁸³ ve İstanbul Atik İbrahim Paşa Camisi(XV.yy)⁴⁸⁴ taçkapılarıyla benzerdir.Kapı kemerinin düz derzli özelliği ise Bursa Şair Ahmed Paşa Türbesinin(XV.yy) taçkapısında⁴⁸⁵ da görülmektedir.Haydar Kadı Camisi taçkapısının kavsarasında uygulanan istalaktit süslemesi yönüyle,Havsa Sokulu (XVI.yy)⁴⁸⁶,Hilivne Bal Ağa(Balagusa)(XVI.yy)⁴⁸⁷,Mostar Karagözbey (XVI.yy)⁴⁸⁸Camilerinin taçkapısı ile benzerdir.

⁴⁷⁹ Ayla ÖDEKAN,"Taçkapılar",Mimarbaşı Koca Sinan Yaşadığı Çağ ve Eserleri,İstanbul,1988,s.522.

⁴⁸⁰ Şakir Çakmak,**Erken Osmanlı Döneminde Taçkapılar(1300-1500)**,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara,2001,s.343.

⁴⁸¹ Çakmak,age,s.359.

⁴⁸² Vırmiça,age,s.590.

⁴⁸³ Çakmak,age,s.377.

⁴⁸⁴ Çakmak,age,s.378.

⁴⁸⁵ Çakmak,age,s.381.

⁴⁸⁶ Aslanapa,age,s.272.

⁴⁸⁷ E.H. Ayverdi,**Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri** C.II,Kitab 3,İstanbul,1981a.,s.144.

⁴⁸⁸ Ayverdi,age,s.243.

Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami)Camisi'nin(XVI.yy) taçkapısında dikdörtgen çerçevesinin kademelenmesi Haydar Kadı Camisi'nin(XVI.yy) taçkapısında olduğu gibi silmelerle uygulanmıştır.Fakat,bu taçkapıda farklı olarak silmelerin arasında bir çini kuşağı yer almıştır.Osmanlı döneminin XVI. ve XVII.yy'larda çini süslemesinin daha çok mihrap,minber ya da ibadet mekanı duvarlarında uygulandığı bilinmektedir.Ancak,Kadı Mahmud Efendi(Yeni)Camisi'nin(XVI.yy) taçkapısının dış yüzeyinde bir kuşak olarak uygulanması ve üst sırada ahşap korkuluklu bir balkonun yer alması kendine has bir özelliktir.

Pencere: Zaman içerisinde maruz kaldığı darbelerden dolayı camilerin çoğunda pencerelerin bir kısmı tahrip edilmiş ya da onarılmıştır.İshak Çelebi ve Kadı Mahmud Efendi camilerinin alt sırasında düz lentolu sağır sivri kemerli ikişer,orta sıralarında sivri kemerli üçer,üst sıralarında sivri kemerli ikişer ve kasnakta oniki pencere bulunmaktadır.Haydar Kadı Camisinde bu iki camiden farklı olarak alt sıralarında düz lentolu ve sağır sivri kemerli üçer penceresi vardır.Hacı Mahmud Bey ve İsa Fakih camilerinin alt sıralarında ikişer düz lentolu penceresiyle benzerdir.Hacı Mahmud Camisinin üst sırasında sivri kemerli ikişer penceresi,Koca Ahmed Efendi Camisinde ise üst sırada batı ve doğu cephelerinde olmak üzere iki ,güney cephede ise üç sivri kemerli penceresi vardır.

*Saçak ve Silmeler:*Manastır camilerinin etrafını çevrelemek amacıyla uygulanan saçaklar genellikle kirpi saçak şeklinde ve silme olduğu gözlenmektedir.Hacı Mahmud Bey(XVI.yy),Hamza Bey(XVI.yy) ve Hasan Baba(XVII.yy) camilerinde kirpi saçak,İshak Çelebi(XVI.yy),Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) (XVI.yy),Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy),Haydar Kadı(XVI.yy),Ahmed Şerif Bey(XIX.yy) ve Çarşı(XIX.yy) camilerinde silme saçak uygulandığı görülmektedir.

Sütun,Ayak ve Kemerler: İshak Çelebi(XVI.yy) ve Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) camilerin son cemaat yerindeki sütunların,kaideleri dörtgen

prizma şeklinde ve köşeleri pahlı olmak üzere aynı tertiplenmiştir. Ancak, Kadı Mahmud Efendi (Yeni Cami) (XVI.yy) sütun başlıklarında istalaktit süsleme yer almaktadır. Sütun başlıklarında istalaktit uygulamasını ise Haydar Kadı Camisi'nin (XVI.yy) son cemaat yerindeki orta sütunlarda görmekteyiz. Hacı Mahmud Efendi Camisi'nin (XVI.yy) ibadet mekanında hafifletme kemerleri ve batı ile doğu duvarlarının orta ekseninde birer Bursa kemeri (aynalı kemer) uygulaması görülmektedir. Ayrıca, Hamza Bey (XVI.yy), Hasan Baba (XVII.yy), İshak Çelebi (XVI.yy), Kadı Mahmud Efendi (Yeni Cami) (XVI.yy), Haydar Kadı (XVI.yy) ve Hatuniye (XX.yy.bası) camilerinin ibadet mekanlarında, trompların arasına birer sivri kemer uygulanmıştır.

Mihrap: İshak Çelebi (XVI.yy), Kadı Mahmud Efendi (Koca Kadı) (XVI.yy) ve Haydar Kadı (XVI.yy) Camilerin mihrapları günümüze kadar asli haliyle korunmuştur. Fakat, üzerleri farklı renklere boyanmıştır. Bu mihrapların dikdörtgen nişlerinin kademelenmesi silmelerle oluşturulmuştur. Mihrapların gövdeleri poligonal ve kavsaraları istalaktit süslemelidir. Bu yönleriyle, Edirne Muradiye (XV.yy)⁴⁸⁹, İstanbul Süleymaniye (XVI.yy)⁴⁹⁰, İstanbul Bali Paşa (XVI.yy)⁴⁹¹ Camilerin gibi çok sayıda Osmanlı camilerin mihraplarıyla benzerdir. Bu mihraplara Hacı Mahmud Bey Camisi'nin (XVI.yy) mihrabı da dahil edilebilir ancak alt kısmı tahribata uğradığından bu bölümün düzenlemesi konusunda bilgimiz yok.

Mihrabiye: İshak Çelebi Camisi'nin (XVI.yy) son cemaat yerinde iki adet ve Haydar Kadı Camisi'nin (XVI.yy) son cemaat yerinde bir mihrabiye günümüze kadar asli haliyle gelebilmiştir. İshak Çelebi Camisi'nin son cemaat yerinde girişin iki yanında yer alan mihrabiyeler dikdörtgen nişin silmelerle kademelenmesiyle oluşturulmuştur. Poligonal gövdeli mihrabiyeler bir sıra istalaktit ile sonuçlanmaktadır. Düzenlemeleriyle, Tire Yeşil İmaret Taçkapısının

⁴⁸⁹ Aslanapa, age, s.52.

⁴⁹⁰ Arseven, age, s.705.

⁴⁹¹ Aslanapa, age, s.142.

yan nişlerindeki mihrabiyeler⁴⁹² ve Edirne Üç Şerefeli Camisinin harim kuzey taçkapısının yan nişlerindeki mihrabiyelerle⁴⁹³ benzer özelliklere sahiptir.

Haydar Kadı Camisi'nin(XVI.yy) son cemaat yerinde girişin batısında yer alan mihrabiye dikdörtgen şeklinde profillenmiş bir niş içerisinde yer almaktadır.Alt kısmı tahrip edilen mihrabiye iki sıra istalaktitle sonuçlanmaktadır.

Minber: Manastır camilerinden İshak Çelebi(XVI.yy), Kadı Mahmud Efendi(XVI.yy) ve Hamza Bey(XVI.yy) camilerinin minberleri asli şekilleriyle günümüze kadar korunabilmiştir.Her iki minberin de merdiven,aynalık,süpürgelik ve külah kısımları Osmanlı minber geleneğini devam ettirmektedir.Hacı Mahmud Bey Camisi'nin(XVI.yy) minberinden tahrip edilmiş merdiven kısmı ve Haydar Kadı Camisi'nin(XVI.yy) minberinin süpürgelik kısmın kaidesi günümüzde ayakta olan diğer iki minberdir.

*Kürsü:*Hamza Bey(XVI.yy) ve İshak Çelebi(XVI.yy) camilerinin ibadet mekanların doğu duvarlarında yerleştirilen kürsülerin dikdörtgen prizmal kaidesi vardır.Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) Camisi'nin ibadet mekanında, yine doğusunda yerleştirilen kürsünün yarım daire şeklinde kaidesi bulunmaktadır.Hamza Bey Camisi'nde(XVI.yy) kaide üzerinde yuvarlak bir gövde ve bunun üstünde son yıllarda ilave edilen ahşap korkuluk mevcut.İshak Çelebi(XVI.yy) ve Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy)kürsülerinin gövde kısmı ise yekpare mermer levhaların bir daireyi oluşturacak şekilde yan yana dizilmesiyle oluşturulmuştur.

*Minare:*Manastır camilerinde minareler,yapıların kuzeybatı köşelerinde bulunmaktadır ve genel olarak kübik temeller üzerine oturtulmuştur.Hacı Mahmud Bey(XVI.yy) ve Hatuniye(XX.yy.başı) Camileri minarelerinin dörtgen planlı kaideleri vardır.⁴⁹⁴Bu yönleriyle, Orhan Gazi Dönemi eserleri olan Baba

⁴⁹² Şakir,age,309.

⁴⁹³ Şakir,age,316.

⁴⁹⁴ Minarelerle ilgili bkz.;Ömür Bakırer,"Anadolu'da XIII.Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum,Şekil,Malzeme ve Tezyinat Özellikleri",**Vakıflar Dergisi**,Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını,S.XI,Ankara 1971,s.337-362; A.Osman Uysal, "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı

Sultan Geyikli Baba Camisi,Yarhisar Orhan Gazi Camisi,İznik Aya Sofya Camisi,Bursa Hayreddin Paşa Camisi,Gebze Orhan Gazi Camisi,Bolayır Gazi Süleyman Paşa Camisi minarelerinin kaidelerine benzemektedir.⁴⁹⁵ İshak Çelebi(XVI.yy),Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy),Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) (XVI.yy),Hasan Baba(XVII.yy), Haydar Kadı(XVI.yy),İsa Fakih(XVI.yy),Paftalı(XVI.yy) ve Hatuniye(XX.yy.başı) Camileri'nin minare kaideleri altıgen planlıdır.Bu yönleriyle,Bursa Demirtaş(Timurtaş)Camisi(XV.yy),Bursa Somuncu Baba Camisi(XV.yy.başı),Bursa Hoca Ali Camisi(XV.yy) ve Edirne Üç Şerefeli Camisi(XV.yy) minarelerinin kaideleriyle benzerdir.⁴⁹⁶

Hatuniye(XX.yy.başı) ve İsa Fakih(XVI.yy) cami minarelerinin gövdeleri yuvarlak, diğer camilerinin minare gövdeleri ise poligonaldır.Hatuniye(XX.yy.başı) ve İsa Fakih(XVI.yy) yuvarlak gövdeli minareleriyle Sivas Ulu Camisi,Kayseri Ulu Camisi(XIII.yy),Erzurum Tepsi Minare(XII.yy.sonu),Aksaray Ulu Camisi ve Ankara Aslanhane Camisi(XIII.yy.son çeyreği)minareleriyle benzerdir.⁴⁹⁷

Minare şerefelerin altlarında ve korkuluklarda süslemenin uygulandığı görülmektedir.Günümüzde ayakta olan minarelerden,İshak Çelebi(XVI.yy),Kadı Mahmut Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy),Hamza Bey(XVI.yy),Hasan Baba(XVII.yy) ve Hatuniye(XX.yy.başı) camilerin minareleri konik külahla sonuçlanmıştır.

İshak Çelebi(XVI.yy),Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) ve Hamza Bey(XVI.yy) camilerinin minarelerinde uygulanan düzenleme ve zarifliği yönüyle

Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeleri”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Dergisi**,Cilt:33, Ankara,1990,s.505-533;Gönül Öney,”Büyük Selçuklu Minarelerinde Süsleme”,**Kültür ve Sanat Dergisi**,Kültür Bakanlığı,S.4,Yıl 2,İstanbul 1976,s.6-11.

⁴⁹⁵ Uysal,agm,s.517-518.

⁴⁹⁶ Uysal,agm,s.519.

⁴⁹⁷ Uysal, agm,s.512.

XVI.yy'la ait olan Novi Pazar Altun Alem⁴⁹⁸,Foça Alaca⁴⁹⁹,Plevne Hüseyin Paşa Bolyaniç⁵⁰⁰,Prizren Sinan Paşa⁵⁰¹,İstanbul Bali Paşa⁵⁰² camilerinin minareleriyle benzerdir.

d.Süsleme

Manastır'da inşa edilen Osmanlı camilerinde ahşap, taş,tuğla, mermer,alçı ve çini malzemeleriyle süslemeler yapılmıştır.Ayrıca, birçok caminin duvar yüzeylerinde kalem işi süslemeler vardır.Camilerdeki süslemeler minarelerdeki şerefe ile şerefe altlarında,son cemaat yerlerinde,sütunlarda,revak yüzeylerinde, giriş kapısı ve yanlarında,ibadet mekanlarında mihrap,minber ile pencere kanatlarında uygulanmıştır.Bunun yanı sıra, ibadet mekanı ile kubbe arasındaki tromplarda,kasnak ile duvar yüzeylerinde süslemelere rastlanmaktadır.Süsleme programı,istalaktit, bitkisel,geometrik ile yazı kompozisyonlarından oluşmaktadır.Ayrıca, bazı camilerde manzara tasvirlerine de rastlamaktayız.Değerlendirmeye tabi tutulan,yapılardaki süsleme programları, uygulandıkları malzemeye göre sınıflandırılmıştır.

Ahşap süsleme: Manastır camilerinde ahşap süslemeli üç kapı kanadı ile 16 pencere kanadı vardır.Örneğin,İshak Çelebi(XVI.yy),Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami)(XVI.yy) ve Haydar Kadı(XVI.yy) camilerin giriş kapıları ve İshak Çelebi(XVI.yy) ve Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) camilerinin ibadet mekanlarındaki pencere kanatlarında ahşap süsleme uygulanmıştır.Süslemede, *geometrik motifler* ve *yazılardan* oluşturulan kompozisyonlar mevcut.İshak Çelebi(XVI.yy) ve Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) camilerinin giriş kapısı ve ibadet mekanlarındaki mihrabın iki yanında yer alan pencere kanatlarının üst panoları, Kuran-i Kerim'den alıntı olan yazılarla,orta ve alt panolarda ise kirişli çıtaların birbirine geçmesiyle elde

⁴⁹⁸ Andreyeviç,age,s.131.

⁴⁹⁹ Andreyeviç,age,s.132.

⁵⁰⁰ Andreyeviç,age,s.135.

⁵⁰¹ Vırmiça,age,s.421.

⁵⁰² Kuban,age,s.215.

edilen ve sonsuza doğru açılan bir geometrik kompozisyon mevcuttur. Bu yönüyle, Üsküp Gazi İsa Bey(XV.yy)⁵⁰³, İstanbul, Topkapı Sarayındaki Fatih Köşkü 5No'lu Soğukluğun⁵⁰⁴ kapısı, İstanbul Rum Mehmed Paşa Camisi(XV.yy)⁵⁰⁵, (XV.yy)Priştine Fatih Camisi⁵⁰⁶, ve Sofya Mahmut Paşa Camisi⁵⁰⁷kapı kanatlarıyla benzerdir.

Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) ve Haydar Kadı(XVI.yy) camilerinin giriş kapısının üst panolarında yer alan yazılar, yuvarlak oyma tekniğinde uygulanarak rozetler şeklindedir.

Rozet şeklinde oyulan yazıyı, Kadı Mahmud Efendi(Yeni) (XVI.yy) Camisinin ibadet mekanındaki mihrabın iki yanında yer alan pencere kanatlarının üst panolarında da görmekteyiz. Zira, pencerelerin sağır kemerlerinde ve tuğla malzemesiyle elde edilen rozet uygulamasını, özellikle İznik'te, Erken Osmanlı döneminde görmekteyiz. Örneğin, İznik Nilüfer Hatun İmaret(XIV.yy)⁵⁰⁸, İznik Yeşil Cami(XIV.yy)⁵⁰⁹ pencerelerinin sağır kemerlerinde rozetler şeklinde uygulanan benzer süsleme yer almaktadır.

Çini Süsleme: Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) Camisinin(XVI.yy) taçkapısında uygulanan çini bördür Makedonya'da tek örnektir. Killi hamurdan yapılan bu örnek beyaz astarla kaplanarak üzerinde turkuvaz ve koyu mavi boya ile süslenmiş, saydam alkali-kurşunlu bir sırla kaplanmıştır. Süsleme, kıvrıkdal, palmet ve rumi motiflerinin simetrik bir şekilde tekrar edilmesiyle oluşmaktadır. Buna benzer motifli süslemeler, Bursa ve İznik Yeşil, Amasya Bayezid Paşa⁵¹⁰, İstanbul Rüstem Paşa Camisi(XVI.yy) mahfil

⁵⁰³ Özer, age, s.62

⁵⁰⁴ Ayverdi, age, s.724.

⁵⁰⁵ Çakmak, age, 342.

⁵⁰⁶ Ayverdi, age, s.838.

⁵⁰⁷ Aslanapa, age. s.94; Ayverdi, **Osmanlı Mimarisinde Fatih...**, s.857.

⁵⁰⁸ Y. Demiriz, **Osmanlı Mimarisinde Süsleme, Erken Devir(1300-1453)**, İstanbul, 1979, s.593.

⁵⁰⁹ Demiriz, age, s.607-609.

⁵¹⁰ Y. Demiriz, **Osmanlı Mimarisinde Süsleme, I. Erken Devir(1300-1453)**, İstanbul, 1972, s.93.

payelerinde ve mihrabında⁵¹¹,Bözöyük Kasım Paşa Camisinin(XVI.yy) pencere alınlığında⁵¹² görülmektedir.

Kalem İşi Süslemeler: Kalem işi süslemelerini İshak Çelebi(XVI.yy),Kadı Mahmud Efendi(Yeni) (XVI.yy) ile Haydar Kadı(XVI.yy) Camilerinde görmekteyiz.Bu süslemede en çok uygulanan, deniz manzaralarıdır. İshak Çelebi Camisinin(XVI.yy) giriş kapısının sol yanında yer alan kemer alınlığında ile giriş kapısının üzerinde yer alan yarım yıldız ve bunun üzerinde bitkisel kıvrımların içerisindeki deniz manzarası, natüralist tarzla işlenmiştir.Bu yönüyle,Arnavutluk-Tiran Ethem Bey Camisinin dış duvar yüzeyi⁵¹³ ile benzerdir.İshakiye Camisinin kandil gezintisi altında kubbe çemberini dolaşan kır bahçeli manzara resimleri,Topkapı Sarayı Harem Dairesi Valide Sultan⁵¹⁴ yemek odasında yer alan manzara resimlerine benzerdir fakat, perspektif konusunda daha acemice işlenmiştir.

İshak Çelebi Camisindeki(XVI.yy) kalem işi süslemelerine benzer uygulamalar,Kadı Mahmud Efendi(Yeni)Camisinin(XVI.yy) pencere bordürleri, trompların arasındaki yüzeylerde, kubbe göbeğinde ve kasmağın pencereleri arasındaki yüzeyde yer almaktadır.Bu yapıda da bitkisel motifler ve manzara sıklıkla uygulanmıştır.

Haydar Kadı Camisinin(XVI.yy) pencere alınlıklarında uygulanan rumi motifleri,Resne şehrine bağlı Kurbinovo köyü Aziz Georgi Kilisesinin ikonlarıyla benzerdir.⁵¹⁵ Ayrıca,bu yönüyle, İstanbul Şehzade Camisi'nin(XVI.yy) avlu revakı pencere alınlığı⁵¹⁶ ve İlgin Lala Mustafa Paşa Camisi'nin(XVI.yy) giriş kapısı üzerindeki alınlığı⁵¹⁷ ile benzerdir.

Maden Süslemesi: Maden süslemeyi genellikle birçok caminin cephelerinin ilk sıra pencerelerinde görmekteyiz.Örneğin bu uygulama,İshak

⁵¹¹ Fatih Cimok,**The Book Of Rüstem Paşa Tiles**,İstanbul,2004,s.35.

⁵¹² Aslanapa,age,s.173.

⁵¹³ İbrahimgil,agt,s.144.

⁵¹⁴ İbrahimgil,agt.,s.144.

⁵¹⁵ İbrahimgil,agt.,s.146.

⁵¹⁶ Aslanapa,age,s.187.

⁵¹⁷ Aslanapa,age,s.288.

Çelebi(XVI.yy),Kadı Mahmud Efendi(Yeni) (XVI.yy), Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) (XVI.yy) ,Haydar Kadı(XVI.yy) ile Paftalı(XVI.yy) Camilerinde günümüze kadar korunabilmiştir.Bu süslemede,parmaklık çubuklarına ilave edilen ve kesişen kısımları bağlayan demir takozlar dörtgen prizma şeklindedir.

Mermer Süsleme: Haydar Kadı Camisinin(XVI.yy) son cemaat yeri sütun başlıklarında baklavali motifler ve sarkıtlı istalaktitler uygulanmıştır.Burada uygulanan sarkıtlı istalaktitler,Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) son cemaat yeri sütun başlıklarıyla benzerdir.Ayrıca,bu motifi,Edirne Bayezit Camisi(XVI.yy) avlusundaki sütun başlıkları⁵¹⁸,İstanbul Bayezid Camisinin avlusundaki sütun başlıkları⁵¹⁹,İstanbul Selim Camisi(XVI.yy) avlusundaki sütun başlıkları⁵²⁰ ,Gebze Çoban Mustafa Paşa Camisi,(XVI.yy) revakların sütun başlıkları⁵²¹ gibi çok sayıda Osmanlı camisinde görülmektedir.Haydar Kadı(XVI.yy) camisinin revakı dışında,İshak Çelebi(XVI.yy) son cemaat yeri sütun başlıklarında da uygulanan baklavali motifleri ise,İstanbul Davud Paşa Camisi⁵²² son cemaat yeri sütun başlıkları,İstanbul Kasım Paşa Camisi(XVI.yy)⁵²³ son cemaat yeri sütun başlıkları,İstanbul Rüstem Paşa Camisi(XVI.yy)⁵²⁴ son cemaat yeri sütun başlıkları ile benzerdir.

İshak Çelebi(XVI.yy) ,Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) ve Haydar Kadı(XVI.yy) Camilerin mihraplarında beş sıra istalaktit süsleme uygulanmıştır.Mihrap kavsarasında istalaktit süsleme,Osmanlı dönemi camilerinde sevilen bir uygulamadır.Örneğin,Bursa Bedredin Camisi,Umur Bey Namazgahı veya Nalbantoğlu Camisi⁵²⁵ gibi ilk devir yapılarındaki sade mihrap örnekleri dışında İstanbul Şehzade Camisi⁵²⁶,İstanbul Süleymaniye

⁵¹⁸ Aslanapa,age,s.127.

⁵¹⁹ Arseven,age,s.314.

⁵²⁰ Aslanapa,age,s.159.

⁵²¹ Aktuğ,age,s.51.

⁵²² Aslanapa,age,s.116.

⁵²³ Arseven,age,s.680.

⁵²⁴ Aslanapa,age,s.212.

⁵²⁵ Demiriz,age,s.17.

⁵²⁶ Aslanapa,age,s.185.

Camisi⁵²⁷, İstanbul Fındıklı Molla Çelebi Camisi⁵²⁸ gibi çok sayıda örnekte görülmektedir.

İshak Çelebi(XVI.yy) ve Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) cami minberlerinin aynalıklarında,yıldızlı geometrik motifli kompozisyonlar uygulanmıştır.Bu kompozisyonlar,Ankara Hacı İvaz Mescidi,Bursa Yeşil,Amasya Bayezid Paşa,İznik Mahmud Çelebi,Bursa Muradiye Camilerinde⁵²⁹ de görülmektedir.

İshak Çelebi(XVI.yy) Camisi'nin minber kapısındaki sütunçelerde uygulanan kum saati motifini,Üsküp Mustafa Paşa Camisi'nin(XV.yy)⁵³⁰ minber kapısının köşelerinde de görülmektedir.

Taş Süsleme: Hamza Bey Camisi'nin(XVI.yy) taçkapısı ve ibadet mekanındaki minber ve mihrabında, geometrik motiflerden oluşturulan süslemeler yer almaktadır.Hamza Bey Camisi'nin(XVI.yy) taçkapısında dikdörtgen nişin kademelenmesiyle yüzeyin hareketlendirilmesi için çaba sarfedilmiştir.Birinci kademede yuvarlak kemerli bir niş,ikinci kademede ise basamak şeklinde beş dilimli kemerle sonuçlanan kavsarasıyla yüzeysel bir işçiliği temsil ediyor.Mihraptaki beş sıra istalaktit ile minberin aynalığında işlenmiş zencirek ve üçgen motiflerinde de sade bir süsleme görülmektedir.Hamza Bey Camisi mihrabının aynalığındaki tertip yönüyle Gazi Malkara Ömer Bey Camisi(XV.yy) mihrabıyla⁵³¹ benzerdir.

Minare şerefelerinin alt kısımlarında istalaktit süsleme uygulanmıştır.Bunun en zengin örneğini İshak Çelebi(XVI.yy) ve Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) camilerinin şerefe altlarında görülmektedir.İshak Çelebi(XVI.yy) minaresinde beş sıra,Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) (XVI.yy) minaresinde ise dört sıra halinde uygulanmıştır.Her iki yapıda,minarelerinin şerefe korkulukları ajur tekniğinde işlenerek yıldız,altıgen ve kare motiflerinden

⁵²⁷ Aslanapa,age,s.200.

⁵²⁸ Aslanapa,age,s.227.

⁵²⁹ Demiriz,age,s.95.

⁵³⁰ Özer,age,s.323.

⁵³¹ Sedat Bayrakal,**Erken Osmanlı Dönemi Minberleri(1300-1500)**,Ege Ün.v. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir, 2007 ,s.224-233.

geometrik kompozisyon oluşturulmuştur. Bu kompozisyonun daha yüzeysel işlenmiş örneğini Hamza Bey Camisi(XVI.yy) minaresinin şerefe korkuluğunda görmekteyiz. Bu geometrik kompozisyon, baklava ve yıldız motifleriyle oluşturulmuştur. Hamza Bey Camisi(XVI.yy) minaresinin şerefesi altında dört sıra halinde dizilen kuşakların yüzeyleri eğik çizgilerin ve yarım ovalerin yan yana dizilmesiyle geometrik desen oluşmuştur. Bu kompozisyon altta iki sıra istalaktit ile sonuçlanmıştır. Paftalı(XVI.yy) ve Koca Ahmed Efendi(XVI.yy) minarelerinin şerefe altlarında uygulanan istalaktit süsleme daha basit bir işçilik sergilemektedir. Hacı Mahmud Bey(XVI.yy) minaresi şerefesinin altında uygulanan kompozisyon, dört sıra halinde tekrar eden istalaktitli bir desen oluşturmuştur.

Ahmed Şerif Bey(XIX.yy) Camisi'nin pencere kenarlarındaki gömme sütunların başlıklarında ise palmet ve akant motifleri uygulanmıştır.

Tuğla Süsleme: Camilerin cephelerinde tuğla süslemesinin sık sık uygulandığını görmekteyiz. Örneğin, Hacı Mahmud Bey Camisi'nin(XVI.yy) kasnağında yer yer altıgen şekiller yer almıştır. Tuğla ve taş ile elde edilen süslemeler yönüyle, Tokat Gündük Minare Camisinin cephesi⁵³², (XV.yy) Uluabad İssız Han(XIV.yy)⁵³³, Yenişehir Seyyid Mehmed Dede Zaviyesi(XIV.yy)⁵³⁴ süslemeleriyle benzerdir. Bunun yanı sıra, Hacı Mahmud Bey Camisi'nin(XVI.yy) kubbesi ile kasnağı arasında kirpi saçak ve pencerelerin kemerlerinde düzgün kemer şekilleri uygulanmıştır. Buna benzer tuğla uygulamalar, Hamza Bey (Üç Şeyhler) (XVI.yy), Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) (XVI.yy), İsa Fakih(Çınar Müftü) (XVI.yy) ve Paftalı (XVI.yy) Camilerinde daha sade görünümüyle karşımıza çıkmaktadır.

İshak Çelebi(XVI.yy) ile Kadı Mahmud Efendi(Yeni) (XVI.yy) Camilerin cephelerindeki tuğla uygulamalar daha itinalı yapılmıştır. Özellikle alt sıralardaki sağır kemerler dikattimizi çekmektedir. Burada, sağır kemerler iki sıra tuğla ile

⁵³² Demiriz, age, s.652.

⁵³³ Demiriz, age, s.655.

⁵³⁴ Demiriz, age, s.656-657.

şekillendirilmiştir.Haydar Kadı Camisinde(XVI.yy) ise, cepheler dışında,revak kemerleri de tuğlalarla şekillendirilmiştir.

B.Türbeler

Türk Mimarisinde türbe inşa etme geleneği çok eskiye dayanmaktadır.İslam dünyasında,türbenin yaygınlaşmasında,Türklerin etkisi önemlidir.Göçebe Türk toplumlarının mezarlarının üstünde çadır kurmaları,bir kulübe veya ev yapmaları adetinin nadir de olsa bazı yerlerde varolduğunu gösterecek kalıntı ve kaynak mevcuttur.Orta Asya'da seyrek de olsa dairevi planlı yapılar bulunmuştur.Arkeolojik verilere dayanarak göçebe kültür alanlarında,kuleli mezarların bulunduğu söylenmektedir.⁵³⁵

IX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İslamiyet'i benimseyip kabul etmeye başlayan Türklerin, Karahanlılar'dan Osmanlılara kadar uzanan çok geniş bir zaman süresi içinde, hakim oldukları geniş topraklarda sayısız türbe vücuda getirmeleri bu düşünceyi desteklemektedir.⁵³⁶Bu türbeler içerisinde,kare,beşgen,altıgen,sekizgen veya ongen planlı yapıları çok görmekteyiz.

Manastır'da Osmanlı döneminde inşa edilen türbelerin sayısı net olarak bilinmemektedir.Günümüzde ayakta olan bir türbe mevcuttur.Bu yapı,Hasan Baba Külliyesinde yer alan Hasan Baba Türbesidir(XVII.yy).

Dört Ayak Türbesi(XV.yy sonu ya da XVI.yy başı) ise 1994 yılında aldığı darbe sonucu yıkıntı halindedir.(Ek:3)

a. Mimari

Manastır'da günümüzde ayakta olan türbeler, plan,kütle ve örtü sistemine göre incelendiğinde iki ana grupta toplanabilir.

⁵³⁵M.O.Ark, "Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri", **Anadolu (Anatolia)**, XI, (1967), Ankara, 1969,s.59.

⁵³⁶ H.Önkal,**Osmanlı Hanedan Türbeleri**, Ankara, 1992,s.2.

1.Bir Caminin Beden Duvarına Bitişik Olan Türbeler

Hasan Baba Türbesi(XVII.yy), Hasan Baba Camisinin batı kısmında yer almaktadır.Dikdörtgen planlı prizmal kütle,caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minare temelini de içine alarak kiremitle örtülmüştür.

Bir caminin sadece bir hacmini işgal eden türbelere Anadolu Selçuklu mimarisinde çok sayıda örneklere rastlanılmaktadır. Örneğin,Kayseri Gevher Nesibe Hatun Türbesi(XIII.yy)⁵³⁷, Kırşehir Caca Bey Türbesi(XIII.yy)⁵³⁸gibi bazı örneklerde yapıların bir odası,genellikle eserin banisine,türbe olarak tahsis edilmektedir.Bunlar dış yapı olarak bir türbe özelliğine sahip olmayıp ancak iç düzenlemeleriyle türbe şekline sokulmuş hacimlerden ibarettirler.

Hasan Baba Türbesi'nin(XVII.yy.) bu yapılardan farklı olarak caminin içinde bir mekanı işgal edecek şekilde düzenlenmemiş olmasıdır.Bu türbe camiyle birleşmiş ancak batıya doğru uzanarak farklı bir yapıyı oluşturmaktadır.

Buna benzer bazı örnekler, örneğin Banya Luka Arnavudiye Defterdar Türbesi(XVI.yy)⁵³⁹ gibi Balkanlarda da görülmektedir. Ancak, Balkanlarda gördüğümüz örneklerin çoğu bir tekkenin kapsamında inşa edilmişlerdir.Örneğin Prizren'de inşa edilen ve XIX.yüzyılın sonlarına tarihlenen Şeyh Hulusi Efendi Türbesi⁵⁴⁰ Melami Tekkesi'nin solunda yer almaktadır. Buna benzer örnekler,Priştine Piri Nazır⁵⁴¹ ve Kadiri Tekkesinin⁵⁴² Türbeleridir.Fakat bu örneklerde, türbeler, Piri Nazır Camisi ile Kadiri Tekkesinin avlularında inşa edilmişlerdir.

2.Açık Türbeler

Manastır şehrinde inşa edilen ancak günümüzde bir yıkıntı halinde olan Dört Ayak Türbesi(XV.yy sonu ya da XVI.yy başı) kare plana yerleştirilen ve kubbe ile örtülen bir açık türbedir.

⁵³⁷ H.Önkal,*Anadolu Selçuklu Türbeleri*,Ankara 1996,s.379-382.

⁵³⁸ Önkal,age,s.404-408.

⁵³⁹ E.H.Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri Yugoslavya*, C.II.,K.3.,İstanbul 1982,s.14.

⁵⁴⁰ Vırmiça,age,s.164.

⁵⁴¹ Vırmiça,age,s.632.

⁵⁴² Vırmiça,age,s.634.

Anadolu Selçukluları Devrinde rastlanmayan ve Beylikler Devrinde yeni bir tip olarak karşımıza çıkan yanları açık türbeler, Osmanlıların ilk devirlerinden itibaren uygulanmış hatta ileriki asırlarda bir bakıma bu birincilerin bir varyantı sayabileceğimiz üstü açık türbe tipi doğmuştur⁵⁴³. Erken Osmanlı Dönemine ait olan Bursa Saraylılar Türbesi(XV.yy)⁵⁴⁴ ile Bursa Devlet Hatun Türbesi(XV.yy)⁵⁴⁵ kare planlı açık türbelerin örnekleridir. Klasik Döneme ait olan Bursa Hançerli Sultan(XVI.yy)⁵⁴⁶ ile İstanbul Fatma Sultan Türbeleri(XVI.yy)⁵⁴⁷ yine kare plana oturan ve kubbe ile örtülen açık türbelerdir.

Açık Türbeler, bir Osmanlı geleneği olarak Balkanlarda da inşa edilmiştir. Bu türbeler kubbe ile örtülen kare veya altıgen planlı olarak karşımıza çıkmaktadır. Örneğin, günümüze ulaşamayan ve XV. yüzyıla tarihlenen Üsküp Kral Kızı Türbesi⁵⁴⁸, Üsküp İbn-i Payko⁵⁴⁹, (XVI.yy) Foça Alaca Cami avlusundaki İbrahim Bey Türbesi⁵⁵⁰, Saraybosna Hacı Sinan Türbesi⁵⁵¹ ve günümüzde harap bir vaziyette olan Lütfüllah Efendi Türbeleri(XVII.yy)⁵⁵² kare planlı açık türbeler grubuna girmektedir. Günümüzde ayakta olan ve XVIII. yüzyıla tarihlenen Dağıstanlı Ali Paşa Türbesi⁵⁵³ ise altıgen planlı açıktır.

b.Malzeme ve Teknik: Hasan Baba Türbesi(XVII.yy) günümüzde tamamen onarılmıştır. Dört Ayak Türbesi(XV.yy sonu ya da XVI.yy başı) ise tuğla hatıllı kaba yontma taş ile inşa edilmiştir. Bu yönüyle Bursa Ebe Hatun Türbesi⁵⁵⁴, Bursa Saraylılar Türbesi(XV.yy)⁵⁵⁵, Bursa Gülşah Hatun Türbesi(XV.yy)⁵⁵⁶ gibi bazı örneklerle benzerdir.

⁵⁴³ H. Önkal, **Osmanlı Hanedanı...**, s.11.

⁵⁴⁴ Önkal, age, s.90.

⁵⁴⁵ Önkal, age, s.60.

⁵⁴⁶ Önkal, age, s.135.

⁵⁴⁷ Önkal, age, s.171.

⁵⁴⁸ Özer, age, s.223.

⁵⁴⁹ Özer, age, s.224.

⁵⁵⁰ Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı...**, s.132.

⁵⁵¹ Ayverdi, age, s.334.

⁵⁵² Özer, age, s.231.

⁵⁵³ Özer, age, s.124.

⁵⁵⁴ Önkal, age, s.84.

⁵⁵⁵ Önkal, age, s.90.

⁵⁵⁶ Önkal, age, s.92.

c. Cepheler

Hasan Baba Türbesi'nin(XVII.yy) kuzey cephesi hariç,diğer cephelerde birer pencere mevcuttur.

ç.Mimari Elemanlar:

Saçak ve Silmeler: Dört Ayak Türbesi(XV.yy sonu ya da XVI.yy başı), kirpi saçakla çevrelenmiştir.Bu yönüyle,Bursa Gülçiçek Hatun Türbesi(XIV.yy)⁵⁵⁷,Bursa Hatuniye Türbesi(XV.yy)⁵⁵⁸,Bursa II.Murad Türbesi(XV.yy)⁵⁵⁹,Bursa Ebe Hatun Türbesi⁵⁶⁰,Bursa Gülşah Hatun Türbesi(XV.yy)⁵⁶¹,Bursa Gülruh Türbesi(XVI.yy)⁵⁶²eserleriyle benzerdir.

Sütün,Ayak ve Kemerler: Dikdörtgen prizma gövdeli ve dört adet ayak üzerine oturtulan Dört Ayak Türbesi(XV.yy sonu ya da XVI.yy başı) sivri kemerlerle desteklenmektedir.

d.Süsleme

Tuğla süsleme: Dört Ayak Türbesi'nin(XV.yy sonu ya da XVI.yy başı) kasnağı ve kemerin üzerinde yer alan yüzeylerde birer şerit halinde işlenmiş meander motifi görülmektedir. Özellikle Bursa şehrindeki klasik devir Osmanlı hanedan türbelerinde,saçaklar altında dolanan şeritlerinde gördüğümüz meander motifi,tuğlaların değişik konulmasıyla elde edilmiştir.⁵⁶³Örneğin.Bursa Mükrim Hatun Türbesi(XVI.yy)⁵⁶⁴, Bursa Şirin Hatun Türbesi(XVI.yy)⁵⁶⁵, Bursa Gülruh Hatun Türbesi(XVI.yy)⁵⁶⁶,meander motifıyla süslenmiş olan eserlerdir.

C. Hamamlar

Anadolu'nun fethinden önce Türklerin hamam inşa etme geleneği hakkında, bazı kaynaklarda kısaca saray,köşk,han ve tekke hamamları gibi

⁵⁵⁷ Önkal,age,s.54.

⁵⁵⁸ Önkal,age,s.77.

⁵⁵⁹ Önkal,age,s.82.

⁵⁶⁰ Önkal,age,s.84.

⁵⁶¹ Önkal,age,s.92.

⁵⁶² Önkal,age,s.131.

⁵⁶³ Önkal,age,s.26.

⁵⁶⁴ Önkal,age,s.96.

⁵⁶⁵ Önkal,age,s.109.

⁵⁶⁶ Önkal,age,s.133.

özel hamamlardan bahsedilmektedir.⁵⁶⁷ Ancak, Anadolu'nun fethinden sonra bu özel hamamların dışında ,Türkler külliyelerde yer alan genel hamamları da inşa etmiştir.Örneğin, Antalya Alara Kalesi Hamamı (1224-1225), Niğde Ağzıkara Han Hamamı (1240), Konya Sahip Ata Hamamı (1258-1279), bu hamamların bazı örnekleridir.⁵⁶⁸

XII.-XIII. Yüzyıllarda, Anadolu'da inşa edilmiş Türk hamamlarını,kullanılan suya göre,tabii sıcak su ile çalışan hamamlar yani kaplıcalar ve suni sıcak su veya ısıtılmış su ile çalışan hamamlar olarak iki gruba ayırmak mümkündür.

Geleneksel Türk Hamam Mimarisi, soyunma(soyunmalık ya da camekan), yıkanma (soğukluk ve sıcaklık) ve külhan bölümlerinden oluşmaktadır.⁵⁶⁹ Hamam yapılarının her bölümü yüzyıllar içerisinde gelişimini sürdürmüştür. XII. ve XIII. Yüzyıllarda,soyunmalık bölümü sağır ve yüksek duvarlardan ibaret, tavanı tonoz yada kubbelerle örtülüdür. XIV. yüzyıldan sonra bu bölüm büyük bir kubbeyle örtülmektedir.Örneğin Selçuklu döneminde inşa edilen Divriği Bekir Çavuş Hamamının soyunmalığı kubbeyle örtülüdür.⁵⁷⁰

Anadolu'daki Selçuklu Hamamlarında soyunmalık ile soğukluk(ılıkılık) mekanları arasında aralık ve soğukluktan sonra, etrafı halvet adı verilen küçük sıcak odalardan ibaret olan sıcaklık bulunmaktadır.Hamam yapılarının esas kısmı olan sıcaklık bölümü,Osmanlı döneminde de varlığını sürdürerek değişik hamam tipolojileri ortaya koymuştur.⁵⁷¹

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda,başta merkezi yerleşim alanları olmak üzere,imar çalışmaları yapılan yerleşim alanlarında çok sayıda hamam inşa

⁵⁶⁷ Y.Önge, **Anadolu'da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**,Ankara, 1995,s.10

⁵⁶⁸ Önge,age, s.222, s.157, s.229.

⁵⁶⁹ D.Hasol,Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü,İstanbul,1993,s.192.

⁵⁷⁰ Önge,age, s.21.

⁵⁷¹ Hamam tipolojileri hakkında bkz. Semavi Eyice; "Iznik'te Büyük Hamam ve Osmanlı Devri Hamamları Hakkında Bir Deneme",**İ.Ü.E.F. Tarih Dergisi**,C.XI,S.15,(Eylül 1960)İstanbul 1960,s.99-120;"Hamam" maddesi,**T.D.V.İ.A.**,C.XV,İstanbul 1997,s.402-430.

edilerek hamam kültürü yaygınlaşmıştır.En eski hamam yapısı,İznik'te Orhan Gazi Hamamı ve XV. Yüzyıl başında yapılan Hacı Hamza Hamamıdır.⁵⁷²

Selçuklu ve Beylikler dönemlerinde netleşen Türk hamamının ana mekanları Osmanlı döneminde de kullanılmıştır.Osmanlı hamamlarının soyunmalık(camekan) kısmı, genelde büyük ve gösterişli bir kubbe ile örtülüdür.⁵⁷³Tepede kubbe feneri ile duvarlardan ışık alınır.Ortada genellikle fıskiyeli bir şadırvan bulunur.Aralık hacmi ise Osmanlı döneminde zamanla küçülerek sadece bir geçit haline gelmiş veya yerini soğukluğa(ılıkluğa) bırakmıştır.⁵⁷⁴

Hamamların iç bölümleri külhandan gelen ve kanallarla döşemenin altını dolaşan sıcak suyla ısıtılır.⁵⁷⁵ Genellikle dar ve uzun bir mekan teşkil eden bu bölüm beşik tonozla örtülüdür.Ayrı bir girişe sahip bu mekan,örtüsünde yer alan ışık gözleri ile aydınlanmaktadır.⁵⁷⁶

Manastır'da inşa edilen Osmanlı hamamları,Türk hamam mimarisi geleneğini sürdürdüğü için, her hamamda yukarıda sözünü ettiğimiz bölümlere rastlanılmaktadır.

Yaptığımız incelemelere göre,Osmanlı döneminde Manastır şehrinde toplam dört hamam inşaat edilmiştir.Bu yapılardan,Ayverdi'nin,eserinde bahsettiği Haydar Kadı Hamamı günümüzde ayakta değildir.⁵⁷⁷Bu hamam dışında Debboy(XVI.yy), Kerim Paşa(XV.yy ikinci yarısı ya da XVI.yy başı) ile Eski(XVI.yy) Hamamlar günümüzde ayakta olan yapılardır.(Ek:4)Ancak bu yapılardan,1967 yılında onarılan Debboy Hamamı(XVI.yy) dışında, Kerim Paşa(XV.yy ikinci yarısı ya da XVI.yy başı) ile Eski(XVI.yy) Hamamları çok kötü

⁵⁷² Ş. Öztürk,**Bitlis Su Mimarisi**,Malatya,2004,s.106.

⁵⁷³ Seda Kula Say, **Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri**, İstanbul Teknik Üniv., Fen Bilimleri Enst., Mimarlık Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2007, s.28.

⁵⁷⁴ Kula Say,2007, s.28.

⁵⁷⁵ A.K.Aru,**Türk Hamamları Etüdü**,İstanbul,1949,s.37.

⁵⁷⁶ Önge,age, s.27.

⁵⁷⁷ Ayverdi,age, s.109.

durumdalar ve acilen onarıma tabi tutulmaları gerekir.Hamam yapılarının günümüzde yaşadığı bir diğer sorunsu, kendi amaçları dışında kullanılmalarıdır.

a.Mimari

Osmanlı Döneminde Manastır'da inşa edilen hamamlar, erkekler ve kadınlar kısımlarıyla “çifte hamamlar” grubuna girmektedir.Bütün hamamlarda soyunmalık,ılıklik ve sıcaklık bölümleri mevcuttur.Debboy Hamamı(XVI.yy) ve Yeni(XVI.yy) Hamamda bu kısımların aynı sıra düzenlenmesini takip etmektedir ancak Kerim Bey Hamamında(XV.yy ikinci yarısı ya da XVI.yy başı) soyunmalık güney ve kuzey tarafında olmak üzere farklı bir düzenleme göstermektedir.

Soyunmalık: Debboy Hamamı(XVI.yy) ve Yeni Hamam'da(XVI.yy) soyunmalık bölümleri kare planlıdır.Bu kısımlar kubbe ile örtülüdür.Her iki kısım aynı ebatlı yapılmıştır.Soyunmalık mekanlarının kare planlı ve yan yana yapılmış olmaları yönüyle İstanbul Çukur Hamamı(XV.yy)⁵⁷⁸, İstanbul Bahçekapı, Haseki Hürrem Sultan Hamamı(XVI.yy)⁵⁷⁹, İstanbul İbrahim Paşa Hamamı(XV.yy)⁵⁸⁰, İstanbul Mihrimah Sultan Hamamı(XVI.yy)⁵⁸¹,Üsküp Davut Paşa Hamamı(XV.yy)⁵⁸²,Priştine Fatih Sultan Mehmet Han(XV.yy)⁵⁸³ Hamamı ile benzerlik göstermektedir.

Ilıklık: Debboy Hamamı'nın(XVI.yy) ılıkığı batı ve doğu doğrultusunda uzanan enine dikdörtgen planı vardır.Erkekler kısmı dört hücre,kadınlar kısmı ise iki hücreden oluşmuştur.Debboy Hamamı(XVI.yy) ılıkığı hücre sayısı ve hücrelerin tertipi yönünden,Prizren Gazi Mehmet Paşa(XVI.yy)⁵⁸⁴,İstanbul Haseki Hürrem Sultan Hamamı(XVI.yy)⁵⁸⁵,erkekler kısmı ılıkığının dört

⁵⁷⁸ M.N.Haskan, **İstanbul Hamamları**, İstanbul 1995,s.125; Ayverdi,**Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri 855-886(1451-1481)**, C.IV., İstanbul, 1989, s.597.

⁵⁷⁹ Haskan,age,s.176.

⁵⁸⁰ Haskan,age,s.189.

⁵⁸¹ Haskan,age,s.243.

⁵⁸² Özer,age,s.154.

⁵⁸³ Vırmiça,age,s.74.

⁵⁸⁴ Vırmiça,age,s.42.

⁵⁸⁵ Haskan,age,s.176.

hücreden oluşması yönüyle Priştine Fatih Sultan Mehmed Han(XV.yy)⁵⁸⁶,İstanbul Kızlarağası Hamamı(XVII.yy)⁵⁸⁷ eserleriyle benzerdir.

Sıcaklık: Osmanlı döneminde inşa edilen hamamları, sıcaklık kısımlarına göre incelendiğinde değişik tipolojiler ortaya çıkmaktadır.Ancak,bu bölümlerin de bazı hamamlarda küçük farklılıklarla birbirlerine benzediği görülmektedir.Debboy Hamamı'nın(XVI.yy) erkekler kısmı sıcaklığı,dikdörtgen planlı,ortası kubbeli ve üç eyvanlı olması yönüyle,Göynük Süleyman Paşa Hamamı⁵⁸⁸,Ankara Karacabey Hamamı⁵⁸⁹,İstanbul Çukurçeşme Hamamı(XV.yy)⁵⁹⁰ ile benzerdir.Ortası kubbeli, üç eyvanlı ve dört halvetli İstanbul Bostan Hamamı'ndan⁵⁹¹ ise, halvet sayısı açısından farklıdır. Debboy Hamamının(XVI.yy) kadınlar kısmı, ortası kubbeli,enine sıcaklıklı ve çifte halvetlidir.Bu yönüyle, Üsküp Davud Paşa Hamamı(XVI.yy)⁵⁹²,Tokat Pervane Hamamı(XIII.yy)⁵⁹³,Edirne Mihalgazi Hamamı⁵⁹⁴,İzmir Lüks Hamam(XV.-XVI.yy)⁵⁹⁵,İzmir Namazgah Hamamı(XVII.yy)⁵⁹⁶ yapılarıyla benzerdir.

b.Malzeme ve Teknik: Debboy(XVI.yy) ve Kerim Bey Hamamı(XV.yy ikinci yarısı ya da XVI.yy başı), kaba yontma taş ve tuğla ile inşa edilmiştir.Yeni Hamamda(XVI.yy),duvar örgüsü, moloz taş ve tuğladan ibarettir.

c.Cepheler: Manastır şehrinde inşa edilen hamamlar,Osmanlı hamam mimarisi geleneğine uygun olarak cephelerinde fazla açıklık mevcut değildir. Debboy Hamamının(XVI.yy) kuzey cephesinin ekseninde basık yuvarlak kemerli bir giriş açıklığı mevcuttur.Ayrıca, batı cephesinde yine yuvarlak kemerli bir giriş ve bunun iki yanında düz lentolu ,sağır kemerli birer dikdörtgen pencere açıklığı mevcut.Bunun yanı sıra,Kerim Bey Hamamı'nın(XV.yy ikinci yarısı ya da

⁵⁸⁶ Vırmiça,age,s.74.

⁵⁸⁷ Haskan,age,s.212.

⁵⁸⁸ Kuban,age,s.160.

⁵⁸⁹ Kuban,age,s.160.

⁵⁹⁰ Haskan,age,s.122.

⁵⁹¹ Haskan,age,s.70; Ayverdi,age, s.594.

⁵⁹² Özer,age,s.154.

⁵⁹³ Önge,age,s.245.

⁵⁹⁴ Kuban,age,s.160.

⁵⁹⁵ Ürer,age,s.49.

⁵⁹⁶ Ürer,age,s.52.

XVI.yy başı) batı cephesinin üst sırasında soyunmalık kısmına bakan cephesinde, küçük ebatlı bir pencere açıklığı yerleştirilmiştir.

Hamamların cephelerinde çok az sayıda açıklık bulunduğundan dolayı,aydınlatma, yapıların kubbelerinde ki aydınlık fenerlerinden sağlanmıştır. Debboy(XVI.yy) ile Kerim Bey Hamamların(XV.yy ikinci yarısı ya da XVI.yy başı) soyunmalık ile soğukluk mekanlarını örten kubbelerin tepelerinde aydınlık feneri görülmektedir. Örneğin,Amasya Hızır Paşa Hamamı(XV.yy)⁵⁹⁷,Aydın Çifte Gümrükönü Hamamı(XVI.yy)⁵⁹⁸, İznik Köşk Hamamı⁵⁹⁹ gibi çok sayıda Osmanlı Hamamında benzer aydınlatma sistemine rastlanılmaktadır.

ç.Mimari Elemanlar:

Kapı: Debboy Hamamın(XVI.yy) kuzey ve batıda,soyunmalıkların cephelerinde açılan girişler yuvarlak kemerlidir.Ayrıca,külhan kısmının cephesinde dikdörtgen biçiminde bir kapısı vardır.Kerim Bey Hamamının(XV.yy ikinci yarısı ya da XVI.yy başı) girişi ise düz lentolu sağır kemerlidir.

Pencere: Debboy Hamamın(XVI.yy) batı cephesinde girişin her iki yanında düz lentolu sağır kemerli pencereler bulunmaktadır.Yapının külhan kısmının cephesinde kare ve dikdörtgen şeklinde pencereler mevcut.Kerim Bey Hamamın(XV.yy ikinci yarısı ya da XVI.yy başı) giriş cephesinde ise,yuvarlak kemerli iki adet pencere açıklığı bulunmaktadır.

Saçak ve Silmeler: Debboy Hamamı(XVI.yy), Manastır'da, Osmanlı döneminde inşa edilen diğer yapılarda da karşılaştığımız testere dişi saçakla sonuçlanmıştır. Kerim Bey(XV.yy ikinci yarısı ya da XVI.yy başı) ve Yeni Hamamdaki(XVI.yy) örtü sisteminde dökülmeler olduğundan dolayı,bu yapılarda nasıl bir saçak uygulandığı bilinmemektedir.

Örtü sistemi: Debboy Hamamı(XVI.yy),Kerim Bey Hamamı(XV.yy ikinci yarısı ya da XVI.yy başı) ve Yeni Hamamın(XVI.yy) soyunmalık kısımları kubbe ile örtülmüştür. Debboy Hamamın(XVI.yy) ılık ve sıcaklığın örtü sisteminde

⁵⁹⁷ Önge,age,s.64.

⁵⁹⁸ Önge,age,s.64.

⁵⁹⁹ Önge,age, s.65.

ise kubbe ve aynalı tonoz uygulanmıştır.Kerim Bey Hamamın(XV.yy ikinci yarısı ya da XVI.yy başı) ılıkılığı ve sıcaklığında da aynı sistem kullanılmıştır.Bu yapının da sıcaklık ve ılıkılık hücreleri kubbe ve aynalı tonozla örtülmüştür. Yeni Hamamın(XVI.yy) soyunmalığı kubbe ile örtüldüğü görülmektedir.Ancak diğer kısımların örtü sistemi hakkında bilgi sahibi değiliz.

Geçiş elemanları: Debboy Hamamında(XVI.yy), kare planlı alt yapıdan dairesel üst yapıya geçişler tromplarla sağlanmıştır.

d.Süsleme:

Taş süsleme: Debboy Hamamın(XVI.yy) sıcaklığındaki kubbe eteklerinde ile eyvanlardaki tonoz altı yüzeyler istalakit ile stilize palmet motifli bordürlerle süslenmiştir.Erkekler kısmının eyvanlarında görülen stilize palmet motifli bordürlerin ve istalakitin belirli kısımları asli yapıdandır,diğer kısımlar ise aslına uygun olarak onarılmıştır. Debboy Hamamı(XVI.yy) dışında istalakit uygulamayı,Üsküp Davud Paşa Hamamı(XV.yy)⁶⁰⁰,Bursa Mahkeme Hamamı(XV.yy)⁶⁰¹,Bursa Nasuh Paşa Hamamı(XV.yy)⁶⁰² gibi birçok Osmanlı hamamında görmekteyiz.

Ç.Arasta

Osmanlı şehirlerinin ortak özelliklerinden biri Türk çarşılarıdır.Günlük ihtiyacı karşılamak için ticaret faaliyetlerinin gelişmiş olması,bu şehirlerde ticari yapı türlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.Bu amaçla,sivil çarşılar dışında bedesten, arasta, han, kervansaray gibi yapılar Osmanlı mimarisinde yerlerini bulmuştur.

Osmanlı döneminde Makedonya'da kurulan Türk şehirlerin ticaret merkezini ilk dönemde bedestenler oluşturmaktadır.Genellikle,bedesten etraflarında gelişen ticari hayatın ihtiyacı gitgide gelişerek çarşıların oluşturulmasına sebep olmuştur.

⁶⁰⁰ Özer,age,s.363.

⁶⁰¹ Ayverdi,**Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri,855-886(1451-1481)**,C.III.,İstanbul 1973,s.139-143.

⁶⁰² Ayverdi,age,s.145-150.

Manastır şehrinde, yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre, bedesten binası bu şehrin ticaret hayatının merkezi konumundadır. Bedesten etrafında kurulan çarşı da yüzyıllar içerisinde ticaret gelişimini sürdürmüştür. Örneğin, 1460 yılına ait tahrir defterinde, Manastır çarşısında 43 değişik zanaatın mevcut olduğu belirtilmiştir.⁶⁰³ Bunların arasında pabuççu, tabakçı, şapkacı, saraçlar, kasaplar, terziler, nalbantçı, dokumacı, kuyumcu, helvacı, sabuncu, bozacı gibi farklı dallar dikkat çekmektedir. 1481 yılına ait Tahrir defterlerinde ise Hıristiyan esnaf sayısının da çoğaldığı ve çarşıda daha çok yer edindiği anlaşılmaktadır.⁶⁰⁴

XVII. yüzyıldaki çarşının gelişimiyle ilgili kadı sicilleri incelenen bir kaynaktan, bu dönemde çarşıda tabakçılar, bakkallar, sabuncular, mimarlar, aktarlar, semerciler, abacılar, kebeciler, çarıkçılar, kunduracılar, bedestende yerleşmiş tekstil esnafı, kuyumcular, fırıncılar, kürkçüler, nalbantlar, hancılar, saraçlar, takkeciler ve boyacıların varlığından söz edilmektedir.⁶⁰⁵ Bu dönemde, Manastır çarşısı kapsamında, At Pazarı, Arasta (kapalı çarşı), Aktarlar Çarşısı, Tabaklar Çarşısı, Mum Pazarı, Tereke Pazarı, Buğday Pazarı, Bakkalcılar Pazarı, Tuz Pazarı, Teneke ve Sığır Pazarları gibi çok sayıda pazarın yer aldığı öğrenilmektedir.⁶⁰⁶

Manastır'da günümüzde ayakta olan yapı bir arastadır. Arastalar, Osmanlı mimarisinde bazen bedesten ve çarşıların yanında, bazen çarşıların içerisinde yer alan bir yapı türü olmuştur. Arasta sokağının üstü çoğunlukla kapatılmış, örtüsünü ise genellikle beşik tonoz teşkil etmiştir.⁶⁰⁷ Osmanlı mimarisinde arasta planları incelendiğinde, bu yapıların genellikle arsaya göre uyarlandıkları görülmektedir. Manastır arastası da bu şekilde tertiplenerek asimetrik bir plana

⁶⁰³ Sokolovski, agm, s. 129-130.

⁶⁰⁴ Sokolovski, agm, s. 134-135.

⁶⁰⁵ R. Momidik-Petkova, "Razvitokot na Bitolskata çarşıya (do II Svetska vojna)", **Zbornik na trudovi**, br. 1, Bitola 1983/84, s. 131.

⁶⁰⁶ Momidik-Petkova, agm, s. 132.

⁶⁰⁷ M. Cezar, **Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**, İstanbul, 1985, s. 181.

sahiptir.Bunun yanı sıra,iç mekanı tamamen onarıldığı için asli durumundan günümüze intikal eden bir unsura rastlanılmamıştır.Fakat, XVIII yüzyıl plan şeması ile Manastır Arastası değişik görüntüsüyle Makedonya'da tek yapıdır. (Ek:4)

D. Kuleler

1.Saat Kulesi

Osmanlı döneminde şehirlerin yüksek tepelerinde dikilen saat kuleleri şehrin sembolü ve anıtıdır.Mevkilerine göre,meydanlarda,yamaç ve tepelerde ile bir yapı üzerinde yer alan saat kuleleri vardır.⁶⁰⁸Saat kulesi yapma geleneği Avrupa'da XIV.yüzyılda yaygınlaşmışsa da, Osmanlı topraklarına, Kienitz'e göre, Kanuni Sultan Süleyman Döneminden (1520-1566)hemen sonra, XVI. Yüzyılın sonlarında başladığı kabul edilir.⁶⁰⁹Bunun en iyi kanıtı XVI.yüzyılın sonlarına tarihlenen Banya Luka ile Üsküp Saat Kuleleridir. XVI.yüzyılın sonlarında Osmanlı hayatına giren saat kulesi yapma geleneği, XVIII. Ve XIX. Yüzyılda imparatorluğun kuzeybatısından (Balkanlardan) başlayarak doğusuna doğru artarak , Anadolu'nun içlerine kadar yayılmıştır.⁶¹⁰

Saat kuleleri zamanı gösteren aletleri taşımaları yanında,bazılarının kaidelerindeki çeşmelerle sebil; odalarla da, muvakithane görevlerinin yanı sıra yangın kulesi ve sisli puslu havalarda yön gösterici, ayrıca bazılarının üzerinde taşıdıkları(rüzgar gülü barometre gibi) değişik hava olaylarını ölçen aletler taşımasıyla da, çok fonksiyonlu yapılar olarak kullanılmışlardır.⁶¹¹

Manastır ilinde Osmanlı döneminde inşa edildiği düşünülen⁶¹² bir saat kulesi mevcuttur.Ancak, Makedonya bölgesinde Üsküp, Pirlepe, Gostivar,

⁶⁰⁸H.Acun,**Anadolu Saat Kuleleri**,Ankara ,1994,s.5.

⁶⁰⁹ Acun,age, s.5.

⁶¹⁰ Acun,agm, s.325.

⁶¹¹ Acun,agm, s.326.

⁶¹² Acun,agm, s.326.

Koçana, Kalkandelen, Negotino ile Ohri şehirlerinde de birer saat kulesi mevcuttur.⁶¹³

Manastır Saat Kulesinin inşa tarihi net olarak bilinmemektedir. Fakat çoğu yazılı kaynakta saat kulesinin XIX. Yüzyıl⁶¹⁴ eseri olabileceği hatta bazı kaynaklarda daha eskiye⁶¹⁵ ait olabileceği belirtilmiştir.

a.Mimari

Saat Kule'nin(XIX.yy) dikdörtgen prizmal gövdesinin köşeleri pahlı ve bu nedenle sekizgen prizma şeklini almaktadır.(Ek:4)Bu görüntüsüyle altıgen prizma biçiminde olan Pirlepe saat kulesini(XIX.yy)⁶¹⁶ anımsatıyor.Zira,gerek Anadolu topraklarında gerekse Balkanlarda inşa edilen saat kuleleriyle(altıgen planlı Negotino Saat Kulesi hariç) plan yönünden benzerdir.Örneğin, bu yönüyle,Travnik Yukarı Saat Kulesi⁶¹⁷ ile XIX.yüzyıla ait Travnik Mehmet Kukaviç Paşa Saat Kulesine⁶¹⁸ benzerdir.

b.Malzeme ve Teknik:

Manastır Saat Kulesi'nin (XIX.yy) alt kısımları kaba yontma taşla,üst kısımları ise kesme taş ve tuğla malzemeleriyle inşa edilmiştir.Bu yapım tekniğini Makedonya'daki Osmanlı yapılarında sıklıkla uygulandığını görmekteyiz.Ancak,saat kulelerde uygulanan yapım teknikleri farklılık göstermektedir.Örneğin,Üsküp Saat Kulesinde(XVI.yy)⁶¹⁹ tuğla,Pirlepe Saat Kulesinde⁶²⁰(XIX.yy)taş ve tuğla,Gostivar Saat Kulesinde⁶²¹(XVII.yy) ise kesme taşın kullanıldığını görmekteyiz.

c.Cepheler

Cephelerinde çok fazla açıklık yoktur.Giriş kısmı kuzey cephede yerleştirilmiştir.Kuzey ve batı cephelerinde pencere açıklıkları mevcuttur.Bu

⁶¹³ Ayverdi,age, s.300, s.152, s.38, s.85, s.149, s.146.

⁶¹⁴ Acun,agm, s.326.

⁶¹⁵ Koçankovska,agm, s.44.

⁶¹⁶ Ayverdi,age,s.152.

⁶¹⁷ Acun,age,s.50.

⁶¹⁸ Acun,age,s.50.

⁶¹⁹ Özer,age,s.172.

⁶²⁰ Ayverdi,age,s.200.

⁶²¹ Ayverdi,age,s.38.

yönüyle,Adana Saat Kulesi(XIX.yy.)⁶²²Bayburt Saat Kulesi(XX.)⁶²³,Tokat Saat Kulesi(XX.yy başı)⁶²⁴ile benzerdir.

ç.Mimari Elemanlar

Kapı: Saat Kule'nin(XIX.yy) yuvarlak kemerli ve mermer söveli giriş açıklığı herhangi bir süsleme unsuruna sahip değildir.

Sütun,Ayak ve Kemerler: Saat Kulesi(XIX.yy) teraslı bir kule ile sonuçlanmıştır.Bu kulenin cephelerinde yuvarlak kemerli açıklıklar yer almaktadır.Saat kadrانlarının bulunduğu cephe yüzeylerinde her iki tarafında silme bilezikli gömme sütunlar uygulanmıştır.

2.Bey Kulesi (Kule-Ev)

Osmanlı Devleti XVI. Yüzyıla nazaran XVIII. Yüzyılda, siyasi, sosyal, iktisadi alanlarda birtakım bunalımları yaşarken, merkezi otorite güç kaybettiği ölçüde taşradaki yerel unsurlar, bu durumun tam tersine,güç kazandıkları gibi çoğunlukla merkezi otoriteye karşı bir tutum sergileyip, nüfuslarını da oldukça arttırmışlardır.⁶²⁵

Osmanlı devletinin merkezi yönetiminin taşrada zayıflamasıyla ayanlık⁶²⁶ dönemi başlarken, Anadolu'da ve Rumeli'de giderek yaygınlaşmış ve güç kazanmıştır.⁶²⁷Güç kazanan ayanlar kendi arazilerinde büyük çiftlikler oluşturmaya başlamışlardır. Bu çiftliklerde ise savunma amaçlı, bazen de miraslarını saklama amaçlı kuleler inşa etmişlerdir.Makedonya'da bazı şehirlerde bu gibi kuleler hala mevcut.Örneğin, Üsküp ve Koçana Feodal Kuleleri ile Kıratova Kuleleri bu kule inşa etme geleneğinin birer örneğidir.

⁶²² Acun,age,s.7.

⁶²³ Acun,age,s.10-11.

⁶²⁴ Acun,age,s.36.

⁶²⁵ M.Ak, **Osmanlı İmparatorluğunda Bir Âyanlık Örneği Yılanhoğulları**, Akdeniz Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsünün Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Antalya ,2007,s.4.

⁶²⁶ Ayanlık ile ilgili bkz.,Yücel Özkaya,**Osmanlı İmparatorluğunda Ayanlık**,TTK Yayınları,Ankara 1994;Özcan Mert,"Osmanlı Devlet Tarihinde Ayanlık Dönemi",**Osmanlı**,c.6,Yeni Türkiye Yayınları,Ankara 1999,s.174-180;

⁶²⁷ Ak,agt, s.5.

Savunma, gözetleme, haberleşme, ikamet ve dini gayelerle inşa edilen kuleler, kareye yakın planlı ve çok katlı olarak yapılmışlardır.⁶²⁸ Cephelerinde çok açıklıklık olmayan kulelerin zemin katları,duvar üzerinde yer alan ocak ve nişlerden de anlaşılacağı üzere, bir çeşit ambar yada mutfak olarak kullanılmaktaydı.

Manastır şehrinde günümüzde halk arasında Zından Kulesi olarak bilinen kule, hicri 1038/miladi 1628-29 yıllarında müftülük görevinde bulunan Hacı Mahmud Efendi⁶²⁹ tarafından kendi mülkiyetinde inşa edilmiştir. Kule kareye yakın planıyla(Ek:4) ve çok katlı olmasıyla kule mimarisinin bütün özelliklerini aynen yansıtmaktadır.Üsküp Feodal Kulesi⁶³⁰, Koçana Kule Ocağı⁶³¹, Kıratova Kuleleri⁶³² ile benzer özelliklere sahiptir.

E. Konaklar

Geleneksel Türk Evi ilk olarak Anadolu'da kendisine has karakterini bulmuş ve buradan zamanla gelişerek ve çeşitli dış etkileri benimseyerek,Osmanlı fütuhatını takiben değişik yerlerinde kökleşmiştir.⁶³³

Her ne kadar esasta aynı özelliklere sahip olsa da,Geleneksel Türk Evi bölgelere göre değişmektedir.Bu değişimin temel sebebi iklim ve yöresel halkın ihtiyacıdır.Bu nedenle,Anadolu'da,Karadeniz'de ve Rumeli'deki Türk Evleri farklı özelliklere sahiptir.Eski Türk evlerinin çoğu kerpiç,dolma ve ahşap olduğundan dolayı ömürleri kısa olmuştur.Bu nedenle,çok eskiye dayanan ve günümüze kadar korunabilen konut mimarisine rastlanılmamıştır. Niğde, Erzurum gibi Anadolu şehirlerinde bazı eski kargir evlere tesadüf edilmekte ise de,bunların da bir iki asrı geçmedikleri belirtilmektedir.⁶³⁴

⁶²⁸ M.Özer,Üsküp'te Türk Mimarisi(XIV.-XIX. Yüzyıl),Ankara,2006,s.371.

⁶²⁹Mehmed Tefik,age, s.223.

⁶³⁰ Özer,age, s.371.

⁶³¹ Ayverdi,age, s.85.

⁶³² Ayverdi,age, s.93.

⁶³³S.H.Eldem,Türk Evi Plan Tipleri,İstanbul Teknik Üniv. Yayınları,İstanbul ,1968,s.11.

⁶³⁴C.E.Arseven,Türk Sanatı Tarihi,İstanbul Maarif Basımevi,İstanbul bsm.tarihi yok,s.535.

Türk Evi genellikle bir katlıdır.Zamanla kat sayısı çoğalmıştır.Ancak daima esas kat tektir.⁶³⁵En üstte olan bu kat,fazla ışık,güneş,hava ve manzara içermesi nedeniyle en önemli yaşama mekanı olmuştur.

Geleneksel Türk evinin başlıca elemanları odalar,sofalar ve eklentileri ile geçit ve merdivenlerdir. Türk evinde odalar genellikle sofa denilen önü açık geniş kısımların etrafındadır.Her oda aynı zamanda,hem oturma,hem de yemek yeme,hem yatmak için kullanılır.Yalnız her evin bir baş odası vardır ki,bu oda en büyük ve en süslü bir odadır.Burada evin büyüğü oturur ve misafir kabul olunur.⁶³⁶Sofanın yerleştirilmesine bağlı olarak odaların diziliş şekli değişir.Öyle ki,dış sofalı planda bir,iç sofalı planda ise iki oda sırası vardır.Zira,sofalar,evin planını belirler.Dış sofalı evlerde,sofanın bir yanında odalar dizilmiştir.İç sofalı evlerde ise sofanın her iki yanında odalar mevcuttur.Ayrıca,orta sofalı evlerde,sofa evin merkezinde ve dört tarafı oda sıraları ile çevrilidir. Bu üç plan dışında daha çok Irak ve Suriye sınırlarında rastlandığı sofasız ev tipi de mevcuttur.⁶³⁷

Geçitler iki odayı birbirine bağlayan kısımlardır.Genellikle odaların yüklük bölmelerinin arkaları gizli olmak üzere geçit halinde yapılır.Zamanla geçitler genişleyip aydınlanıyor ve plan içinde önemli bir yere sahip olmaktadır.

Merdivenler dış sofalı eski tiplerde tamamen dışarıda ve sofaya paralel bir konumdadır.⁶³⁸Merdivenlerin oda sıraları arasına alınması hali,orta ve iç sofalı tiplerde daha çok görülür.O zaman plan şemasında merdivende önemli bir rol oynamaya başlar.⁶³⁹

Manastır'da inşa edilen Türk evleri geleneksel Türk Evinin mimari özelliklerini taşımaktadırlar.Zira,Manastır şehrinde bu özelliklere sahip olan Makedon halkının inşa ettirdiği ve yaşadığı evler de mevcuttur.Fakat bu

⁶³⁵ Eldem,agm, s.12.

⁶³⁶ Arseven,age, s.540.

⁶³⁷ Eldem,agm, s.22.

⁶³⁸ Ö.N.Üysal,**Geleneksel Türk Evi İç Mekan Kurgusunun İncelenmesi ve Süleymaniye Bölgesi Örnekleri Analizi**,Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniv,Fen Bilimleri Enstitüsü,İç Mimarlık Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,İstanbul,2007,s.16.

⁶³⁹Üysal,agt, s.17.

evler,cephe düzeni ile evin oda düzeni konusunda bazı farklılıklar göstermektedir.

a.Mimari

Tez çalışmamızın kapsamına esas Türk evi olduğu bilinen ve Türkler tarafından inşa edilen iki konak ele alınmıştır.(Ek:4)Bu evlerin plan ve oda düzeni incelendiğinde iki ana grupta toplanabilir.

1.İç Sofalı Ev Tipi

Hacı Mahmud Konağı(XIX.yy) iç sofalı plan tipinde yapılan bir konaktır.Evin merkezinde bir sofa,bunun her iki tarafında da ikişer oda dizilmiştir. Bu plan tipinde olan Türk evlerini Balkanlarda Üsküp, Köprülü⁶⁴⁰, Prizren, İstanbul, Tire, Konya⁶⁴¹, Kastamonu, Safranbolu⁶⁴², Sinop, Harput, Tokat⁶⁴³, Erzurum⁶⁴⁴ gibi şehirlerde görmek mümkün.

2.Dış Sofalı Ev Tipi

Dış sofalı plan tipinde olan Türk Konağında(XIX.yy) sofanın üç yüzünde odalar yan yana dizilmiştir.Sofanın ön tarafı avluya açılmaktadır.Bu plan tipinde olan evleri Osmanlı döneminde sıklıkla görmekteyiz.Bursa Saray Önü Mahallesindeki Ev(XVI.yy)⁶⁴⁵ ya da Manisa Ayşe Kadın Evi(XVII.yy)⁶⁴⁶ gibi erken tarihli örnekler dışında,Rumeli'de değişik şehirlerde uygulanmıştır.⁶⁴⁷Örneğin Kalkandelen şehrinde inceleme fırsatı bulduğumuz bazı evler bu plan özeliğini taşımaktadır.Osmanlı döneminde ise Tokat⁶⁴⁸, Erzurum⁶⁴⁹, Sivas⁶⁵⁰ gibi değişik şehirlerde görülmektedir.

b.Malzeme ve Teknik: Her iki konakta da kerpiç duvar yüzeyi,kireçli kumlu harç ile sıvanmış ve harcın üzeri badana ile örtülmüştür.

⁶⁴⁰ S.H.Eldem,age,s.40.

⁶⁴¹ C. Berk,**Konya Evleri**,İstanbul Teknik Üniversitesi Yayınları,İstanbul 1951,s.95-124.

⁶⁴² R.Günay,**Geleneksel Saftanbolu Evleri ve Oluşumu**,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara 1989,s.119.

⁶⁴³ Halit Çal,**Tokat Evleri**,Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları,Ankara 1988,s.31.

⁶⁴⁴ H.Karpuz,**Türk-İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri**,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara 1993,s.79.

⁶⁴⁵ Eldem,age,s.50.

⁶⁴⁶ Eldem,age,s.56-57.

⁶⁴⁷ Sözen ve Eruzun,age,s.83.

⁶⁴⁸ Çal,age,s.31.

⁶⁴⁹ Karpuz,age,s.76.

⁶⁵⁰ N.Burhan Bilget,**Sivas Evleri**,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara 1992,s.48.

c.Cepheler:Her iki konağın cepheleri bol pencerelidir.Türk konağın üst katın kuzeybatı köşesinde yer alan oda furuşlarla desteklenerek cumba şeklindedir.Bol pencereli,furuşlu cumbalarla renklendirilmiş cephe evleri özellikle XVIII.yy'dan başlayarak daha sonraki dönemde de görmekteyiz.Hacı Mahmud Konağı ve Türk Konağı,bu yönüyle,(XVIII.yy)Gebze Bekimoğlu Hüsnü Evi⁶⁵¹,(XVIII.)Tekirdağ,Rakozki Evi⁶⁵²,(XVIII.yy)İzmit Fazıl Paşa Konağı⁶⁵³ ve çok sayıda daha geç tarihli örneklerle benzerdir.

ç.Mimari Elemanlar:

*Örtü sistemi:*Her iki yapı ahşap konstruksyon üzerinde kiremit kaplamalı çatıyla örtülmüştür.

Odalar: Her iki yapıda, ahşap dolap ve yüklüklere rastlanmaktadır.Geçme tekniğiyle elde edilmiş dolap kapakların yüzeyleri süslemesizdir.

*Ocaklar:*Hacı Mahmud Bey Konağının kuzeybatı köşesinde bulunan odada, ocak için ayrılan yuvarlak kemerli açıklık görülmektedir.Bu kısım dolap kapakların arkasında gizlenmiştir.

*Kapılar:*Giriş kapılar, her iki yapıda farklı düzenlenmiştir.Hacı Mahmud Konağında geniş ve iki kanatlı olurken Türk Konağında tek kanatlıdır.Yüzeyleri süslemesizdir.

Pencereler: Hacı Mahmud Konağının kuzey cephesinin sağ ve sol yanlarında yer alan pencereler,dikdörtgen şeklinde ve iki katlıdır.Üst kısmı hareketsiz,alt kısmı açılır kapanır şeklinde düzenlenmiştir.Bu cephenin merkezinde yer alan pencereler ise yuvarlak kemerlidir.Bu pencerelerden birinde, ahşaptan yapılan kafes kapaklar mevcut. Türk Konağında pencereler dikdörtgen şeklinde ve tek katlıdır.

Merdivenler: Hacı Mahmud Konağında ikinci kata götüren merdivenler daha geniş ve üste doğru istikamet değiştirmektedir.

⁶⁵¹ Eldem,age,s.140.

⁶⁵² Eldem,age,s.145.

⁶⁵³ Eldem,age,s.154.

F.Çeşmeler

Çeşmeler,Osmanlı mimarisi içerisinde önemli bir yer tutar.Bu nedenle,Osmanlı'nın her fethettiği şehirde,gelişigüzel inşa edilen çeşmeler yerine,itina ile işlenen süslemeli çeşmelere rastlanmaktadır.

Kaynağından bir hazineye toplanarak veya borularla getirilerek akıtılan suların alınmasına mahsus lüleli veya musluklu bir hazine şeklinde mermerden,taştan v.b.malzemedden inşa edilmiş umuma mahsus su alma yeri olarak tanımlanır.⁶⁵⁴

Mimari açısından çeşmeler,

a.Ev çeşmeleri,

b.Umumi çeşmeler veya mahalle çeşmeleri,

c.Cami çeşmeleri ve şadırvanlar ile

d.Sebiller grupları altında toplanabilir.⁶⁵⁵

XV. ile XVI.yüzyıl Osmanlı çeşmeleri genellikle sade inşa edilen sadece ayna taşında süslemesi olan yapılardır.XV. yüzyıla tarihlenen İstanbul Davutpaşa Camisi avlusundaki çeşme⁶⁵⁶ bunun en iyi örneğidir.

XVI.yüzyılın ikinci yarısından itibaren ayna taşlarında kullanılan palmet,lale,karanfil gibi stilize motifler sayesinde süslemeler zenginleştirilmiştir.Çeşmelerde hatta bütün mimari yapılarda süslemenin doruğa ulaştığı dönem Lale Devridir.Bu dönemde inşa edilen bol süslemeli çeşmeler görülmektedir.XVIII.yy tarihlenen İstanbul Ahmet III. Çeşmesi,Üsküdar Çeşmesi,Tophane Çeşmesi,Galata Azeb Kapısı çeşme ve sebili gibi yapılar Lale Devri çeşme mimarisinin bazı örnekleridir.

Manastır şehrinde Osmanlı döneminde inşa edilen çeşmeler,mimari açıdan Osmanlı çeşmeleriyle benzer özelliklere sahiptir.Ancak,günümüze kadar korunabilen çeşmeler mahalle içerisinde yer alan umumi çeşmelerdir.Bu

⁶⁵⁴ Arseven,age, s.388-389.

⁶⁵⁵ Birçok araştırmacı çeşmelerin mimari özelliklerini farklı değerlendirmiştir.Bu konuyla ilgili bkz.,Ayhan AYTÖRE,"Türklerde Su Mimarisi",**I.Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi Tebliğler**,Ankara,1962,s.45-69;Semavi EYİCE,"İstanbul",**İslam Ansiklopedisi**,5-2,İstanbul,1998,1214-89/94;Ayla ÖDEKAN,"Kent İçi Çeşme Tasarımında Tipolojik Çözümler",**Semavi Eyice'ye Armağan,İstanbul Yazıları**,İstanbul,1992,s.248;

⁶⁵⁶ Arseven,age, s.496.

çeşmeler yerel halkın günlük ihtiyacını karşılamak amacıyla yapılmış sade süslemeli su yapılarıdır.

a.Mimari

Katalog çalışmamızda iki çeşme örneği yer almıştır. Bu iki çeşmenin birbirine benzer mimari özellikleri vardır. Her iki yapının mermerden yapılı dikdörtgen gövdesi vardır. Ancak, Osmanlı çeşmelerinde olduğu gibi kurna ve arkasında kârgir bir su hazinesi görülmemektedir. Kazan çeşmesinin ayna taşında yer alan kitabenin bir kısmı okunamamıştır. XIX. yüzyıla ait çeşmenin tertiplenmesi sadedir. Şehir Adliyesi karşısında yer alan diğer çeşme de aynı özelliklere sahiptir.

b.Süsleme:

Mermer Süsleme: Her iki çeşmenin alt yüzeylerinde at nalı biçiminde alçak kabartmalı kemerler mevcuttur. Kazan çeşmesinin yan taraflarının üst kısımlarında ise yine alçak kabartma tekniğinde stilize çiçek motifinden oluşan rozetler uygulanmıştır.

G.Mektep

Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti eğitime hayli önem vermektedir. Bu nedenle, feth edilen her şehirde dönemin mimari özelliklerini yansıtan çok sayıda eğitim yapıları inşa edilmiştir. Örneğin, Osmanlıların, Selçuklulardan ve İslâm ülkelerindeki eğitim kurumlarından aldıkları ilköğretim seviyesindeki okullara sıbyan⁶⁵⁷ mektebi adı verilmektedir. Sıbyan okullarında öğretim altı yıldır. Beş yaşında eğitime başlayan çocuklar ilk iki yılda ana sınıfa, sonra ilk okul sınıfına geçmektedir.⁶⁵⁸

Manastır şehrinin Osmanlı idaresi altına geçtiği dönemden başlayarak, ihtiyaç kapsamına giren mimari yapılar arasında mektepler önemli

⁶⁵⁷ “Sıbyan”, arapça’da “çocuk” demek olan “sabi” kelimesinin çoğulu “çocuklar” anlamına gelmektedir. Bkz, M.N.Özön, **Osmanlıca-Türkçe Sözlük**, İstanbul, 1959, s.642. Sıbyan mektebi, Osmanlı döneminde aynı zamanda Mekteb-i sıbyan, Darü’s sıbyan, Muallimhane, Mektephane, Darü’l-ilm, Darü’t-talim, Mahalle Mektebi gibi anıldığı görülmektedir. Bkz., N.Kılıç, **XVIII Yüzyılda Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme**, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2002, s.4.

⁶⁵⁸ İbrahimgil, agm, s.113.

yere sahiptir. Manastır'da günümüze kadar asli görüntüsüyle gelebilen sadece bir mektep mevcuttur.Fakat yazılı kaynaklardan elde ettiğimiz bilgilere göre,mektepler daha XV. ve XVI. Yüzyıllara dayanmaktadır.Örneğin,şehri 1591 yılında ziyaret eden Lorenzo Bernardo'nun seyahatnamesinde,Kadılar mezun eden okuldan söz edilmiştir.⁶⁵⁹Buna bağlantılı olarak Evliya Çelebi dönemin ünlü medresesi olan Dülbent Kadı Medresesi ve şehirde varolan daha 9 medreseden söz etmiştir.⁶⁶⁰Bunun yanı sıra,İshak Çelebi,Kadı Mahmud,Hamza Bey,Sufi Piri Bey,Yakup Bey,Uluca Halil Ağa,Seyit Osman Rıdvan,Fatma Sultan,İmaret ve Hacızade gibi okul isimleri günümüzde ayakta olmayan ve külliye yapıları içerisinde yer alan okullardır.⁶⁶¹

Manastır şehrinde olan ve 1902 ile 1910 tarihleri arasında faaliyet gösteren 20 Sıbyan okulu arasında Karadıba,Hacı Doğan,İmaret,Büyük Şadırvan,Üç Şehitler,Hususi,Numune,Çınar ve Adem Mahmut Okulları, daha önce şehirde gelişmiş bir eğitim altyapısının olduğunun kanıtıdır. Bu okullardan günümüze kadar asli görüntüsüyle gelen yapılardan biri Adem Mahmut Mektebidir.Bu yapı, Osmanlı döneminde Manastır şehrinde inşa edilen eğitim yapılarının görünümü konusunda bizlere bilgi veren tek yapıdır.

Adem Mahmut Mektebi bir XIX.yüzyıl yapısıdır.İki katlı olan yapının dikdörtgen planı vardır.(Ek:4)Yapının cephelerinde ise döneme uygun olarak neoklasik unsurlara yer verilmiştir.

İ.Askeri Yapılar

Erken örnekleri XVIII. yüzyılın kışlarına dayanan anıtsal askeri tesisler ve kışlalar,büyük okullar Avrupa saraylarının ihtişamlı ölçülerine özenen bir saray mimarisinin ilk örnekleri olur.⁶⁶² Bu askeri yapıların arasında,kışlalar önemli bir yere sahiptir.İstanbul fethinden önce kışlaların mevcudiyeti hakkında kesin bir kanıt yoktur.Ancak,bu günkü anlamda kışla denilebilecek muntazam

⁶⁵⁹ Matkovski ve Angelakova,agm, s.215.

⁶⁶⁰ Evliya Çelebi,age, s.306.

⁶⁶¹ İbrahimgil,agm, s.113.

⁶⁶²D.Kuban,**100 soruda Türkiye Sanatı Tarihi**,İstanbul,1994,s.243.

teşkilatlı ve birçok askeri daimi surette barındıracak binalar ise yeniçeri denilen askeri teşkilattan ve Fatih devrinden sonra acemi oğlanlar kışlası,topçular kışlası,top dökümhanesi,tersane gibi askeri yapılardan türemiştir.⁶⁶³Örneğin,İstanbul'un fethinden sonra günümüzün Şehzade Camisi yeri ve karşısında(eski odalar) ile Aksaray et meydanında (yeni odalar) yeniçerilere ait iki kışla yapılmıştır.

Kışla mimarisinden eserlerin çoğu zamanla yok olmuştur.Fakat, bazı bilinen yapılar, III. Selim döneminde inşa edilen Üsküdar Selimiye Kışlası ve bu dönemden sonra tarihlenen İstanbul Gümüşsuyu,Maçka,Taşkışla,Bab-i Seraskeri kışlalarıdır.Bu yapılar, ilk büyük Batılı yapılardır.İstanbul'un geleneksel ölçülerini bozan askeri yapılar aynı düzenleme ile taşrada da inşa edilmektedir.Bu tip yapıları Rumeli'de de görmekteyiz.

Manastır şehri Osmanlı idaresine katıldıktan sonra kısa zamanda nahiyе,sancak ve vilayet merkezi konumuna gelmiştir.Osmanlının son döneminde Kolordu Komutanlığının burada konuşlandırılması sebebiyle şehir,siyasi ve iktisadi alanlarda olduğu gibi askeri alanda da önem kazanmıştır.⁶⁶⁴Bu nedenle,şehirdе hem askerlerin barınacağı hem de eğitimleri sürdürebileceği askeri yapılar inşa edilmiştir.

Manastır şehrinde,Osmanlı dönemi esnasında çok sayıda kışla inşa edilmiştir.Bunun kanıtı Osmanlı arşivinde korunan çok sayıda arşiv belgesidir.Ne yazık ki,bu yapıların büyük çoğunluğu günümüze kadar korunamamıştır.Askeri tesislerden sadece Ordu Evi ve Askeri İdadi yapıları günümüzde ayakta olan yapılardır.(Ek:4)Manastır Ordu Evi XX.yüzyılın ilk yıllarında inşa edilen ve tamamen neoklasik üslubunda yapılan bir yapıdır.

Osmanlı Ordusunun, Üçüncü Ordu Komutanlığının merkezi Manastır'da olması nedeniyle askeri okullara ayrı bir önem verilmiştir.Hicri 1264/Miladi 1847-48 yılında eğitime açılan Askeri İdadi Okulu 1909 yılının sonuna kadar görevini

⁶⁶³ Arseven,age, s.654.

⁶⁶⁴ İbrahimgil,agm, s.110.

sürdürmüştür.⁶⁶⁵ Batılılaşma döneminin Ampir üslubunun hakim olduğu yıllarda inşa edilen bu yapı,abartıdan uzak,mütevazı ölçülerde uygulanan dekoratif unsurlarla süslenmiştir. Bu yapı, plan ve cephe düzeni yönüyle İstanbul Taşkışla(XIX.yy) ve İstanbul Kuleli Kışlası (XIX.yy) yapılarıyla benzerdir. Ordu Evinin(XIX.yy.sonu-XX.yy.başı) bol pencereli olması ve cephelerinde,örtü sisteminin altında uygulanan üç dilimli kemerler yönüyle İstanbul Haydarpaşa Eski Lisesi ile benzerdir.(XX.yy)⁶⁶⁶

⁶⁶⁵ İbrahimgil,agm, s.117.

⁶⁶⁶ Sözen,Cumhuriyet Dönemi...,s.34.

VII.SONUÇ

Osmanlı Ordusunun Balkan topraklarını ele geçirme çabaları,1361 yılındaki Edirne fethinden sonra önem kazanmıştır.Özellikle 1371 ve 1372 yıllarındaki Çirmen(Meriç) savaşlarından sonra,Balkan devletleri karşı koyamayacakları bir güçle karşılaşmaktadırlar.Bu nedenle,Manastır da dahil olmak üzere, şehirler birer birer Osmanlı toprağı kapsamına girmektedir.Osmanlı Ordusu tarafından ele geçirildikten sonra Manastır,devletin iskan politikasına uygun olarak kısa bir süre içinde Anadolu'dan göç eden Türk halkına yeni bir yerleşim yeri olmuştur.Manastır şehri zaman içerisinde önce nahiye daha sonra sancak ve ilerleyen yıllarda vilayet olarak,Osmanlının önemli bir merkezi olmuştur.

Fetih ve iskanla birlikte, şehirde imar hareketleri de başlamıştır. Fetihden kısa bir süre sonra başlayan ve Osmanlı hakimiyeti boyunca gelişen imar faaliyeti, şehre çok sayıda yapı türü kazandırmıştır. Külliye, cami, mescit, türbe, zaviye, tekke, hamam, bedesten, medrese, mektep, çeşme, köprü gibi değişik yapı türlerinin inşaatıyla, şehir mimari anlamda gelişmiştir.

Manastır şehrinde,Osmanlı döneminden kalan toplam oniki cami mevcuttur.Bu yapılardan yedisi külliye içindeki yapılardır. Diğer beş'i ise müstakil camilerdir.Ancak,ne yazık ki,külliyelerin çoğu,ilk yapıldığı şekliyle günümüze kadar korunamamıştır.Külliyelerden altı yapının, sadece cami kısmı ayakta kalabilmiştir.Külliye yapılarının mevcudiyeti hakkında ise yazılı kaynaklardan bilgi alabiliyoruz.

Manastır'da Osmanlı döneminden,günümüze kadar ulaşabilen külliyeler,XIX.yy Ahmed Şerif Bey, muhtemelen XVI.yüzyıla ait olan Hacı Mahmud Bey,Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami),Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) ve Hamza Bey ,XVIII.yy Hasan Baba(Kesik Baş Tekye Camisi) ve XVI.yüzyıla ait İshak Çelebi külliyeleleridir.Bu yapılardan, İshak Çelebi ile Hacı Mahmud Bey

külliyeleri,kütüphane,medrese,mektep ile zaviye yapılarıyla geniş boyutlu yapılan en kapsamlı külliyelerdir.

Manastır şehrinde günümüzde ayakta olan toplam beş adet müstakil cami bulunmaktadır. Bunlar, Haydar Kadı(XVI.yy) ve İsa Fakih(XVI.yy), Paftalı(muhtemelen XV.yy sonu),Çarşı(XIX.yy) ve Hatuniye(XX.yy başı) Camileridir.

Camiler, plan, kütle tertibi ve örtü sistemi bakımından, “tek kubbeli” ve “çatılı camiler” olarak iki ana grupta toplanabilir.

Manastır’da toplam sekiz adet tek kubbeli cami mevcut.Bunlar,Hacı Mahmud Bey,Hamza Bey,Hasan Baba(Kesik Baş Tekye Camisi),İshak Çelebi,Kadı Mahmud Efendi(Yeni), Haydar Kadı ve Paftalı Camileridir.Bu camiler arasına Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı) Camisini de dahil etmekteyiz.Günümüzde kırma çatı ile örtülen bu yapı,kare planlı olması,ibadet mekanı ilk yapıldığında, muhtemelen kubbe ile örtülmüş olduğunu göstermektedir.

Manastır Şehri’ndeki tek kubbeli camiler kare planlı bir gövdenin kubbeye örtülmesinden meydana gelen yapılardır. Kubbeye geçişler tromplarla(Hacı Mahmud Camisi ve Paftalı Camisinde pandantif kullanılmıştır) sağlanmıştır ve Hacı Mahmud Bey, Hamza Bey,Hasan Baba ve Paftalı Camilerinde kubbe, sekizgen,Haydar Kadı,İshak Çelebi,Kadı Mahmud Efendi(Yeni)Camilerinde ise onikigen kasnakla desteklenmiştir.

Örtü sistemine göre, toplam dört cami kiremit kaplı kırma çatıyla örtülmüştür.Bunlar,İsa Fakih Camisi,Çarşı Camisi, Ahmed Şerif Bey Camisi ve Hatuniye Camisidir.İsa Fakih, Ahmed Şerif Bey ve Hatuniye Camilerinin ibadet mekanı ve son cemaat yeri kuzey-güney doğrultusunda yer alan ve yan yana dizilen kısımları, dikdörtgen planlı prizmal kütleyle sahiptir.

Camilerin beden duvarları taş ve tuğla malzemeleriyle inşa edilmiştir.Hacı Mahmud Bey,Hamza Bey,Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı),İsa Fakih ve Paftalı Camilerinin cephelerinde tuğla hatıllı kaba yontma taş kullanılmıştır.İshak

Çelebi,Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) ve Haydar Kadı Camilerin cephelerinde ise tuğla hatıllı düzgün kesme taşlar kullanılmıştır.

Hacı Mahmud Bey Cami minaresinin gövde ve kaidesi ile Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı),Hamza Bey,Paftalı ve İsa Fakih Camileri minarelerinin kaide kısımları, tuğla hatıllı taşla yapılmıştır.Hamza Bey,İsa Fakih ve Paftalı Cami minarelerinin gövdelerinde tuğla,İshak Çelebi,Kadı Mahmud(Yeni Cami) ve Haydar Kadı Camilerin minare gövdelerinde kesme taş kullanıldığı görülmektedir.Cephe düzeni,İshak Çelebi ve Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) camileri dışında farklı uygulanmıştır.Bu iki cami,benzer cephe düzenine sahiptir.

Hacı Mahmud Bey,Hamza Bey ve Hasan Baba Camilerinde son cemaat yeri günümüzde kapalı birer mekan teşkil etmesine rağmen,mimari özelliklerine bakıldığında muhtemelen üç bölümden oluşmaktaydı.İshak Çelebi ile Kadı Mahmud Efendi (Yeni)Camilerinin son cemaat yerleri ise mümünlerin ihtiyacını karşılamak amacıyla XVIII. yüzyılda tamirler esnasında bir son cemaat yeri daha ilave edilerek genişletilmiştir.Haydar Kadı Camisinin son cemaat yeri ise üç bölümlüdür ve önü açık revaklıdır.

Haydar Kadı Camisinin portalı Osmanlı taçkapılarının özelliklerini taşıyan sade bir örnektir. Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami)Camisinin taçkapısında dikdörtgen çerçevesinin kademelenmesi Haydar Kadı Camisinin taçkapısında olduğu gibi silmelerle uygulanmıştır.Fakat,bu taçkapıda farklı olarak silmelerin arasında bir çini kuşağı yer almıştır.

Zaman içerisinde maruz kaldığı darbelerden dolayı camilerin çoğunda pencerelerin bir kısmı tahrip edilmiş ya da onarılmıştır.Ancak,asli pencereleri incelediğimizde çoğunlukla camilerin alt sıralarında yer alanların,düzgün kesme taşlardan elde edilen sövelerle dikdörtgen biçiminde çerçevelemiştir ve sağır kemerle sonuçlanmıştır.Üst sıralarında ise hafif sivri kemerli oldukları görülmektedir.

Manastır camilerinin örtü sistemi altında uygulanan saçaklar genellikle kirpi saçak şeklinde ve silme olduğu gözlenmektedir.

Hacı Mahmud Efendi camisinin ibadet mekanında hafifletme kemerleri ve batı ile doğu duvarlarının orta ekseninde birer Bursa kemeri(aynalı kemer) görülmektedir.Hamza Bey,Hasan Baba,İshak Çelebi,Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami),Haydar Kadı ve Hatuniye camilerinin ibadet mekanlarında,trompların arasına birer sivri kemer uygulanmıştır.

İshak Çelebi,Kadı Mahmud Efendi(Koca Kadı) ve Haydar Kadı camilerin mihrapları günümüze kadar asli haliyle korunmuştur.Bu mihrapların dikdörtgen nişlerinin kademelenmesi silmelerle oluşturulmuştur.Mihrapların gövdeleri poligonal ve kavsaraları istalaktit süslemelidir.

İshak Çelebi camisinin son cemaat yerinde iki ve Haydar Kadı camisinin son cemaat yerinde bir mihrabiye günümüze kadar asli haliyle gelebilmiştir.İshak Çelebi Camisinin son cemaat yerinde, girişin iki yanında yer alan mihrabiyeler, dikdörtgen nişin silmelerle kademelenmesiyle oluşturulmuştur.Yarım silindir prizmal gövdeli mihrabiyeler bir sıra istalaktitle sonuçlanmaktadır.

Manastır camilerinden İshak Çelebi, Kadı Mahmud Efendi ve Hamza Bey camilerinin minberleri, merdiven,aynalık,süpürgelik ve külah kısımlarıyla Osmanlı minber geleneğini devam ettirmektedir.

Hamza Bey ve İshak Çelebi camilerinin ibadet mekanların doğu duvarlarında yerleştirilen kürsülerin dikdörtgen prizmal kaidesi vardır.Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) camisinin ibadet mekanında, yine doğu duvarın orta ekseninde yerleştirilen kürsünün yarım daire şeklinde kaidesi bulunmaktadır.

Manastır camilerinde minareler,yapıların kuzeybatı köşelerinde bulunmaktadır ve genel olarak kübik temeller üzerine oturtulmuştur.Hacı Mahmud Bey ve Hatuniye camilerin minareleri dörtgen kaide üzerine oturmaktadır.İshak Çelebi,Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami),Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı),Hasan Baba,Haydar Kadı,İsa Fakih,Paftalı ve Hatuniye camilerinin minare kaideleri altıgen prizma şeklindedir. Hatuniye ve İsa Fakih

cami minarelerinin gövdeleri yuvarlak,diğer camilerinin minare gövdeleri ise poligonaldır.

Manastır'da inşa edilen Osmanlı camilerinde ahşap, taş,tuğla, mermer,alçı ve çini malzemeleriyle süslemeler yapılmıştır.Ayrıca, birçok caminin duvar yüzeylerinde kalem işi süslemeler vardır. Camilerdeki süslemeler minarelerdeki şerefe ile şerefe altlarında,son cemaat yerlerinde,sütunlarda,revak yüzeylerinde, giriş kapısı ve yanlarında,ibadet mekanlarında mihrap,minber ile pencere kanatlarında uygulanmıştır.Bunun yanı sıra, ibadet mekanı ile kubbe arasındaki tromplarda,kasnak ile duvar yüzeylerinde süslemelere rastlanmaktadır.Süsleme programı,istalaktit, bitkisel,geometrik ile yazı kompozisyonlarından oluşmaktadır.

Manastır'da Osmanlı döneminde inşa edilen *türbelerin* sayısı net olarak bilinmemektedir.Yayınlardan tespit ettiğimiz ve günümüzde ayakta yada kısmen ayakta olan türbe sayısı iki'dir. Bunlardan, Hasan Baba Külliyesi kapsamında olan Hasan Baba Türbesi tamamen onarılmıştır. Dört Ayak Türbesi de 1994 yılında aldığı darbe sonucu günümüzde yıkıntı halindedir. Bu iki türbe, plan,kütle tertibi ve örtü sistemi açısından "Bir Caminin Beden Duvarına Bitişik Olan Türbeler" ve "Açık Türbeler" olarak iki ana grupta toplanabilir. Hasan Baba Türbesi, camiyle birleşmiş ancak batıya doğru uzanarak farklı bir yapıyı oluşturmaktadır. Dört Ayak Türbesi ise kare plana yerleştirilen ve kubbe ile örtülen bir açık türbedir.

Dört Ayak Türbesi ise tuğla hatıllı kaba yontma taş ile inşa edilmiştir. Bu türbenin kasnağı ve kemerin üzerinde yer alan yüzeylerde birer şerit halinde işlenmiş meander motifi görülmektedir. Özellikle Bursa şehrindeki klasik devir Osmanlı hanedan türbelerinde,saçaklar altında dolanan şeritlerde gördüğümüz meander motifi,tuğlaların farklı dizilmesiyle elde edilen bir süslemedir.

Yaptığımız incelemeler sonucu,Osmanlı döneminde Manastır şehrinde toplam dört *hamam* inşaat edilmiştir.Bu yapılardan, Haydar Kadı Hamamı günümüzde ayakta değildir.Bu hamam dışında Debboy, Kerim Paşa ile Yeni

Hamamlar günümüzde ayaktaadır.Ancak bu yapılardan,1967 yılında onarılan Debboy Hamamı dışında, Kerim Paşa ile Yeni Hamamları çok kötü durumdadır ve acilen onarıma tabi tutulmaları gerekir.Hamam yapılarının günümüzde yaşadığı bir diğer sorunsu, kendi amaçları dışında kullanılmalarıdır.Hamamlar, erkekler ve kadınlar kısımlarıyla *çifte hamamlar* grubuna girmektedir.Bütün hamamlarda soyunmalık,ılıklik ve sıcaklık bölümleri mevcuttur.Debboy Hamamı ve Yeni Hamamda bu kısımların aynı sıra düzenlenmesini takip etmektedir ancak Kerim Bey Hamamında soyunmalık güney ve kuzey tarafında olmak üzere farklı bir düzenleme göstermektedir.Osmanlı hamam mimarisi geleneğine uygun olarak,yapıların cephelerinde fazla açıklık mevcut değildir.Debboy Hamamın kuzey cephesinin ekseninde basık yuvarlak kemerli bir giriş açıklığı mevcuttur.Ayrıca, batı cephesinde yine yuvarlak kemerli bir giriş ve bunun iki yanında düz lentolu ,sağır kemerli birer dikdörtgen pencere açıklığı mevcut.Bunun yanı sıra,Kerim Bey Hamamının batı cephesinin üst sırasında soyunmalık kısmına bakan bir küçük pencere açıklığı yerleştirilmiştir.

Debboy Hamamın sıcaklığındaki kubbe eteklerinde ile eyvanlardaki tonoz altı yüzeyler *istalaktit* ile *stilize palmet motifli bordürlerle* süslenmiştir.Erkekler kısmının eyvanlarında görülen stilize palmet motifli bordürlerin ve istalaktitin belirli kısımları asli yapıdandır,diğer kısımlar ise aslına uygun olarak onarılmıştır.

Günümüzde,Manastır'da muhtemelen bedestenin bulunduğu mekana yakın bir yerde inşa edilen bir *arasta* yapısı mevcuttur.Arastalar,Osmanlı mimarisinde bazen bedesten ve çarşıların yanında,bazen çarşıların içerisinde yer alan bir yapı türü olmuştur.Arasta sokağının üstü çoğunlukla kapatılmış,örtüsünü ise genellikle beşik tonoz teşkil etmiştir.

Her arastanın kendine öz ve yapıldığı arsaya uyarlanan bir plana sahip olduğu görülmektedir.Manastır arastası da bulunduğu arsaya göre uyarlanarak asimetrik bir plana sahiptir.Bunun yanı sıra,iç mekanı tamamen onarıldığı için asli durumundan günümüze intikal eden bir unsura rastlanılmamıştır.Fakat,XVIII

yüzyıla ait plan şeması ile Manastır Arastası değişik görüntüsüyle Makedonya'da tek yapıdır.

"Kuleler" alt başlığında yer alan iki kule yapısının yapılış amacı farklıdır.Biri şehrin merkezinde bulunan ve Osmanlı mimarisinde çok sık rastladığımız Saat Kule yapısıdır.Kare planlı olan bu yapının gövdesi yükselince daralmaktadır.Saat kule, zemin ve dört kattan oluşmaktadır.

Günümüzde halk arasında Zindan Kulesi (Bey Kulesi)olarak bilinen kule,hicri 1038/miladi 1628-29 yıllarında müftülük görevinde bulunan Hacı Mahmud Efendi tarafından kendi mülkiyetinde inşa edilmiştir. Kule kareye yakın planıyla ve çok katlı olmasıyla Bey Kuleleri mimarisinin bütün özelliklerini aynen yansıtmaktadır.

Manastır'da inşa edilen *Türk Evleri*, geleneksel Türk Konağının mimari özelliklerini taşımaktadırlar.Tez çalışmamızın kapsamına esas Türk evi olduğu bilinen ve Türkler tarafından inşa edilen iki konağı ele aldık.Her iki ev iç sofalı ve dış sofalı plan tipi olmak üzere farklı bir plan örneğini teşkil etmektedir.

Şehirde,Osmanlı dönemine ait ve günümüzde ayakta olan iki çeşme vardır.Her iki çeşme de çok sade görünüşlüdür ve muhtemelen halkın ihtiyacını karşılamak sebebiyle belirli mahallelerde yapılmışlardır.Manastır'da gördüğümüz çeşmelerin tümü benzer özelliklere sahiptir. Her iki yapının mermerden yapıldığı dikdörtgen prizmal gövdesi vardır. Her iki çeşmenin alt yüzeylerinde at nalı biçiminde alçak kabartmalı kemerler mevcuttur.Kazan çeşmesinin yan taraflarının üst kısımlarında ise yine alçak kabartma tekniğinde stilize çiçek motifinden oluşan rozetler uygulanmıştır.

Manastır şehrinin Osmanlı idaresi altına geçtiği dönemden başlayarak,ihtiyaç kapsamına giren mimari yapılar arasında *mektepler* önemli yere sahiptir. Manastır'da günümüze kadar asli görüntüsüyle gelebilen sadece bir mektep mevcuttur. Adem Mahmud Mektebi,mimari ve süsleme özelliklerine göre bir XIX.yüzyıl yapısıdır.

Manastır şehrinde,Osmanlı dönemi esnasında çok sayıda kışla inşa edilmiştir.Bunun kanıtı Osmanlı arşivinde korunan çok sayıda arşiv

belgesidir. Ne yazık ki, bu yapıların büyük çoğunluğu günümüze kadar korunamamıştır. *Askeri tesislerden* sadece Ordu Evi ve Askeri İdadi yapıları günümüzde ayakta olan yapılardır. Manastır Ordu Evi XX. yüzyılın ilk yıllarında inşa edilen ve tamamen neoklasik üslubunda yapılan bir yapıdır. Osmanlı Ordusunun, Üçüncü Ordu Komutanlığının merkezi Manastır'da olması nedeniyle askeri okullara büyük önem verilmiştir. Hicri 1264/Miladi 1847-48 yılında eğitime açılan Askeri İdadi Okulu 1909 yılının sonuna kadar görevini sürdürmüştür. Batılılaşma döneminin Ampir üslubunun hakim olduğu yıllarda inşa edilen bu yapı, döneminin sade örneklerinden biridir. Abartıdan uzak, mütevazı ölçülerde uygulanan dekoratif unsurlar neredeyse yok dedirtecek düzeydedir.

Osmanlı Mimarisi kapsamında değerlendirildiğinde, Manastır'da inşa edilen her yapının önemi büyüktür. Ne yazık ki, bu yapılar ilgisizlik ve önemsenmemeleri nedeniyle git gide yok olmaya mahkumdur.

VIII.KAYNAKÇA

ACUN,H.;Anadolu Saat Kuleleri,Ankara 1994.

ACUN,H.;Manisa'da Türk Devri Yapıları,Ankara,1999.

ACUN,H.; "Makedonya,Manastır Bölgesi(Manastır,Ohri,Pirlepe)Saat Kuleleri, Atatürk ve Manastır Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 1999, s.325-332.

AK,M.; Osmanlı İmparatorluğunda Bir Âyânlık Örneği Yılanlıoğulları, Akdeniz Ün.v.Sosyal Bilimler Enstitüsünün Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Antalya 2007.

AKÇAY,İ.;"İlk Türk Hamamları ve Şifahanelerde Isıtma Tertibatı ile İlgili Bir Araştırma",**Ülkemiz**, 2/13,2/14(basım yeri yok),1967,s.22-24.

AKIN,N.;Balkanlar'da Osmanlı Dönemi Konutları,İstanbul,2001.

ALEKSOVA,B.;Kult na martirite vo Makedonija od IV-IX vek,Skopje,1995.

ANDREJEVIÇ,A.;İslamska Monumentalna Umetnost XVI. Veka u Jugoslaviyi,Kupolne Camiye,Beograd,1984.

ANTOLYAK,S.; Srednovekovna Makedonija, Tom Prvi, Misl, Skopje, 1985.

ARIK,M.O.;"Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisinde Türbe Biçimleri",**Anadolu(Anatolia)**,XI,(1967),Ankara,1969,s.57-119.

ARIK,R.;Batılılaşma Dönemi Türk Mimarisi Örneklerinden Anadolu'da Üç Ahşap Cami,Ankara,1973.

ARIK,A.;"Camide Resim",**Türkiyemiz**,S.14,İstanbul,1974,s.2-9.

ARSEVEN, C.E.;Sanat Ansiklopedisi C.I.,M.E.B., İstanbul 1983.

ARSEVEN, C.E.;Türk Sanatı Tarihi,İstanbul Maarif Basımevi,İstanbul bsm.tarihi yok.

ARU,K.A.;Türk Hamamları Etüdü,İstanbul,1949.

ASLANAPA, O.;Osmanlı Devri Mimarisi, İstanbul 1986.

ASLANAPA,O.;Anadolu'da İlk Türk Devri Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi,Ankara,1991.

ASLANAPA,O.; Türk Cumhuriyetleri Mimarlık Abideleri,Ankara 1996.

AYVERDİ,E.H.; "Yugoslavya'da Türk Abideleri ve Vakıfları", **Vakıflar**

Dergisi, S.III'ten ayrı basım, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1957, s.1-73.

AYVERDİ,E. H.;İstanbul'un Mi'mârî Çağının Menşe'i, Osmanlı Mi'mârisinin İlk Devri 630-805(1230-1402),I,İstanbul,1966.

AYVERDİ,E. H.;Osmanlı Mi'mârîsinde Çelebi ve II.Sultan Murad Devri,806-855(1403-1451),II.,İstanbul,1972.

AYVERDİ,E. H.; Osmanlı Mi'mârîsinde Fatih Devri,855-886(1451-1481), C.III., İstanbul 1973.

AYVERDİ,E. H.; Osmanlı Mi'mârîsinde Fatih Devri,855-886(1451-1481), Y C.IV., İstanbul 1974.

AYVERDİ, E. H. - İ. Aydın YÜKSEL; İlk 250 Senenin Osmanlı Mimarisi,İstanbul 1976.

AYVERDİ,E.H.; Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri,Yugoslavya, C.II,Kitab 3,İstanbul,1981a.

AYVERDİ,E.H.; Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri,Yugoslavya, C.III,Kitab 3,İstanbul,1981b.

BAKIRER,Ö.;"Anadolu'da XIII. Yüzyıl Tuğla Minarelerinin Konum,Şekil,Malzeme ve Tezyinat Özellikleri",Vakıflar Dergisi,Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayını,S.XI.,Ankara,1971,s.337-362.

BAYRAKAL,S.;Edirne'deki Tek Kubbeli Camiler,Ankara,2001.

BAYRAKAL,S.; Erken Osmanlı Dönemi Minberleri(1300-1500), Ege Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, İzmir, 2007.

BİLGET,N.B.; Sivas Evleri,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara,1992.

BOZER,R.;Kula'da Türk Mimarisi,Ankara,1989.

BÜYÜKDİĞAN,İ.;"Balkanlar'daki Osmanlı Dönemi Anıtsal Yapılarında Kullanılan Strüktür Sistemlerinin Osmanlı Mimarlığı İçindeki Yeri(Cami Yapıları)", Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri, (17-19 Mayıs 2000,Şumnu-Bulgaristan), Ankara, 2001, s.172-188.

A.CEMAL ; Edirne,İstanbul,1932.

- CEZAR,M.;**"XIV.-XVI. Yüzyıllar Türk Şehrinde Çarşının Konumu ve Çarşıların En Tipik Yapısı", **Akademi 10,Mimarlık ve Sanat**, İstanbul, 1981, s.11-26.
- CEZAR,M.;****Tipik Yapıları ile Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi**,İstanbul,1985.
- ÇAKMAK,Ş.;****Erken Dönem Osmanlı Mimarisinde Taçkapılar(1300-1500)**,Ankara,2001.
- ÇALOVSKI,T.;**Bitola,**Makedonija**,Skopje 2000.
- ÇAYIRLI,N.;** **Manastır'ın 2 Numaralı Şer' iye Sicili(1621-1623)**,Ege Ün.v.Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,İzmir 2000.
- ÇETİN,E.;** **1878-1908 Arasında Makedonya Sorunu**,İstanbul Ün.v.,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,İstanbul,1995.
- DEMİRALP,Y.;****Erken Dönem Osmanlı Medreseleri (1300 -1500)**, Ankara, 1999.
- DEMİRİZ, Y.;****Osmanlı Mimarisinde Süsleme I, Erken Devir(1300-1453)**, İstanbul,1979.
- DEROKO,A.;** "Spomenici arhitekture IX-XVIII veka u Yugoslaviyi",**Narodna Arhitektura-I**,Beograd,1964,s.195-228.
- DİMİTROV,V.N.;** **Bitola,Urbano Geografski Razvoj**,Društvo za nauka i umetnost,Bitola,1998.
- DOĞRU,H.;** "Osmanlı Devletinin Rumeli'de Fetih ve İskan Siyaseti",**Türkler Ansiklopedisi**,C.9,Ankara,2002.
- DU RY,C.;****İslamski svijet**,Otokar Keršovani,Rijeka,1971.
- ELDEM,E.;**"Osmanlılarda Nüfus Sayımları ve Meseleleri",**Türk Kültürü**,XXIV/159(Ocak 1976),s.171.
- ELDEM,S. H.;****Türk Evi Plan Tipleri**,İstanbul Teknik Ün.v. Yayınları,İstanbul 1968.(2.baskı)
- ELDEM,S. H.;****Türk Evi 1,Osmanlı Dönemi**,İstanbul 1984;
- ELDEM,S. H.;****Türk Evi 2,Osmanlı Dönemi**,İstanbul 1986;
- ERKEN,S.;****Türkiye'de Vakıf Abideler ve Eski Eserler,I**,Ankara,1972.
- ERKEN,S.;**"Edirne Hamamları",**Vakıflar Dergisi**,X,Ankara,1973,s.403-419.

- EYİCE,S.;** "Bedesten", **T.D.V.İ.A.**, C.V, İstanbul, 1992, s.302-311.
- EYİCE,S.;** "Hamam" maddesi, **T.D.V.İ.A.**, C.XV, İstanbul 1997, s.402-430.
- Evliya ÇELEBİ; Evliya Çelebi Seyahatnamesi**, Türkçeleştiren: Zuhuri Danişman, Zuhuri Danişman Yayınevi, İstanbul, 1970.
- Evliya ÇELEBİ; Putopis, Odlomci o Jugoslovenskim Zemljama**, Çev. Hazim Şabanović, Svijetlost, Sarajevo, 1973.
- FİLİPOVSKA, G., P. SIRBİNOVSKI;** "Pregled na arheološkite istrajuvanja na srednovekovniot period vo Bitola", 1978-1981, **Zbornik na trudovi**, 2-3, Bitola, 1980-1981, s.111-120.
- FİLİPOVSKA, G.L.;** "İstrajuvanja kaj İsak Camija-Şehezera, Bitola", **Macedonae Acta Archaeologica**, Br.14, Skopje, 1993-95, s.231-240.
- FİLİPOVSKA, G.L., A. GORGİEVSKA;** "Mterijalnata kultura vo Bitola od X-XI vek", **Bitola niz vekovite, I**, Bitola, 1998, s.11-19.
- FİLİPOVSKA, G.L.;** "Arheološkite naodi od Bitola i Bitolsko vo XII. i XIII. Vek", **Bitola Niz Vekovite, II**, 1999, Bitola, s.9-19.
- GABRİEL, A.;** "Bursa'da Murad I. Camii ve Osmanlı Mimarisinin Menşei Meselesi", *Vakıflar Dergisi*, II, Ankara, 1942, s.37-43.
- GARAŞANİN, M.;** "Eden osvrt na predistoriyata na Makedoniya", **Gini**, br.1, Godina XII., Skopje, 1968.
- GARAŞANİN, M.;** "Nekoi problemi na Makedonskata praistorija", **Macedonae Acta Archaeologica**, Br.1, Arheološko Društvo na SR Makedoniya, Prilep, 1975, s.9-24.
- GORGİEVSKA, A.;** **Vodiç niz Herakleja Linkestis**, Bitola, 1988.
- GORGİEVSKA, A.;** "Ayduci-Yunatsi od Bitolsko od XVII vek", **Bitola niz Vekovite, V.**, Bitola, 2002, s.19-29.
- GÖKBİLGİN, M.T.;** **XV.-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası**, İstanbul, 1952.
- GÖRGİEV, D.;** "Podatoci za Vakafskiot Vedvijen İmot vo Bitola od 1837-38 godina", *İstoriya*, god. XXXVII, br.1-2, Skopje, 2001, s.21-26.
- GÖRGİEV, D., A.ŞERİF;** "Defter na nedvizniot imot vo Bitola (1837/8g.)", **Turski GÜNAY, R.;** **Geleneksel Safranbolu Evleri ve Oluşumu**, Kültür Bakanlığı

Yayınları, Ankara, 1989. (2. baskı)

Dokumenti za istorijata na Makedonskiot narod, popisi od XIX. vek, kniga, I, Skopje, 1996, s. 155-217.

GRABRIYAN, D.; **Makedonska Kuka**, Misa, Skopje, 1986.

GRBIÇ, M.; "Arheološki naogašta vo Makedonija", **Glasnik na muzejsko-konzervatorsko društvo**, vol. I, no. 9, Skopje, 1954.

GRBIÇ, M., P. MAÇKIÇ, Ş. NADJ., D. DİMOVSKA, B. STALİO; **Porodinj**, Bitola, 1960.

GRDANOV, D.; **Bitola i Herakleja niz hronikata na vekovite**, Bitola, 1969.

GRUYOVSKI, T.; **Bitola, Deystvoto na osnovnite faktori vrz opştstveno-ekonomski razvitok** (doktorska disertaciya), Bitola, 1971.

HAMZA, Y.; "Halil Rifat Paşa'nın Manastır Vilayeti Köylerinin Toplumsal Güvenliğı Tüzüğü", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 57, Ankara, 1988, 174.

HERTLEY, W. A.; **Prehistoric Macedonia**, Cambridge, 1939.

İBRAHİMİ, M.; "Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süslemelerinden Örnekler", **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi**, Ankara, 1989.

İBRAHİMGİL, M.; "Eski Yugoslavya Sınırları Dahilinde Tarikat Hareketlerinin Tarih İçindeki Gelişimi ve Önemi", **Vakıflar Dergisi**, S. XXIV, Ankara, 1994.

İBRAHİM, M.; "Makedonya'da Türk-İslam Mimarisinde Görülen Duvar Süsleme Örnekleri", 9. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, C. II, Ankara, 1995, s. 287-298.

İBRAHİMGİL, M.; "Balkanlar'da Türk Mimarisi", **Kültür ve Sanat Dergisi**, S. 30, Ankara, 1996, s. 37-40.

İBRAHİMGİL, M.; "Makedonya", **Türkiye Diyanet Vakfı Dergisi**, S. 40, Ankara, 1996, s. 37-45.

İBRAHİMGİL, M.; "Makedonya'nın Sosyal-Kültürel Yapısı ve Türk Eserlerinin Bugünkü durumu", **İzmir-Makedonya Göçmenleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları**, Nu. 1, İzmir, 1997, s. 120-130.

- İBRAHİMGİL,M.;** “ Manastır’da Eğitim Yapıları ve Atatürk’ün Okuduğu Askeri İdadi ”, **Atatürk ve Manastır Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1999, s.109-123.
- İBRAHİMGİL,M.;** “ Balkanlarda Osmanlı Mimarisi ”, **Osmanlı**, C.10, Ankara, 1999, s.499-509.
- İBRAHİMGİL,M.;** “Makedonya’da Türk-İslam Mimarisi’nde Sembolik Motifler ”, **Prof.Dr. Haluk Karamağaralı Armağanı**, Ankara, 2002, s. 137-152.
- İBRAHİMGİL,M.;** “Balkanlarda Kültür Mirasımız”, **Prof.Dr. Sadık Tural Armağanı**, Ankara, 2002, s.160-165.
- İNALCIK,H.;****Osmansko carstvo,Klasično doba 1300-1600**,Srpska Knjizevna Zadruga,Beograd,1974.
- İNALCIK,H.;**“Osmanlı Tarihine Toplu Bir Bakış”,**Osmanlı Ansiklopedisi** C.1.,Ankara,1999,s.118-364.
- İNALCIK,H.;**“Türkler ve Balkanlar”,**Balkanlar**,İstanbul,1993,s.10-11.
- KALEŞİ,H.;** **Najstariji Vakufski Dokumenti u Jugoslavijina Arapskom Jeziku**, Priština, 1972.
- KALPAKOVSKA,V.,A.GORGİEVSKA,;****Zivotot vo Heracleja Lyncestis preku epigrafskite spomenici**,Bitola,2003.
- KARAMAĞARALI,B.;** **Ahlat Mezartaşları**,Ankara 1992.
- KARPUZ,H.;****Türk İslam Mesken Mimarisinde Erzurum Evleri**,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara,1993.
- KAYA,Y.O.;****Aydınlık Kubbenin Altındaki Sıcaklık Türk Hamamı,İstanbul Hamamları Rehberi**,İstanbul,2002.
- KİEL,M.;** “Some Little Known Monuments of Otoman Turkish Architecture İn Macedonian Province”,**Güney-Doğu Avrupa araştırmaları Dergisi,A-5/1975-1976**,İstanbul, 1976,s.153-196.
- KİEL,M.;****Studies on the Ottoman architecture of the Balkans**,Brookfield,1990.
- KİEL,M.;****Bulgaristan’da Osmanlı dönemi Kentsel Gelişimi ve Anıtlar**,Ankara,2000.

- KILIÇ,N.;**XVIII Yüzyılda Osmanlılarda Eğitim ve Sıbyan Mektepleri Üzerine Bir İnceleme, Mimar Sinan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,İstanbul,2002.
- KOÇANKOVSKA,V.;**"Saat Kula vo Bitola",**Zbornik na trudovi**, 12-13-14, Bitola, 1992-1995,s.44-69.
- KOCO,D.;**"Prilog kon proučuvanjata na Bitolskiot natpis",**Zbornik na trudovi na I.kongres na sojuzot na društva na istoričarite na umetnosta na SFRJ**,Ohrid,1976.
- KONEVSKİ,B.;**"Za imeto Bitola",**Godišen zbornik na filozofski fakultet na univerzitetot**,kn.23,Skopje, 1971.
- KUBAN,D.;****Sanat Tarihimizin Sorunları**,Çağdaş Yayınları,İstanbul 1973.
- KUBAN,D.;****Osmanlı Mimarisi**,İstanbul,2007.
- KULA SAY,S.;****Erken Dönem Osmanlı Hamamlarında Eğrisel Örtüye Geçiş Sistemleri**,İstanbul Teknik Ün.,Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi,İstanbul,2007.
- KUMBARACİ-BOGOJEVIÇ, L.;** **Osmanliski spomenici vo Skopje**,Skopje, 1998.
- KURAN,A.;** **The mosque in early Ottoman architecture**,Chicago,1968.
- LEVANT,E.L.;****Travels in Albania,Greece and Turkey in Europe**, London,1988.
- MANEVA E.;**"Bazilikata De od Heraklea Linkestis",Lihnid,**Zbornik na trudovi**,br.7.,Ohrid, 1989.
- MARETIK,Z.Z - R.MOMİDİK;**"Starite çeşmi vo Bitola",Zbornik na trudovi,br.1, Bitola, 1979,s.21-36.
- MATKOVSKİ,A. - P. ANGELAKOVA;** "Patuvanjata na Francuskiot patopisec Pol Luka niz Makedonija od 1704 i 1714 godina",**İstorija God.V.**,Br.2,Skopje,1969,s.99-109.
- MATKOVSKİ,A. - P. ANGELAKOVA;** "Opis na patuvanjeto na Venecijanskiot pratenik Lorenzo Bernardo niz Makedonija vo 1591 godina ",**GİNİ** Br.1,Godina XV.,Skopje,1971,s.211-223.

MATKOVSKI, A. - P. ANGELAKOVA; "Patuvanjeta na Edvard Braun niz Makedonija", **İstorija** God.VI., Br.1, Skopje, 1970, s.135-141.

MATKOVSKI, A. - P. ANGELAKOVA; "Makedonija spored Angliskiot patopisec Edvard Lear od 1848 godina", **GİNi**, Br.1, Godina XVII, Skopje, 1973, s.257-285.

MATKOVSKI, A. - K.ARUÇI; "İzvadoci od dve Turski hroniki za Makedoniya i sosednite oblasti", **GİNi**, br.1, Godina XXI, Skopje, 1977, s.231-250.

MATKOVSKI, A., - K.ARUÇI; "Makedoniya vo Turskata hronika Tacut Tevarih od Hoca Sadudin Efendi(1361-1520)", **GİNi**, br.2-3, Godina XXIII, Skopje, 1979, s.203-233.

MATKOVSKI, A.; "Deynosta na ajdutite vo centralna Makedoniya vo prvata polovina na XVII vek", **GİNi**, br.2, Godina XV, Skopje, 1971, s.53-81.

MATKOVSKI, A.; "Opis na Makedonija(1865 g.)spored Ruskiot patopisec E.Timaev", **İstorija**, Godina XII, Br.1-2, Skopje, 1976, 213-221.

MATKOVSKI, A.; **Makedonija vo delata na stranskite patopisci, 1778-1826**, Misl, Skopje, 1991.

MATKOVSKI, A.; **Makedonija vo delata na stranskite patopisci, 1371-1777**, Misl, Skopje, 1991.

MATKOVSKI, A., **Makedonija vo delata na stranskite patopisci, 1827-1849**, Misl, Skopje, 1992.

MATKOVSKI, A.; **Balkanot vo delata na stranskite patopisci, vo vremeto na turskoto vladeenje, I.**, Misl, Skopje, 1992.

MATKOVSKI, A.; **Balkanot vo delata na stranskite patopisci, vo vremeto na turskoto vladeenje, II.**, Misl, Skopje, 1992.

MAARİF SALNAMESİ, C.4, Matbaai Amire, İstanbul 1319.

Mehmed TEVFİK; **Manastır Vilayetinın Tarihçesi**, Manastır Beynelminel Matbaası, hicri 1314/ miladi 1911.

Mehmed TEVFİK; "Kratka İstorija Bitolskog Vilayeta, **Bratstvo**, XXVII, Beograd, 1933, s.190-244.

- M.SÜREYYA;** *Sicill-i Osmanî, Osmanlı Ünlüleri*, C.6., Eski Yazıdan Yeni Yazıya, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1996.
- MERT, Ö.;** "Osmanlı Devlet Tarihinde Ayanlık Dönemi", *Osmanlı*, C.6, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s.174-180.
- MEDİK, Ç.M.;** "Ansambl na bazilikata A od ranovizantiskiot period", *Herakleja II*, Bitola, 1965.
- MİHAYLOVSKİ, R.;** "Nekolku Osmanliski Spomenici od Bitola, *Kulturno Nasledstvo*, br.26/27, Skopje 2000-2001, s.65-80.
- MİHAYLOVSKİ, R.;** "The Sixteenth Century Mosques of Bitola/Toli Manastir", *XIII.Türk Sanatı Kongresi Bildirisi*, Budapeşte Milli Müzesi, Budapeşte, 2007, s.351-366.
- MİKULÇİÇ, İ.;** *Pelagonija u svetlosti arheoloških nalaza*, Skopje, 1966.
- MİKULÇİÇ, İ.;** "Za goleminata na docnoantičkite gradovi vo Makedonija", *İstoriya*, Godina X, br.1, Skopje 1974.
- MOMİDİK, R.;** "Nekoi zabeleški na staroto i novoto vo urbanata struktura na Bitola", *Zbornik na trudovi*, br.1, Bitola 1979, s.37-46.
- MOMİDİK, R.;** "Camiyata İshak Çelebi vo Bitola", *Zbornik na trudovi*, br.1, Bitola 1979, s.47-70.
- MOMİDİK, R.;** "Razvitokot na Bitolskata çarşıya (do II Svetska vojna)", *Zbornik na trudovi*, br.1, Bitola 1983/84, s.127-148.
- MOMİDİK, R.;** "Hamza Beg-Uç Şeihler Camiya vo Bitola", *Zbornik na trudovi*, Bitola, 1988, s.85-94.
- MOMİDİK, R.;** "Kompleksot na camiyata Hacı Mahmud Beg vo Bitola", *Zbornik na trudovi*, Bitola, 1992-1995, s.90-101.
- MOŞİN, V.;** "Bitoljska ploça iz 1017 godine", *Makedonski jazik*, Skopje, 1966.
- MÜLAYİM, S.;** *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler (Selçuklu Çağı)*, Ankara, 1982.
- NİKOLOVSKİ, A., D.KORNAKOV ve K.BALABANOV;** *Spomenici na kulturata na R.Makedonija*, Misa, Skopje, 1980.

- ORUÇ,H.;** “**Makedonya’da Osmanlı Egemenliğinin Kurulması**”,Ankara Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü,Yüksek Lisans Tezi,Ankara,1997.
- OSMANLI ANSİKLOPEDİSİ**,Tarih/Medeniyet/Kültür,C.1.,İstanbul,1933.
- OSMANLI ANSİKLOPEDİSİ**;C.1,Kültür Bakanlığı Yayınları,Ankara,1999.
- OSTROGORSKİ,G.;** **Vizantiski izvori za istoriju naroda Jugoslavije**, Naučno delo, Beograd,1955-1959.
- ÖGEL,S.;**“Osmanlı Devrinde Türk Külliyesi”,Türk Kültürü,S.2,Ankara,1942,s.37-42.
- ÖNGE,Y.;** Yugoslavya’da Eski Türk Mimarisinden Hatıralar, **Önasya**,C.5,S.56,Ankara 1970,s.11-12,17.
- ÖNEY,G.;****Ankara’da Türk Devri Yapıları**,Ankara,1971.
- ÖNEY,G.;**“Büyük Selçuklu Minarelerinde Süsleme”,**Kültür ve Sanat Dergisi**,Kültür Bakanlığı, Yıl 2, S.4 ,İstanbul 1976,s.6-11.
- ÖNEY,G.;**“Erken Osmanlı Mimarisinde Çini(XV.-XVI.Yüzyıl Başı İznik-Bursa-Edirne)”,**Osmanlı**,C.11,Ankara,1999,s.205-212.
- ÖNGE,Y.;** **Anadolu’da XII.-XIII. Yüzyıl Türk Hamamları**,Ankara 1995.
- ÖNKAL,H.;****Osmanlı Hanedan Türbeleri**,Ankara, 1992.
- ÖNKAL,H.;****Anadolu Selçuklu Türbeleri**,Ankara,1996.
- ÖZDEŞ,G.;****Türk Çarşıları**,Tepe Yayınları,Ankara,1998.
- ÖZKAYA,Y.;****Osmanlı İmparatorluğunda Âyânlık**,TTK Yayınları,Ankara 1994.
- ÖZTÜRK,Ş.;****Bitlis Su Mimarisi**,Malatya,2004.
- PANDEVSKİ,M.;****Makedonija na Balkanot,XIV-XX.**,İstoriski koordinati Skopje,1990.
- PANOV,M.;****Geografiya na SR Makedoniya,kn.I**,Skopye,1976.
- PAPAZOĞLU,F.;**“Heraklea i Pelagonija”,**Ziva Antika**,God.IV.sv.2,Skopye,1954.
- PAPAZOĞLU,F.;****Makedonski gradovi u Rimsko Doba**,Skopje,1957.
- PAVLOV,Z.;** “Khans-Caravansaries and Bedestens as Part of the Otoman Architectural Heritage in the Republic of Macedonia”,**Proceeding of the International Symposium on İslamic Civilisation in the Balkans**

(Sofia, april 21-23, 2000), İstanbul, 2000.

PAVLOV, Z.; **Makedonya'da Tek Kubbeli Camiler**, Gazi Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2001.

PAVLOV, Z.; "Za nekoi malku poznati primeri od Osmanliskoto graditelstvo vo Makedonija (koi veke ne postojat), **Balkanlar'da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, (17-19 Mayıs 2000, Şumnu-Bulgaristan), Ankara, 2001, s. 571-588.

PETKOVA, R.; "Bitola vo XVI. vek (Prostorno širenje na gradot)" **Bitola niz vekovite**, S.IV., Unv. Sv. Kliment Ohridski, Fakultet za Uçiteli i Vospituvaçi-Bitola, Bitola, 2001, s. 7-14.

PETROVA, E.; "Payonskite pleminya i Payonskoto kralstvo vo II. Ā I. Milenium p.n.e.", **Macedoniae Acta Archaeologica**, Br. 12, Arheološko Društvo na SR Makedonija, Prilep, s. 10-83, 1990-91.

Skopye.

PETROVA, E.; "Antička Makedonija i sovremenosta", **Kulturen Zivot**, br. 3/93, Godina XXXVIII, Skopye, 1993.

PETROVA, E.; Brigi, Muzej na Makedonija (Arheološki, Etnološki i Āstoriski), Skopje, 1996.

PETROVA, E.; "Macedonia and the Mycenaean world" (The Mycenaean Influence in Macedonia), **Ziva Antika**, God. 50, tom 1-2, Skopye, 2000.

RACIN, K.; **Dragovitskite Bogomili**, Skopje, 1948.

RECIĆ, H.; **Studiye o islamskoy arhitektonskoy baštini**, Sarayevo 1983.

SENKEVIĆ, Ā. G.; "Kon prašanyeto za ekonomskiot razvitok na Bitolskiot vilaet vo 80-90 godini na XIX. Vek", **GiNi**, br. 3, Godina XI, Skopye, 1967, s. 167-189.

SIMOVSKA, D.; "Praistoriska naselba Tumba vo selo Karamani kaj Bitola", **Pregled 17**, Beograd, 1976.

SIMOVSKA D., KĀTANOVSKI B.-J. TODORVIĆ; "Naselbata Crnobuki i problemot na istoimenata kultura vo svetlinata na novite arheološki istrajuvanja", **Macedoniae Acta Archaeologica**, br. 2, Prilep, 1976.

- SIMOVSKA D.-V.SANEV**; "Neolitska naselba Veluška Tumba kaj Bitola", **Macedonae Acta Archaeologica**, Br.1, Arheološko Društvo na SR Makedonija, Prilep, 1975, s.25-83.
- SIMOVSKA D.-V.SANEV**; "Neolitska naselba na Mala Tumba kaj s.Trn, Bitola, Prilog na proučuvanje to na neolitot vo centralna pelagonija, **Macedoniae Acta Archaeologica**, br.3, Prilep, 1977.
- STOJANOVSKI, A., I. KATARČIEV, D. ZOGRAFSKI ve M. APOSTOLSKI**; **İstoriya na Makedonskiot Narod**, Misl, Skopje, 1969.
- STOJANOVSKI, A., I. KATARČIEV, D. ZOGRAFSKI ve M. APOSTOLSKI**; **İstoriya na Makedonskiot Narod**, Makedonska kniga, Kultura, Misl, Naša kniga, Skopje, 1988.
- STOJANOVSKI, A.**; **Makedonija vo turskoto srednevekovie**, Misl, Skopje, 1989.
- STOYANOVSKI, K.**; "İstoriyatot i genezata na gradot Bitola so poseben osvrt na urbanizacijata i gradenje to na gradot", **Spisanie: Sprema Arhitekturata**, br.5-6, Tetovo, 1996, s.62-64;
- SVETIEVA, A.**; **Rezbareni Tavani, Dolapi i Vрати vo Makedonija**, Institut za Folklor "Makro Cepenkov"-Skopje, Skopje, 1992.
- SOKOLOVSKI, M.**; "Turski İzvorni Podatoci od XV.-XVI. vek za Gradot Bitola, **GİNi**, 1, Skopje, 1963, s.43-45.
- SOKOLOVSKI, M.**; "Razvojniot pat na nekoi gradovi vo Makedonija vo XV. i XVI. vek", **İstoriya**, Godina VII, Skopje, 1971.
- SÖZEN, M.**; **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul, 1975.
- SÖZEN, M. ve C. ERUZUN**; **Anadolu'da Ev ve İnsan**, Emlak Bankası Yayınları, İstanbul 1992.
- SÖZEN, M.**; **Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1996.
- ŞAPOLYO, E.**; "Saat Kulelerimiz", **Önasya**, S.44, 1969, s.10-11.
- TOKAREV M., K. ANASTASOV**; "İstoriskite uslovi za urbanističko-arhitektonski ot razvoj na Bitola (Manastir) na preminot od XIX. vo XX. vek-Period od prestoyot na

Kemal Atatürk,Türk Tarihi Kurumu Kongresi(Yayınlanmamış Bildiri),Ankara,2002.

TOMOVSKI, K.;“Camii vo Bitola”,**Godišen Zbornik na Tehničkot Fakultet**,II-2,Skopje, 1956/57,s.29-38.

TOMOVSKI,K.;“Pregled na Poznačajnite Turbinja vo Makedonija”,**Godišnik na Tehničkot Fakultet**,br.3.,Skopje, 1957/58,s.95-110.

TOMOVSKI,K.; “Konzervacija i restauracija Gazi Hajdar-kadijine camije u Bitolju”,**Zbornik za zaštita na spomenicite na kulturata**,kn.XIII.,Beograd,1962,s.51-56.

TOMOVSKI,K.; “Amamot Deboj vo Bitola”,**Zbornik Posveten na Dimče Koco**,kn.VI-VII,Skopje, 1975,s.263-270.

TOMOVSKI,K.;“Arhitektonsko tvoreštvo vo Makedonija za vreme na Tursko-Osmanliskoto vladeenje”,**Civilizacija na počvata na Makedonija**,kn.2,Skopje, 1995,s.239.

TOMOVSKI,T.;“Niederchriften über die Druguwiten in Makedonien”,**Glasnik**,god.42,no.3,Skopje,1998.

TOMOVSKI,T.; “Kako toponimot Manastir se nalozil za vtor naziv na gradot Bitola”,**Godišen Zbornik na Filozofski Fakultet na Univerzitetot-Skopje**,Kniga 19(45),Skopje,2000,s.93-103.

TSOLEV,D.G.;“Grad Bitolj”,**Bitola niz vekovite**,I,Bitola,1998.

TUĞLACI,P.;Osmanlı Şehirleri,Milliyet Yayınları,İstanbul,1985.

TUNCER,C.O.;**Anadolu Kümbetleri**,1,Ankara,1986.

TUNCER,C.O.;**Anadolu Kümbetleri**,2,Ankara,1991.

TUNCER,C.O.;**Anadolu Kümbetleri**,3,Ankara,1992.

TUNÇEL,M.; “Osmanlı Mimarisinde Makedonya’daki Arasta ve Bedesten Binaları”, **Prof. Dr. Halük Karamağaralı Armağanı**, Ankara, 1992,s.317-360.

TUNÇEL,M.;“Türk Mimarisi’nde,Bulgaristan’daki Bedesten Binaları”,**Balkanlar’da Kültürel Etkileşim ve Türk Mimarisi Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**,(17-19 Mayıs 2000,Şumnu-Bulgaristan), Ankara, 2001, s.725-761.

- TURAN,Ö.;**Balkanlar'daki Türk Mimari Eserlerinden Örnekler,Ankara,2004.
- TÜRK DÜNYASI KÜLTÜR ATLASI;**Osmanlı Dönemi,C.1,Türk Kültürüne Hizmet Vakfı,İstanbul,1999.
- TÜRKLER ANSİKLOPEDİSİ;**C.9,Yeni Türkiye Yayınları,Ankara.
- ÜLGEN,S.A.;**"Hamam",İslam Ansiklopedisi,C.5,İstanbul,1986,s.174-178.
- ÜNLÜ(SARI),M.;**Manastır Vilayeti'nin İdari ve Sosyal Yapısı(1873-1912),Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,Ondokuz Mayıs Üniversitesi,Samsun,1996.
- ÜNSAL,B.;** Turkish Islamic Architecture,London 1973.
- ÜRER,H.;**İzmir Hamamları,Ankara,2002.
- UYŞAL,A.O.;** "Anadolu Selçuklularından Erken Osmanlı Dönemine Minare Biçimindeki Gelişmeleri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C.33, Ankara, 1990, s.505-533.
- UYŞAL,O.;** "Yugoslavya'daki Bazı Türk Eserleri Hakkında", **Araştırma**, C.4,S.41,Ankara,1992,s.38-45.
- UYŞAL,N.Ö.;** Geleneksel Türk Evi İç Mekan Kurgusunun İncelenmesi ve Süleymaniye Bölgesi Örnekleri Analizi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul,2007.
- UZUNÇARŞILI,İ.H.;** "Osmanlı Tarihi", **Osmanlı Tarihi Ansiklopedisi**, C.I.,4.baskı, Ankara, 1982,s.163-186.
- YANAKİEVSKİ,T.;**"Heraclea Lyncestis",**Kulturno Nasledstvo** br.XVIII.,Skopye,1983.
- YANAKİEVSKİ,T.;**Teatar,Bitola,1987.
- YAŞAR,Y.;** Bulgaristan'daki Osmanlı Anıtları,Ankara,1987.
- YENİŞEHİRLİOĞLU,F.;** Türkiye Dışındaki Osmanlı Mimari Yapıları, Ankara, 1989.
- YETKİN,S.K.;**Türk Mimarisi,Ankara,1970.
- YOSİFOVSKA,B.;**"İzveštaj za zaštitnoto iskopuvanje na edna nalštatska grobnica od seloto Zivojno",**Godišen Zbornik na Filozofskiot Fakultet,kniga 15**,Skopje,1963.

VASİLEVA, M.; Kade e našeto minato, Voved kon praistoriyata na Pelagoniya, Bitola, 2005.

VIRMIÇA, R.; Kosova'da Osmanlı Mimari Eserleri I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.

VIRMIÇA, R.; Kosova Hamamları, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002;

VİNÇİÇ, Z., DAKIÇ, D.- E. PETROVA; "Tikveško vo Antikata", Arheološki naučno-istrajuvački proekt, Republički zavod za zaštita na spomenicite na kulturata, Skopje, 1986.

VOGT- GÖKNİL, U.; Living architecture: Ottoman, Oldbourne-London, 1966.

ZAIMOV, J.; Bitolski nadpis na İvan Vladislav, samodrzec Bilgarski, Sofija, 1970.

IX.EKLER

Ek-1:Resim ve Çizim Listesi

- Resim:1-Makedonya Haritasında Manastır Şehrinin Konumu;
Resim:2 - Edward Lear (1848 yılı) seyahatnamesinden alınan Manastır Manzarası resmi;
Resim:3 - Ahmed Şerif Bey Camisi,kitabe.
Resim:4 - Ahmed Şerif Bey Camisi,dış görünüm.
Resim:5 - Ahmed Şerif Bey Camisinin batı cephesi.
Resim:6 - Ahmed Şerif Bey Camisinin minare kaidesi.
Resim:7 - Ahmed Şerif Bey Camisi,doğu cephe.
Resim:8 - Ahmed Şerif Bey Camisi,mihrap;
Resim: 9 - Hacı Mahmud Bey Camisi,giriş kapısı üstündeki kitabe;
Resim:10 - Hacı Mahmud Bey Camisine kuzeybatıdan bir bakış;
Resim:11- Hacı Mahmud Bey Camisinin güney cephesi;
Resim:12 - Hacı Mahmud Bey Camisinin doğu cephesi;
Resim:13 - Hacı Mahmud Bey Camisi,dış görünüm;
Resim:14 - Hacı Mahmud Bey Camisi,minare;
Resim:15 - Hacı Mahmud Bey Camisi,güneybatıdan minareye bir bakış;
Resim:16 - Hacı Mahmud Bey Camisine kuzeybatıdan bir bakış;
Resim:17 - Hacı Mahmud Bey Camisi,kubbe;(RZZSK Arşivi'nden)
Resim: 18 - Hacı Mahmud Bey Camisi,minare;(RZZSK Arşivi'nden)
Resim: 19 - Hacı Mahmud Camisinin Son Cemaat Yeri;
Resim: 20 - Hacı Mahmud Bey Camisinin Giriş Kapısı;
Resim:21- Hacı Mahmud Bey Camisinin İbadet Mekanı;
Resim:22 - Hacı Mahmud Bey Camisinin ibadet mekanındaki pandantif;
Resim:23 - Hacı Mahmud Bey Camisi,ibadet mekanının güney kısmı;
Resim:24 - Hacı Mahmud Bey Camisi,ibadet mekanının doğu kısmı;
Resim:25 - Hacı Mahmud Bey Camisi,ibadet mekanının batı kısmı;
Resim:26 - Hacı Mahmud Bey Camisi, ibadet mekanının kuzey kısmı;
Resim:27- Hacı Mahmud Bey Camisi,son cemaat yerindeki mihrabiye;

- Resim:28- Hacı Mahmud Bey Camisi,mihrap;
- Resim:29- Hacı Mahmud Bey Camisinin minaresi;
- Resim:30 - Hacı Mahmud Bey Camisi,kasnaktaki tuğla süslemeler;
- Resim:31- Hacı Mahmud Bey Camisi,giriş kapısının doğu ekseninde yer alan pencere;
- Resim:32– Hamza Bey Camisinin avlu kapısı üstündeki kitabe;
- Resim:33- Hamza Bey Camisi,dış görünüm;
- Resim:34 – Hamza Bey Camisi,doğu cephe;(RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:35- Hamza Bey Camisinin güney cephesi,onarım öncesi;
- Resim:36- Hamza Bey Camisine güneybatıdan bir bakış;
- Resim:37 – Hamza Bey Camisinin batı cephesi;
- Resim:38- Hamza Bey Camisi,minare;
- Resim:39- Hamza Bey Camisinin İbadet Mekanı;
- Resim:40- Hamza Bey Camisi,ibadet mekanının doğu kısmı;
- Resim:41- Hamza Bey Camisinin İbadet Mekanı,kuzey kısım;
- Resim:42- Hamza Bey Camisi,ibadet mekanı,mihrap;
- Resim:43- Hamza Bey Camisi,ibadet mekanı,mahfil;
- Resim:44- Hamza Bey Camisinin ibadet mekanındaki minber;
- Resim:45- Hamza Bey Camisinin ibadet mekanındaki kürsü;
- Resim:46- Hamza Bey Camisinin giriş kapısı;
- Resim:47- Hamza Bey Camisi, şerefe altı süslemesinden bir görüntü;
- Resim:48- Hasan Baba Camisi,dış görünüm;
- Resim:49- Hasan Baba Camisine kuzeydoğudan bir bakış;
(RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:50- Hasan Baba Camisi,batı cephe;(RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:51- Hasan Baba Camisi,doğu cephe; (RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:52- Hasan Baba Camisinin ibadet mekanı,kuzeybatı kısmı;
- Resim:53- Hasan Baba Camisinin ibadet mekanı,güney kısmı;
- Resim:54- Hasan Baba Camisinin Mihrabı;
- Resim:55- Hasan Baba Camisinin Minberi;

- Resim:56- İshak Çelebi Camisinin giriş kapısı üstündeki kitabe;
- Resim:57- İshak Çelebi Camisi,dış görünüm;
- Resim:58- İshak Çelebi Camisi,dış görünüm;
- Resim:59-İshak Çelebi Camisine kuzeybatıdan bir bakış;
- Resim:60-İshak Çelebi Camisi,güney cephe;
- Resim:61-İshak Çelebi Camisine güneybatıdan bir bakış;
- Resim:62-İshak Çelebi Camisinin son cemaat yeri;
- Resim:63-İshak Çelebi Camisinin batı cephesi;
- Resim:64-İshak Çelebi Camisi minaresinin şerefe kısmı;
- Resim:65-İshak Çelebi Camisine güneybatıdan bir bakış;
- Resim:66-İshak Çelebi Camisinin doğu kısmı;
- Resim:67-İshak Çelebi Camisinin son cemaat yeri,kuzeydoğu kısmı;
- Resim:68-İshak Çelebi Camisinin Giriş Portalı;
- Resim:69-İshak Çelebi Camisinin Son Cemaat Yeri,mihrabiye;
- Resim:68-İshak Çelebi Camisi ibadet mekanının güney kısmı;
- Resim:69-İshak Çelebi Camisinin ibadet mekanı;
- Resim:70-İshak Çelebi Camisinin ibadet mekanı;
- Resim:71-İshak Çelebi Camisinin ibadet mekanı,giriş kapısı;
- Resim:72-İshak Çelebi Camisinin ibadet mekanın kuzey kısmı;
- Resim:73- İshak Çelebi Camisinin giriş kapısı;
- Resim:74- İshak Çelebi Camisinin ibadet mekanındakimihrabın batı kısmında yer alan pencere kanadı;
- Resim:75-İshak Çelebi Camisinin ibadet mekanındaki mihrabın batı kısmında yer alan pencere kanadı;
- Resim:76-İshak Çelebi Camisi son cemaat yeri,manzara tasfiri;
- Resim:77-İshak Çelebi Camisi son cemaat yeri,giriş kapısının üst kısmındaki manzara tasfiri;
- Resim:78-İshak Çelebi Camisi ibadet mekanındaki “kandil gezintisinde” manzara tasfirleri;
- Resim:79-İshak Çelebi Camisi ibadet mekanı,mihrap;

- Resim:80-İshak Çelebi Camisi ibadet mekanı,minber;
- Resim:81-İshak Çelebi Camisi ibadet mekanı,kürsü;
- Resim:82- İshak Çelebi Camisi son cemaat yeri,sütun kaidesi;
- Resim:83-İshak Çelebi Camisi son cemaat yeri,sütun başlığı;
- Resim:84-Kadı Mahmut Efendi Camisi son cemaat yerin giriş kapısı üstündeki kitabe;
- Resim:85-Kadı Mahmut Efendi Camisinin giriş kapısı üstündeki kitabe;
- Resim:86-Kadı Mahmut Efendi Camisi,dış görünüm;
- Resim:87-Kadı MAhmud Efendi Camisine kuzeybatıdan bir bakış;(RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:88-Kadı Mahmud Efendi Camisi,batı cephe;(RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:89-Kadı Mahmut Efendi Camisi, batı cephe;
- Resim:90-Kadı Mahmut Efendi Camisi,kuzeydoğudan bir bakış;(RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:91-Kadı Mahmut Efendi Camisinin son cemaat yeri;
- Resim:92-Kadı Mahmut Efendi Camisinin minaresi;
- Resim:93-Kadı Mahmut Efendi Camisinin son cemaat yeri,batı kısmına bir bakış;
- Resim:94-Kadı Mahmut Efendi Camisinin son cemaat yeri,giriş kısmı;
- Resim:95-Kadı Mahmud Efendi Camisinin Portali;
- Resim:96-Kadı Mahmud Efendi Camisinin Portali,mahfil;
- Resim:97-Kadı Mahmud Efendi Camisinin İbadet Mekanı,mahfil kısmı;
- Resim:98-Kadı Mahmud Efendi Camisinin İbadet Mekanı,batı kısmı;
- Resim:99-Kadı Mahmut Efendi Camisinin ibadet mekanı,güney kısmı;
- Resim:100-Kadı Mahmut Efendi Camisinin giriş kapısı;
- Resim:101-Kadı Mahmut Efendi Camisinin portalindeki çini süslemesi;
- Resim:102-Kadı Mahmut Efendi Camisinin ibadet mekanı, pencereler üstünde manzara tasfiri;
- Resim:103-Kadı Mahmut Efendi Camisinin ibadet mekanı,güneydoğu kısmı;
- Resim:104-Kadı Mahmut Efendi Camisinin ibadet mekanı,kubbe göbeği;

- Resim:105-Kadı Mahmut Efendi Camisinin ibadet mekanı,üst sıra pencereler arasında uygulanan duvar manzaralarından bir örnek;
- Resim:106-Kadı Mahmut Efendi Camisi Son Cemaat Yeri,sütun kaideleri;
- Resim:107-Kadı Mahmut Efendi Camisi son cemaat yeri,sütun başlığı;
- Resim:108-Kadı Mahmut Efendi Camisi ibadet mekanı,mihrap;
- Resim:109-Kadı Mahmut Efendi Camisinin ibadet mekanı,minber;
- Resim:110-Kadı Mahmut Efendi Camisi ibadet mekanı,kürsü;
- Resim:111-Kadı Mahmut Camisi, minare şerefesindeki süsleme;
- Resim:112-Koca Ahmed Efendi Camisi,dış görünüm.
- Resim:113- Koca Ahmed Efendi Camisine güneybatıdan bir bakış;
- Resim:114- Koca Ahmed Efendi Camisi,doğu cephe;
- Resim:115- Koca Ahmed Efendi Camisi,kuzey cephe;
- Resim:116-Koca Ahmed Efendi Camisinin minaresi;
- Resim:117-Koca Ahmed Efendi Camisinin minaresindeki süsleme;
- Resim:118-Koca Ahmed Efendi Camisinin giriş kapısı ve mihrabiyesi;
- Resim:119- Koca Ahmed Efendi Camisinin İbadet Mekanı,güneybatı kısmı;
- Resim:120- Koca Ahmed Efendi Camisinin İbadet Mekanı,güney kısmı;
- Resim:121- Koca Ahmed Efendi Camisinin,batı kısmı;
- Resim:122-Koca Ahmed Efendi Camisinin giriş kapısı üstündeki süsleme motifi;
- Resim:123-Koca Ahmed Efendi Camisi,pencere detayı;
- Resim:124-Çarşı Mescidi,dış görünüm.
- Resim:125-Çarşı Mescidine güneybatıdan bir bakış;
- Resim:126-Çarşı Mescidinin güney cephesi;
- Resim:127-Hatuniye Camisinin Giriş Kapısı Üstündeki Kitabe;
- Resim:128- Hatuniye Camisi, kuzey cephe;
- Resim:129- Hatuniye Camisi,güney cephe;
- Resim:130-Hatuniye Camisi,dış görünüm;
- Resim:131-Hatuniye Camisinin ibadet mekanı,güneybatı kısmı;
- Resim:132-Hatuniye Camisinin İbadet Mekanı,doğu tarafı;
- Resim:133-Hatuniye Camisinin İbadet Mekanı,giriş kısmı;

- Resim:134-Haydar Kadı Camisi Üzerindeki Kitabe;
- Resim:135-Haydar Kadı Camisi,dış görünüm;
- Resim:136-Haydar Kadı Camisinin kuzeybatı köşesinde bulunan minare kaidesi;
- Resim:137-Haydar Kadı Camisi,dış görünüm;
- Resim:138-Haydar Kadı Camisinin Son Cemaat Yeri;
- Resim:139-Haydar Kadı Camisinin Son Cemaat Yeri,kuzey duvarı;
- Resim:140-Haydar Kadı Camisi,batı cephe;(RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:141-Haydar Kadı Camisine güneydoğudan bir bakış;(RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:142-Haydar Kadı Camisi,güney cephe;
- Resim:143-Haydar Kadı Camisinin İbadet Mekanı,güney kısmı;
- Resim:144-Haydar Kadı Camisinin İbadet Mekanı,kuzeydoğu kısmı;
- Resim:145-Haydar Kadı Camisi İbadet Mekanı,güneybatı kısmına bir bakış;
- Resim:146-Haydar Kadı Camisinin İbadet Mekanı,minber;
- Resim:147-Haydar Kadı Camisinin Kapı Kanatları;
- Resim:148-Haydar Kadı Camisi İbadet Mekanı,batı duvardaki sağır kemerlerden birinde bitkisel süsleme;
- Resim:149-Haydar Kadı Camisi İbadet Mekanı,güney kısmında manzara tasfiri;
- Resim:150-Haydar Kadı Camisi Son Cemaat Yeri,sütun detayı;
- Resim:151-Haydar Kadı Camisi Son Cemaat Yeri,sütun detayı;
- Resim:152-Haydar Kadı Camisi Son Cemaat Yeri,detay;
- Resim:153-İsa Fakih Camisi,dış görünüm;
- Resim:154-İsa Fakih Camisinin batı cephesi;
- Resim:155-İsa Fakih Camisinin Minaresi;
- Resim:156-İsa Fakih Camisinin İbadet Mekanı,güney kısmı;
- Resim:157-İsa Fakih Camisinin İbadet Mekanı,güneydoğu kısmına bir bakış;
- Resim:158-İsa Fakih Camisinin İbadet Mekanı,kuzeybatı köşesi;
- Resim:159-Paftalı Camisi,dış görünüm;
- Resim:160-Paftalı Camisi,doğu cephesi;

- Resim:161-Paftalı Camisinin kuzeybatı köşesinde minare girişi;
- Resim:162-Paftalı Camisinin İbadet Mekanı,kubbe;
- Resim:163-Paftalı Camisi İbadet Mekanı;
- Resim:164-Paftalı Caminin Minaresi;
- Resim:165-Paftalı Camisinin minaresi,şerefe altındaki süsleme;
- Resim:166-Dört Ayak Türbesi,dış görünüm (RZZSK Arşivi'nden);
- Resim:167-Dört Ayak Türbesi,dış görünüm (RZZSK Arşivi'nden);
- Resim:168- Dört Ayak Türbesi;
- Resim:169-Debboy Hamamı,dış görünüm;
- Resim:170-Debboy Hamamı,güney cephe;
- Resim:171-Debboy Hamamı,kuzey cephe;
- Resim:172-Debboy Hamamı,batı cephe;
- Resim:173-Debboy Hamamın iç mekanı,erkekler kısmı;
- Resim:174-Debboy Hamamı,kadınlar kısmı;
- Resim:175-Debboy Hamamı,kadınlar kısmından hücrelere bir bakış;
- Resim:176-Debboy Hamamı
- Resim:177-Debboy Hamamı
- Resim:178-Kerim Paşa Hamamı,kuzeybatı cephesi;
- Resim:179- Kerim Paşa Hamamı,güneybatı kısmına bir bakış;
- Resim:180- Kerim Paşa Hamamı,batı cephe;
- Resim:181- Kerim Paşa Hamamı,kuzeybatı kısmı;
- Resim:182-Yeni Hamam
- Resim:183-Yeni Hamam
- Resim:184-Yeni Hamam
- Resim:185-Arasta,dış görünüm;
- Resim:186-Arasta,güney cephede yer alan girişlerden birine bakış;
- Resim:187-Arasta,güney cephe;
- Resim:188-Arasta,batı cephe;
- Resim:189-Arasta,kuzey cephe;
- Resim:190-Arasta,iç mekan;

- Resim:191-Arasta,iç mekan;
- Resim:192-Saat Kule
- Resim:193-Saat Kule
- Resim:194-Saat Kule,kuzeybatı cephesi;
- Resim:195-Saat Kulenin kuzey cephesinde yer alan giriş kapısı;
- Resim:196-Saat Kule,saat kadrانlarının yer aldığı cephelerden bir bakış;
- Resim:197-Zindan Kule,güneybatı cephesi;
- Resim:198-Zindan Kule,güneybatı cephesinde yer alan giriş kapısı;
- Resim:199-Zindan Kule,kuzeybatı cephe;
- Resim:200-Zindan Kule,batı cephe;
- Resim:201-Zindan Kule,doğu cephe;
- Resim:202-Zindan Kule,tuğla süslemesi;
- Resim:203-Hacı Mahmud Konağı,caddeye bakan cephesi;
- Resim:204-Hacı Mahmud Konağı,ön cephesi;
- Resim:205-Hacı Mahmud Konağı
- Resim:206-Hacı Mahmud Konağı
- Resim:207-Türk Konağı,caddeye bakan batı cephe;
- Resim:208-Türk Konağına kuzeybatıdan bir bakış;
- Resim:209-Türk Konağı,güney cephede yer alan girişin sol kısmı;
- Resim:210-Türk Konağı,giriş kapısı;
- Resim:211-Türk Konağı,kuzey cephe;
- Resim:212-Türk Konağı-kuzey cephesinden bir görüntü;
- Resim:213-Türk Konağı,giriş terası;
- Resim:214-Türk Konağı,pencere detayı;
- Resim:215-Kazan Çeşme;
- Resim:216-Kazan Çeşme(Manastır Müzesi Arşivi'nden)
- Resim:217-Kazan Çeşme(Manastır Müzesi Arşivi'nden)
- Resim:218-Kazan Çeşme,yan kısmı;
- Resim:219-Türk Çeşmesi,ön kısmı;
- Resim:220-Türk Çeşmesi

- Resim:221-Türk Çeşmesinin yan gövdesi;
- Resim:194-Adem Mahmud Mektebi,dış görünüm;
- Resim:195-Adem Mahmud Mektebi,doğu cephe;
- Resim:196-Adem Mahmud Mektebine güneydoğudan bir bakış;
- Resim:197-Adem Mahmud Mektebi,kuzey cephe;
- Resim:198-Adem Mahmud Mektebi,doğu cephe;
- Resim:199-Adem Mahmut Mektebinin girişi;
- Resim:200-Adem Mahmud Mektebi,giriş;
- Resim:201-Adem Mahmud Mektebi,güney cephe;
- Resim:202-Adem Mahmud Mektebine kuzeybatıdan bir bakış;
- Resim:203-Adem Mahmud Mektebine kuzeydoğudan bir bakış;
- Resim:204-Askeri İdadi Binasının Giriş Kitabesi;
- Resim:205-Askeri İdadi Binası,dış görünüm;
- Resim:206-Askeri İdadi Binasının doğu kısmında yer alan giriş kapısı;
- Resim:207-Askeri İdadi Binası,güneydoğu kısmı;
- Resim:208-Askeri İdadi Binası,giriş kısmı;
- Resim:209-Ordu Evi,dış görünüm;
- Resim:210-Ordu Evinin güney cephesi;
- Resim:211-Ordu Evinin kuzey cephesi;
- Resim:212-Ordu Evine güneybatıdan bir bakış;
- Resim:213-Ordu evinin kuzeybatı köşesi;
- Resim:214-Ordu Evi giriş kapısı;
- Resim:215-Ordu Evi,üst kattaki pencere detayları;
- Resim:216-Ordu Evinin alt katındaki pencere düzeni;
- Resim:217-Kırık Cami,dış görünüm(RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:218-Kırık Cami,kuzey cephe; (RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:219-Kırık cami,batı cephe; (RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:220-Kırık Cami,güneybatı cephesine bir bakış; (RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:221-Kırık Cami,güney cephe; (RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:222-Kırık Cami,doğu cephe; (RZZSK Arşivi'nden)

- Resim:223-Sungur Çavuş Bey Camisi Giriş Kitabesi; (RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:224-Sungur Çavuş Bey Camisi,dış görünüm; (RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:225-Sungur Çavuş Bey Camisinin doğu cephesi; (RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:226-Sungur Çavuş Bey Camisi,doğu cephe; (RZZSK Arşivi'nden)
- Resim:227-Sungur Çavuş Bey Camisinin güneydoğu cephesi; (RZZSK Arşivi'nden)
- Çizim:1- Ahmed Şerif Bey Camisi;
- Çizim:2-Hacı Mahmud Bey Camisi;
- Çizim:3-Hamza Bey Camisi Planı;
- Çizim:4-Hamza Bey Camisi Kesiti;
- Çizim:5-Hasan Baba Camisi Planı;
- Çizim:6-Hasan Baba Türbesi Planı;
- Çizim:7-İshak Çelebi Camisi Planı;
- Çizim:8-İshak Çelebi Camisi Kesiti;
- Çizim:9-İshak Çelebi Camisi Giriş Kapısı;
- Çizim:10-İshak Çelebi Camisi Pencere Kanadı;
- Çizim:11-İshak Çelebi Camisi Mihrabı;
- Çizim:12-İshak Çelebi Camisi Minberi;
- Çizim:13-Kadı Mahmut Efendi (Yeni Cami) Camisi Planı;
- Çizim:14-Kadı Mahmut Efendi (Yeni Cami) Camisi Kesiti;
- Çizim:15-Kadı Mahmut Efendi(Yeni Cami) Camisi,çini detayı;
- Çizim:16-Kadı Mahmut Efendi(Yeni Cami) Kürsüsü;
- Çizim:17-Kadı Mahmut Efendi (Yeni Cami)Camisi,pencere detayı;
- Çizim:18-Koca Ahmed Efendi(Koca Kadı)Camisi Planı;
- Çizim:19-Hatuniye Camisi Planı;
- Çizim:20-Haydar Kadı Camisi Kitabesi;
- Çizim:21-Haydar Kadı Camisi Planı;
- Çizim:22-Haydar Kadı Camisi Kesiti;
- Çizim:23-Haydar Kadı Camisi Kapı Kanatları;
- Çizim:24-İsa Fakih Camisi Planı;

- Çizim:25-Paftalı Camisi Planı;
 Çizim:26-Dört Ayak Türbesi Planı;
 Çizim:27-Dört Ayak Türbesi Kesiti;
 Çizim:28-Debboy Hamamı Planı;
 Çizim:29-Debboy Hamamı Kesiti;
 Çizim:30-Arasta Planı,
 Çizim:31-Arasta Kesiti;
 Çizim:32-Saat Kulesi Zemin Kat Planı;
 Çizim:33-Saat Kulesi 1.kat Planı;
 Çizim:34-Saat Kulesi 2.kat Planı;
 Çizim:35-Saat Kulesi 3.kat Planı;
 Çizim:36-Saat Kulesi 4.kat Planı;
 Çizim:37-Saat Kulesi Doğu,Kuzey,Batı Cephelerin Kesiti;
 Çizim:38-Saat Kulesi Güney Cephelinin Kesiti;
 Çizim:39-Zindan Kulesi Zemin kat ve 1.kat Planları;
 Çizim:40-Zindan Kulesi Kesiti;
 Çizim:41-Zindan Kulesi Kesiti;
 Çizim:42- Hacı Mahmud Konağı,kroki;
 Çizim:43-Türk Evi,kroki;
 Çizim:44-Kazak Çeşmesi;
 Çizim:45-Kazak Çeşmesi,kesit;
 Çizim:46-Adem Mahmut Mektebi,plan;
 Çizim:47-Askeri İdadı,plan;
 Çizim:48-Ordu Evi,plan;
 Çizim:49-Kırık Camisi,plan;
 Çizim:50-Kırık Camisi Güneydoğu ve Kuzeydoğu Cepheleri;
 Çizim:51-Sungur Çavuş Camisi Planı;
 Çizim:52-Sungur Çavuş Camisi Kesiti;

Ek-2:

Ek:1-Yüzyıllara Göre Yapıların Dağılımı

Ek:2-Camiler

Ek:3-Türebeler

Ek:4-Diğer Yapılar

Ek:5-Minberler

Ek:6- Mihraplar

Ek:7-Vaiz Kürsüleri

Ek:8-Kapılar

Ek: 9-Minareler

Ek-3:Belge Listesi

Belge:1-Ahmed Şerif Bey bin Mahmud Paşa Vakfiyesi (VGMA Arşivi'nden)

Belge:2- Ahmed Şerif Bey bin Mahmud Paşa Vakfiyesi/2 (VGMA Arşivi'nden)

Belge:3 - Hacı Mahmud Bey Camisindeki Çeşme Tamiriyle İlgili Evrak
(BO Arşivi'nden)

Belge:4- Kadı Mahmut Efendi Camisi Minaresinin Tamiriyle İlgili Evrak
(BO Arşivi'nden)

Belge:5-Sungur Bey Bin Abdullah Vakfiyesi(VGMA Arşivi'nden)

Belge:6- Sungur Bey Bin Abdullah Vakfiyesi/2(VGMA Arşivi'nden)

Belge:7-Halil Ağa İbni el-Hac Mustafa Ağa Vakfiyesi; (VGMA Arşivi'nden)

Belge:8-Ayşe Hatun binti Hüdaverdi Vahfiyesi; (VGMA Arşivi'nden)

Belge:9-Mehmed Nazmi Efendi bin Abdurrahman Efendi Vakfiyesi; (VGMA
Arşivi'nden)

Ek-4:Şehir Haritası;

1.Ahmed Şerif Bey Camisi;

2.Hacı Mahmud Bey Camisi;

3.Hamza Bey Külliyesi;

4.Hasan Baba Camisi;

5.Hasan Baba Türbesi;

6.İshak Çelebi Camisi;

7.Kadı Mahmud Efendi(Yeni Cami) Camisi;

8.Koca Ahmed Efendi Camisi;

- 9.Çarşı Camisi;
- 10.Hatuniye Camisi;
- 11.Haydar Kadı Camisi;
- 12.İsa Fakih Camisi;
- 13.Paftalı Camisi;
- 14.Dört Ayak Türbesi;
- 15.Debboy Hamamı;
- 16.Kerim Paşa Hamamı;
- 17.Yeni Hamam;
- 18.Arasta;
- 19.Saat Kulesi;
- 20.Zindan Kule(Bey Kulesi);
- 21.Hacı Mahmud Konağı;
- 22.Türk Konağı;
- 23.Kazan Çeşmesi;
- 24.Türk Çeşmesi;
- 25.Adem Mahmud Mektebi;
- 26.Askeri İdadi ;
- 27.Ordu Evi;